ТАРБИЯДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР

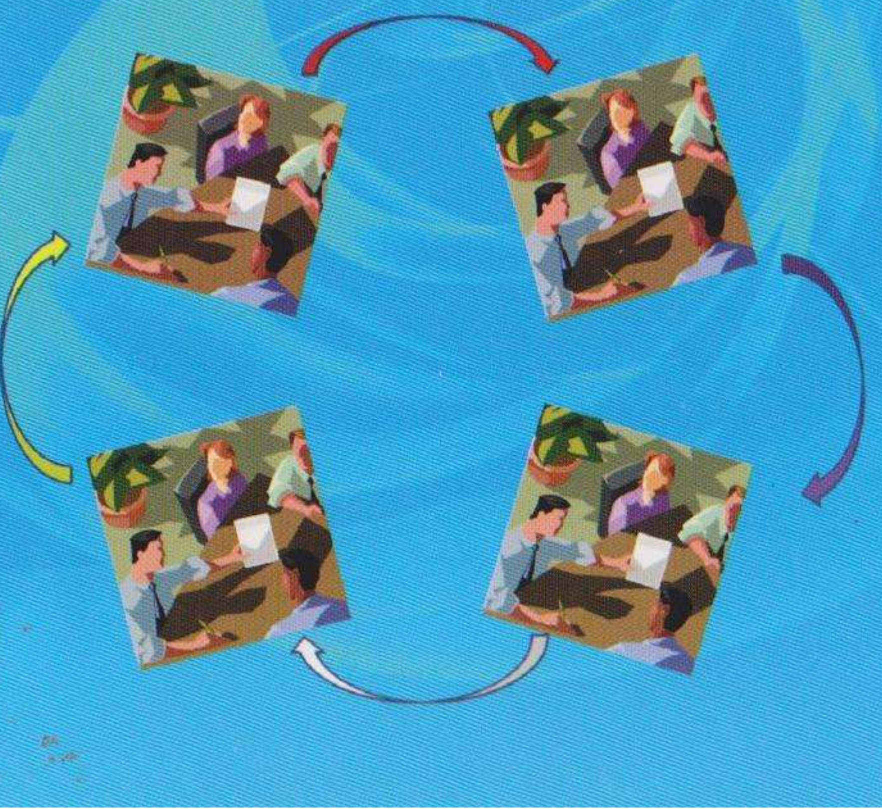

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИНИНГ
"ИСТЕЪДОД" ЖАМҒАРМАСИ

Р.Ишмуҳамедов, А.Абдуқодиров, А.Пардаев.

ТАРБИЯДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР

(таълим муассасалари тарбиячи-ўқитувчилари ва гуруҳ раҳбарлари учун амалий тавсиялар)

Тошкент – 2010

Ишмухамедов Р., Абдукодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар (таълим муассасалари тарбиячи-ўқитувчилари ва гурух раҳбарлари учун амалий тавсиялар) – Т.: Истеъдод, 2010. - 141 б.

Ушбу амалий тавсиялар муаллифлар томонидан чоп этилган "Директорнинг иш китоби" (2007), "Таълимда инновацион технологиялар"(2008) китобларининг мантиқий давоми бўлиб, унда маънавий-маърифий ишлар бўйича замонавий тарбиявий педагогик технологияларнинг асосий моҳиятини ёритишга ҳаракат қилинган. Тўпламга Ўзбекистон Республикасининг миллий истиқлол ғояси, унинг устувор тушунчалари ва тамойиллари амалий тавсияларга асос қилиб олинган. Қўлланмада тарбия жараёнига қўйилган замонавий талаблар, тарбиявий жараённинг мазмуни, таълим муассасалари ўқувчилар гурухларида тарбиявий жараённи ва тарбиявий ишларни ташкил этишнинг ўзига хос жиҳатлари, тарбиявий технологиянинг назарий ва амалий асослари таҳлил этилган, махсус тренинглар ўтказиш услубиёти ҳамда тарбиявий технологиялар берилган.

Келтирилган амалий тавсияларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, тарбияда инновация "Нима?" саволи орқали эмас, "Қандай?" саволи орқали ёритилган.

Амалий тавсияларнинг **мақсади** - таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган профессор-ўқитувчилар, тарбиячилар, гуруҳ раҳбарлари ва малака ошириш курслари тингловчиларига тарбиявий ишлар тўғрисида умумий тушунча бериш, уларни тарбиявий ишларни тайёрлаш, ўтказиш ва таҳлил қилиш услубиёти билан таништириш ҳамда олган билимларини амалиётда қўллай олишларига тайёрлашдан иборат. Келтирилган усулубий тавсиялардан таълим муассасаларининг ўқув ва тарбия ишлари бўйича раҳбар ходимлари, услубчилари, ўқувчилар етакчилари, «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати сардорлари ҳам фойдаланилишлари мумкин.

Қўлланмада ишлатилган "ўқувчи" атамаси остида олий таълим муассасаси талабаси, академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ҳамда умумий таълим мактаблари ўқувчилари ва малака ошириш тингловчилари тушунилса, "тарбиячи" атамаси деганда эса, таълим муассасалари тарбиячиси, ўқитувчиси, гуруҳ раҳбари, мураббийси, ташкилотчиси ва шу каби тарбия билан боғлиқ ходимлар тушунилади.

Муаллифлар

© Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Истеъдод» жамғармаси, 2010

Инсон калбига йўл аввало таълим-тарбиядан бошланади. Дунё иморатлари ичида энг улуғи мактаб бўлса, касбларнинг ичида энг шарафлиси ўқитувчилик ва мураббийликдир.

И.Каримов

Кириш

Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий демократик жамият қуриш йўлидан борар экан, ўз фуқароларининг, айникса, янги жамият барпо этишга бел боғлаган, ўсиб келаётган авлод ва бўлажак мутахассисларнинг маънавий шаклланишига алоҳида эътибор қаратмоқда.

Миллий мафкура вазифалари тарбиявий жараёнда махсус ташкил этилган маънавий-маърифий ишлар орқали амалга оширилади. Тарбиявий жараён таълим муассасаларида ўзига хос маъно касб этади. Илғор миллий, маънавий-ахлоқий қадриятлар ва мезонлар, халқ педагогикаси, маросимлар, байрамлар, ўйинлар ва бошқалар таълим муассасаларида тарбиявий жараённи ташкил қилиш асосига қўйилиши керак.

Таълим муассасалари тарбиячи-ўқитувчилари миллий истиқлол ғояси билан қуролланган бўлиб, уни ҳар бир фуқаро онгига етказиш малакаларига эга бўлишлари лозим.

Баркамол шахс тарбиясини ташкил этиш барча даврларда ҳам ижтимоий жамиятнинг муҳим талаби ва асосий мақсади бўлиб келган. Ўзбекистон Республикасининг мустақилликка эришиши таълим муассасаларининг олдига янги демократик давлатнинг фуқароларини шакллантиришдек муҳим вазифани қўйди. Табиийки, ҳозирги таълим ислоҳотлари шароитида ҳам баркамол шахс тарбияси муҳим аҳамият касб этмоқда.

Шу боис, Ўзбекистон Республикасининг "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури"да: "Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсати инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш билан узвий боғлиқ бўлган узлуксиз таълим тизими орқали ҳар томонлама баркамол шахс – фуқарони такомиллаштиришини назарда тутади" деб таъкидланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида қабул қилинган "Таълим тўғрисида"ги ва "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" Қонунларида баён қилинган таълим тизимининг ислоҳи, шунингдек, Республика Президентининг Олий Мажлис IX сессиясидаги «Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» нутқи барча соҳадаги тарбиявий

фаолиятни тубдан ўзгартириш, ўкувчилар билан ўтказиладиган тарбиявий ишлар услубиёти, шакл ва мазмунига педагогик технологияларни киритиш ҳамда ўкувчи-ёшларга изчил тарбия беришнинг самарали йўлларини яратишга каратилган.

Шу сабабли ҳам, бугунги кунда узлуксиз таълим тизимида шахснинг маънавий-маърифий шаклланиши билан боглик саволларга жавоб бериш, узлуксиз таълим тизимида фаолият кўрсатаётган ходимларни шу йўналишдаги кўникма ва малакаларини оширишга каратилган амалий тавсиялар бериш, таълим-тарбия жараёнида педагогик технологиялардан фойдаланиш услубларини таклиф этиш, уларда тренинглар ва очик мунозаралар ўтказиш, шунингдек, машгулотларни якка, жуфтлик, кичик гуруҳлар ва жамоа тартибида ташкил килиш ва ўтказиш ҳамда ўкувчиларни тарбиявий жараёнга жалб этиш масалаларига багишланган керакли услубий тавсиялар ва маслаҳатларни педагог кадрларга етказиш ҳозирги куннинг долзарб вазифаларидир.

Кўлланмда юкорида келтирилган вазифаларни бажаришнинг баъзи йўллари келтирилган ва унинг таркибига киритилган барча амалий тавсиялар "Истеъдод" жамгармаси Масофали ўкитиш марказида бир неча йиллардан буён ташкил этилган «Тарбиявий ишларни ташкил этиш» махсус курси бўйича малака оширган тингловчи (тарбиячи, раҳбар, услубчи)ларнинг таклифлари асосида тузилган бўлиб, улар куйидаги бўлимлардан иборат:

1 - *бўлим.* Таълим-тарбия жараёнида тарбиявий ишлар технологияси:

- тарбиявий ишлар жараёнида кўлланиладиган педагогик таъсир этиш усуллари;
- олий таълим муассасаларида тарбиявий жараён ва тарбиявий ишларни ташкил этиш;
- тарбиявий технологиялар тренинглари.

2 - *бўлим.* Тарбиячи ва унинг вазифалари.

3 - *бўлим.* Жамоавий ижодий фаолият – педагогик технология сифатида.

4 - *бўлим.* Тадбирлар технологияси.

5 - *бўлим.* Педагогик ихтилоф тушунчаси ва унинг детерминантлари.

6 - *бўлим.* Таълим муассасаларида ўтказиладиган амалий-услубий ўкув-семинарларни ўтказувчи тренер-тарбиячиларга услубий тавсиялар.

7 - бўлим. Муаллифлар ён дафтаридан...

8 – бўлим. Глоссарий.

I БОБ

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР ТЕХНОЛОГИЯСИ

1-§. Тарбиявий ишлар ва уларни ташкил этиш ҳамда бошқаришнинг назарий аспектлари

Миллий мафкура вазифалари махсус ташкил этилган маънавий-маърифий ишлар, шунингдек, таълим-тарбия жараёнида ва дарсдан ташқари машғулотларда амалга оширилади.

А. Ўқувчилар фаолиятининг дарсдан ташқари тизимини лойиҳалаш.

Дарсдан ташқари фаолият тизими ўқитишнинг назарий ва амалий тизимини тўлдиради. Унинг асосий вазифаси ўқувчиларнинг ўқишдан ташқари вақти мобайнида ўзини-ўзи тарбиялаш ва ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланиш учун оқилона тақсимлашга ёрдам беришдир.

Ўқувчиларнинг дарсдан ташқари фаолиятини лойиҳалаш вазифаларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ижтимоий мослашув доирасини ташкил этиш ва ўқувчиларнинг ижтимоий ҳаракатчанлигини кўрсатиш;
- бўлажак мутахассисларнинг касбий мослашуви учун зарурий шарт-шароитлар яратиш;
- ўқувчиларни мустақил равишда таълимни давом эттиришга йўналтириш;
- ҳар бир ўқувчининг қобилияти, қизиқиши ва иштиёқларини ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш;
- ўқувчиларга бўш вақтларидан унумли фойдаланишни ва дам олишни ўргатиш.

Дарсдан ташқари фаолият тизими кўп компонентли бўлиб, ўқувчиларнинг бўш вақтларини қуйидаги таркибда, тартибда, шаклда ва жойларда амалга оширилиши мумкин:

- ўқув гуруҳи таркибида;
- ўқув юрти жамоаси таркибида;
- индивидуал (яккама-якка) тартибда;
- ижтимоий бирлашмаларда ва ташкилотларда;
- клубларда, тўгаракларда, музейларда;
- меҳнат жамоаларида;
- алоҳида фанларни чуқур мустақил ўрганиш чоғида;
- таълим муассасасидан ташқаридаги маданий дам олишнинг турли шаклларида.

Ўқувчиларнинг дарсдан ташқари фаолият тизимининг ўзига хослиги шундаки, унинг ҳар бир компоненти алоҳида лойиҳалаштирилади ва ҳар доим ҳам педагогик таъсир доираси билан қамраб олинмайди.

Ўқувчиларнинг дарсдан ташқари фаолият тизимини режалаштириш шакллари:

- ўқув юртининг иш режаси;
- ўқув юртининг ўқувчилар билан олиб борадиган маънавий-маърифий ишлари режаси;
- ўқув гуруҳлари ўқувчилари билан олиб бориладиган маънавий-маърифий ишлар режаси ва бошқалар.

Ўқувчилар билан олиб бориладиган тарбиявий ишлар режасини тузишнинг асосий тартиблари ва қоидалари:

- диагностик асос яратиш;
- ўқувчиларнинг ўзига хос хусусиятларини, жамоанинг маҳорат даражаси ва шаклланганлигини ҳисобга олиш;
- тарбиявий жараёнда асосий мазмуний компонентларга мувофиқ фаолият аниқ йўналишларини белгилаш;
- тадбирларни ўтказиш муддатларини, шаклларини, иштирокчиларини аниқ белгилаш;
- тарбиявий ишлар режасининг қулайлиги, ҳаётийлиги ва аниқлиги;
- тарбиявий ишларни режалаштиришда ўқувчиларнинг шахсан иштироки.

Дарсдан ташқари фаолиятни замонавий ташкил этиш ижодий жараён бўлиб, тарбиячидан чуқур билим, малака ва ҳоҳиш талаб қилгани каби ўқувчилардан ҳам уларнинг интилишлари ва эхтиёжларини талаб этади. Ўқувчилар ва тарбиячи қизиқишларини бирлаштириш тарбияда муаллифлик тизимини шакллантиришнинг ягона йўлидир. Бу ҳолда, тарбия шахс камолотини бошқариш жараёни, унинг ижтимоийлашуви ва ривожи учун шароит ва имкониятлар яратиш мезони сифатида қаралади. Дарсдан ташқари фаолият (дам олишни ташкил этиш) эса, шахснинг ижодий имкониятларини юқорига кўтариш (биринчи навбатда, тарбиячининг), унинг ижтимоий фаоллигини амалга ошириш майдони сифатида тушунилиши мумкин.

Ҳордиқ – инсоннинг янгиланиш, тикланиш, унинг жисмоний ва маънавий кучини кўпайтириш, дунёқарашини бойитиш, ижодий фаоллигини оширишни амалга оширишга мўлжалланган ва шу асосда режалаштирилган шахсий вақтнинг бир қисмидир.

Таълим муассасаларида тарбиявий жараённи ташкил қилиш асосига илғор миллий, маънавий-аҳлоқий қадриятлар ва мезонлар, халқ педагогикаси, маросимлар, байрамлар, ўйинлар ва бошқалар қўйилиши керак. Уларни ташкил этишда ва ўтказишда тарбия технологияларидан ёки интерфаол услублардан фойдаланилиш ўқувчида ўз юртига меҳр-муҳаббат, оилапарварлик, касбий фидоийликни шакллантиришга ёрдам беради.

Тарбиявий жараён умумий ўрта, ўрта-махсус ва касб-ҳунар, олий таълим муассасаларида ўзига хос аҳамият касб этади. Педагог ходимлар, тарбиячилар ва гуруҳ раҳбарлари миллий истиқлол ғояси билан қуролланган бўлиб, уни ҳар бир фуқаро онгига етказиш малакаларига эга бўлишлари уларнинг тарбия жараёни, тарбиявий ишлар ва уларнинг услубиёти ҳақидаги

билим, кўникма ва малакаларига, педагогик маҳоратларига кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Тарбия жараён - шахсни шакллантиришга мақсадли йўналтирилган, тарбияловчи ва тарбияланувчилар ҳамкорлиги учун махсус ташкил этилган, бошқариладиган ва назорат қилинадиган, ўзининг пировард мақсади сифатида шахсни шакллантирадиган жараёндир.

Тарбия жараёнининг энг асосий *натижаси* – ҳар томонлама ва уйғун камол топган юксак маънавиятли шахсни шакллантиришдир.

Тарбия жараёни - тарбиявий ишлар, тадбирларнинг доимий ҳаракатдаги занжиридан иборат.

Тарбиявий тадбирлар - турли хил моддий ва маънавий эҳтиёжларга жавоб берувчи, тарбиявий мақсадларнинг ягона мажмуасига бўйсундирилган, бир-бири билан ўзаро ҳамкорлик қилувчи, ўзида бир бутун таълимни кўзда тутган тарбиявий таъсир мажмуидир. Таълим жараёни алоҳида дарслардан ташкил топгани каби тарбиявий тадбирлардан тарбия жараёни вужудга келади. Тадбирлар, тарбиявий ишлар - тарбия жараёнининг бир бўлагидир.

Тарбиявий иш (ТИ) – бу тарбиянинг тизимлилиги, тўлалиги, узвийлиги ва узлуксизлигидир. Тарбиявий иш – тарбияланувчиларнинг муайян фаолиятини ташкил этувчи ва амалга оширувчи шаклдир. ТИнинг асосий хусусияти – зарурийлик, фойдалилик ва татбиқ этиш имкониятидан иборат.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да ёзилишича, «Халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида, замонавий маданият, иктисодиёт, фан; техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида кадрлар тайёрлашнинг мукаммал тизимини шакллантириш Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шартидир" [1, 34].

Шу сабабли таълим муассасалари тарбиявий жараённи ташкил қилиш ва муваффақиятли давом эттириш учун зарур бўлган тарбиявий ишлар услублари, билимлар, малака ва маҳоратлар тизими, замонавий педагогик технологиялар ва уларни тарбиявий ишлар амалиётида қўллаш масалалари педагогик жамоаларнинг энг муҳим муаммоси бўлиб қолмоқда.

Таълим муассасаларида ўқувчилар билан олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг самарадорлигини ошириш тарбиявий ишлар технологиясини тўғри ташкил қилиш ва қўллашга боғлиқ. Бу эса, ўз навбатида таълим муассасалари учун тарбиявий ишларни амалга ошириш услубиёти замонавий педагогик технологиялар ишланмалари асосида яратишни талаб этади.

Фикримизча, таълим муассасаларининг тарбиявий ишлар технологияси ижодий фаоллик, мустақил фикрлаш ва моҳирона ҳаракатларга йўналтирилган бўлиши ва тарбиячи ҳамда ўқувчилар томонидан минимал куч сарфлаган ҳолда тарбиявий ишлар бўйича қўйилган мақсадларни эгаллашда энг фаол шакл, усул ва услублардан фойдаланиш, тарбиявий жараённи муваффақиятли ташкил этувчиларнинг доимий ва мажмуавий фаолиятининг асосий қисмидан иборат бўлиши керак.

Таълим муассасаларида тарбиявий ишлар услубиётини амалга оширишнинг педагогик технологияси: лойиҳалаштириш, амалга ошириш,

назорат ва таҳлил қилиш каби иш ҳаракатлари кетма-кетлигидан иборат (чизмага қаранг).

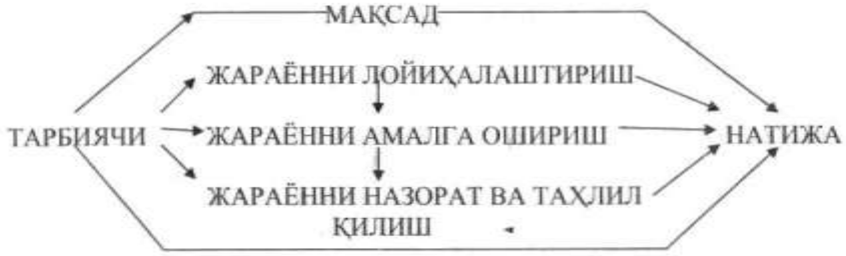

Чизмада кўрсатилганидек, барча йўналишдаги тарбиявий ишларнинг технологияси ва ҳар бир аниқ ишларни ўтказиш, ташкил қилиш услубиёти *педагогик мақсад* тушунчасидан бошланади, яъни педагогик мақсадга мувофиқлик (ушбу иш нима учун ташкил қилинган ва ўтказилмоқда, шунингдек, тарбиячи ва ўқувчи нимага эришиши керак?) ва *педагогик маҳорат* (аниқ ишларни ўтказиш, тарбиявий жараённи ташкил қилиш, ўқувчиларни қизиқтириш, жараёнда мустақил қатнашиш ва ижодий ишлашга истак уйғотиш учун турли усул ва услублардан фойдаланиш) ва уларнинг *натижаларини назорат ва таҳлил қилиш, умумлаштириш* (ўқувчилар нималарга ўргандилар?).

Тарбия жараёнини лойиҳалаштириш даврида тарбиячи ўқувчилар билан ўтказилиши лозим бўлган тарбиявий ишларни амалга ошириш чоғида қўлланиладиган услуб, шакл ва усулларни танлайди. Сўнгра, аниқ тарбиявий ишларга қўйилган мақсадларни амалга оширадилар. Кейинчалик, улар ишни назорат қилиш, якунлаш ва таҳлил қилиш механизмини аниқлайдилар (Нима маъқул келди? Нима маъқул келмади? Нега? Нима яхши эди-ю, нимадан воз кечиш керак? Ким ажралиб турди?) ва ҳоказо.

Бу ишларнинг ҳаммасини умумлаштириб таълим муассасаларининг тарбиявий ишлар технологияси – таълим муассасаси шароитида қўйилган мақсадларни амалга оширишда ҳар бир аниқ тарбиявий ишни ўтказиш ва таҳлил қилиш учун қўлланиладиган услуб ва шакллар йиғиндисидан иборат эканлигини аниқладик. Масалан, таълим муассасасида ўқувчиларнинг ўқиши ва тарбияси даврида гуруҳларда, факультетларда, университетларда, институтларда турли хил қизиқарли тадбирлар, байрамлар, танловлар, шунингдек, спортга, меҳнатга, ижодий ишга, бадиий мавзуга бағишланган тадбирлар, машғулотлар, ўйинлар, сайллар, линейкалар ва бошқа тадбирлар ўтказилади. Ҳар бир тарбиявий иш ва тадбирга мос уни тайёрлаш ва ўтказиш услуби мавжуд. Лекин, мазмунсиз услубиёт ҳам ўз-ўзидан мавжуд ҳам

бўлмайди, чунки тарбия жараёнини, энг аввало, тарбиявий ишнинг аниқ мазмуни ва шакли орқали амалга ошириш мўлжалланади. Шундай экан, аниқ тарбиявий ишнинг таъсирчанлиги ва самарадорлиги - уларни тайёрлаш ва ўтказиш, тарбиячиларнинг ўқувчилар билан жамоавий фаолиятни ташкил қилиши тарбиявий ишлар технологияси тизимига боғлиқ.

Одатда тарбиявий ишлар жамоавий ва ижодий табиатига эга бўлади ва мос равишда жамоавий тарбиявий ишлар (ЖТИ) ёки жамоавий ижодий ишлар (ЖИИ) деб номланади. ЖИИ – иш ва ўйин, ижод ва ўртоқлик, ҳаётий умид ва хурсандлик билан тўлдирилган ва айни пайтда, асосий тарбиявий восита бўлган жараённи ташкил этиш усулидир. Тарбиявий ишларда тарбиячилар ва ўқувчилар ўзаро ҳамкорлигининг шакллари, воситалари ва усуллари уйғунлашиб кетади.

Тарбиявий ишлар асосида иккита: фаол ва мажмуавий ёндашувлар ётади. Ёндашувларнинг *биринчиси*, фаолиятнинг билиш, меҳнат, ижтимоий, бадиий, спорт ва эркин мулоқот каби турли кўринишларини ташкил этишни талаб этади. *Иккинчи* мажмуавий ёндашув эса, фаолиятнинг барча кўринишларининг ягона жараёнга таъсири билан табиий «қўшилиб» кетишида намоён бўлади. Тарбиявий ишлар, айни пайтда, ўзига ахлоқий, эстетик, сиёсий ва ақлий (интеллектуал) таъсирларни қамраб олади. Фаолиятга оид ёндашув тарбия йўналишига ишора қилса, мажмуавий ёндашув - унинг мазмун табиатини (педагогик мақсад (вазият, тарбиявий мақсаднинг асосий ва боғлиқ томонларини шакллантириш)ни; режалаштириш; ташкил этиш ва тайёрлашни; ишни бевосита амалга оширишни; эришилган натижалар таҳлилини) белгилайди.

Б. Тарбиявий ишларнинг манбалари. Тарбиявий ишлар амалга оширилаётган даврнинг ижтимоий вазияти – тарбиявий ишларни мақсадли кўзлашнинг ва лойиҳалашнинг муҳим манбаи ҳисобланади. Бу вазият мамлакат ва дунёдаги ижтимоий ҳодисалар, давлат байрамлари, юбилей саналари, ҳукумат қарорлари, жамият аҳамиятига эга бўлган ғоялар ҳамда маҳаллий ҳаётга доир ҳодисалар сабабли юзага келади. Тарбиявий ишларни ташкил этишнинг ва ўтказишнинг иккинчи манбаи бўлиб, тур сифатида шаклланаётган шахснинг зарурий фазилатларини ва ҳислатларини шакллантиришнинг педагогик ташҳиси сифатида хизмат қилади. Яна бир манба – ўқув-тарбиявий муассаса маълум муддатга белгилаган ишларининг умумий йўналишидир. Мазкур манбаларнинг муштарак ҳолати тарбиявий ишларни ҳаётбахш куч билан тўлдиради, уларнинг долзарб эканлигини ва муайян мақсадга йўналтирилганлигини аниқ белгилаб беради.

Асосий тарбиявий мақсад (кўпинча, ахлоқий тарбия мақсади) аниқ ишларга оид вазифаларни белгилаб беради. Ҳар бир ишда асосий ғоя ажралиб туради ва у тарбия умумий йўналишининг (ақлий, жисмоний, меҳнат тарбияси ва б.) бири билан мос келади.

Мақсадни кўзлаш босқичида тарбиячининг вазифаси – ижтимоий вазиятни баҳолаш, ўзининг тарбиявий фаолиятини асосий мақсадга бўйсундириш, тарбияланувчиларнинг келажакда муайян тарбиявий

таъсирларни кабул килишга тайёрлик даражасига ташхис қўйишдан иборатдир.

В. Тарбиявий ишларни ташкил этиш бўйича услубий тавсиялар:

1.Тарбиявий ишларнинг аниқ вазифаларини чуқур англаш, унинг самарадорлигини оширишнинг зарур шартидир. Мазкур вазифалар маҳорат билан талқин этилган ва тарбияланувчиларга етказилган бўлиши керак. Тарбиявий иш ташкилотчилари ўкувчиларга ўз нуктаи назарларини мажбуран ўтказмасликлари керак: тарбияланувчиларни зарур қарорларни кабул қилишга (гўё ўз қарорлари сифатида қабул қилинадигандек) ишонтириш зарур.

2. Ҳар қандай тарбиявий иш ишчан ва мажмуавий йўналиш асосида лойиҳалаштирилади. *Биринчи* йўналиш, юқорида таъкидланганидек, тарбияланувчиларнинг жонли, ижодий, қизиқувчан фаолиятини талаб этади ва, зарурат туғилганда, тиришқоқликни, ҳаракатчан ишларни танлашга йўналтиради. *Иккинчиси* эса, тарбиячига бир вазифадан ҳар томонлама самара олишга имкон беради.

3. Тарбиявий ишлар жараёнида ҳал қилиниши лозим бўлган барча вазифалар турли аҳамиятга эга бўлишига интилиш шарт эмас, чунки тарбия тизимини бирданига бир неча мезонлар орқали оптималлаштириб (мукобиллаштириб) бўлмайди. Тарбиявий ишда, ҳар қандай ишдаги каби бош вазифа ажратиб олинади ва шу орқали қолган вазифалар ҳал этилади.

4. Тарбиявий ишлар мазмунини унинг вазифалари ва амалга ошириш шароитлари билан боғлиқ ҳолда белгилаб олиш ниҳоятда муҳимдир. Материал танланаётганда, у ўқувчиларнинг тарбиясига ижобий таъсир этиш томонларига эътиборни қаратиш лозим. Тарбиявий ишларда турли хатоларга йўл қўймаслик учун тарбиячи ўқувчиларнинг қарашларини ва қизиқишларини инобатга олган ҳолда уларни ривожлантириши, шунингдек, уларга таяниб иш олиб бориши керак.

5. Мақсадга мувофиқ услублар, усуллар ва воситалар тарбиявий ишларнинг ҳар бир босқичи учун алоҳида лойиҳаланади. Бунда услубларнинг имкон қадар фаоллик, ташаббускорлик, мустақиллик тамойилларини таъминланиши назарда тутилиши лозим. Сустлик - тарбиявий ишларнинг асосий душманидир. Шу боис, тарбияланувчиларнинг хулқи кузатилса, нимани ўзгартириш зарурлигини уларнинг ўзлари айтадилар.

6. Тарбиявий ишларни тайёрлашда ташкиллаштиришнинг юқори даражадаги аниқлигига эришишга ҳаракат қилиш лозим. Ҳар қандай тарбиявий иш тарбияланувчилар учун «ташкилотчилик мактаби»га айланиши керак. Тайёргарлик ташаббускорлик, талабчанлик, киришимлилик, мажбуриятларни тақсимлаш маҳорати, вазиятларни тезда баҳолаш каби фазилатларни тарбиялайди. Ишни тайёрлаш ва ўтказиш жамоани жипслаштиришнинг тўғри йўлидир!

7. Тарбиявий ишлар нусха кўчиришни ёқтирмайди. Ўзгарувчанлик ва ҳаракат доирасининг кенглиги тарбиявий ишларнинг фарқловчи белгиларидир. Синфларнинг, айрим ўқувчиларнинг бир-бирига

ўхшамаслигидан кенг фойдаланишга интилиш яхши натижа беради. Тарбиявий ишларни лойиҳалаш чоғида, бир синфда муваффақият келтирган тажриба иккинчисида айнан шундай натижани бермаслиги мумкинлигини эсда тутиш керак.

8. Тарбиявий ишлар турли-туман бўлиши керак. Тарбияланувчилар ёркин ишларни узоқ эслаб юрадилар, шу боис бундай ишларни такрорлаш мақсадга мувофиқ эмас, чунки у аҳамиятини йўқотиши мумкин. Тарбиявий ишларни ҳар доим янгисини топиш қийин, аммо уларни топишга ҳаракат қилиш зарур. Тарбиявий ишлар захирасида кўплаб қизиқарли тадқиқотлар мавжуд ва бу такрорламасликни, аксинча, аниқ шароитлар билан мувофиқлаштирган ҳолда ўқувчини ривожлантиришни кафолатлайди.

9. Тарбиявий ишлар ҳис-туйғуларнинг қудратли катализатори каби лойиҳалаштирилади. Маълумки, ҳаяжонга тушган киши ниҳоятда таъсирчан бўлади. Ҳар бир тарбиявий ишда тарбияланувчига яқин, ҳамоҳанг бўлган жиҳатларни топиш ва унда ижобий хислатларни ривожлантириш, мустаҳкам ҳаёт тарзини шакллантириш, тарбиявий ишлар маданиятини оширишнинг муҳим йўлларидан бири бўлган ўраб турган дунё ҳақиқатини тўғри тушунишга ёрдам берадиган қилиб етказиш керак.

Г. Тарбиявий ишларни режалаштириш босқичи. Тарбиявий ишларни режалаштириш босқичи мақсадни кўзлаш босқичидан кейин бошланади ва ундан фақат назарий жиҳатдан фарқланади, аммо амалий жиҳатдан бу ажралмас жараёндир. Бу босқичда тарбиячилар олдида: тарбияланувчилар билан бирга фаолият йўналишининг барча қисмларини аниқлаш, иштирокчилар орасида мажбуриятларни тақсимлаш, уларни қандай қилиб бажариш лозимлигини кўрсатиш каби муҳим вазифалар ҳам туради.

Тарбиявий ишларни режалаштириш бўйича тавсиялар:

1. Тарбиявий ишларни ташкил қилишда тарбияланувчиларнинг тайёргарлик даражасига таяниш, уларнинг ёш ва шахсий хусусиятларини имкон даражасида кенгроқ қамраш лозим. Чунки, ишнинг фавқулодда мураккаблиги тарбиячи ниятининг ўқувчилар томонидан англаб етолмаслигига, ишнинг нега ва нима учун бажарилиши ҳақидаги ноаниқ тасаввур эса, тарбиявий ишни қуруқ расмиятчиликка айлантиради. Кейинги ишга қизиқтириш енгил кечмайди.

2. Тарбиявий иш – жамоатчилик иши. Тарбияланувчиларга режа тузишнинг ниҳоятда масъулиятли машғулот эканлигини, тарбияланувчи ишлаётган ҳар бир бўлимнинг бошқа бўлимлар билан албатта боғлиқлигини ва бирбирини тақозо этишини ҳис қилишига имконият беринг. Режалаштириш, албатта, жамоавий характер касб этиши зарур.

3. Режалаштиришнинг тармоқли услубиёти, кўргазмали, осон ўқиладиган ва тушунарли чизма режалар тузиш услубиётлари билан танишинг. Тарбияланувчилар билан уларни ўрганинг, уларни меҳнатнинг бошқа турларини режалаштиришда тармоқли чизмани қўллашга ўргатинг.

Ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил этишнинг умумий назарияси технология таянадиган олтита қоидани таклим этади ва улар тарбиявий

ишларни ташкил этишда тарбиячи томонидан албатта ҳисобга олиниши зарур.

Д. Тарбиявий ишларни ташкил этишнинг асосий қоидалари:

- бажарилиши лозим бўлган ишларнинг мақсадини аниқ белгилаш, ҳаракатни бошидан охиригача яхлит тасаввур қилиш (нимага эришиш керак?);
- қўл остидаги ҳар бир киши учун аниқ вазифаларни белгилаш (қандай ҳаракатлар воситасида эришиш мумкин?);
- кутилаётган иш учун барча зарурий нарсаларни тайёрлаш (нималар ёрдамида эришиш мумкин?);
- натижаларни аниқлаш учун муайян мезонларни белгилаш (эришилган миқдор қанча?);
- жавобгарлик, унинг эгаси ва ҳисобот вақтини тақсимлаш (мақсадга эришилганликни нима билан рағбатлантириш мумкин?);
- ташкилий тизимни уюштириш воситаси сифатида ижрочиларга йўл-йўриқ кўрсатиш (қандай қилиб эришиш мумкин?).

Тарбиявий ишларни уюштиришда иштирок этиш **шахснинг муҳим хислатларини** тарбиялайди.

Мазкур босқичдаги тавсиялар қуйидагича:

- тарбиявий ишларни ташкил этишда иштирок этаётган ҳар бир кишининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини аниқ белгилаб беринг. «Ҳокимлик чизиғи»ни белгилаб олиш ниҳоятда муҳим: ҳар бир ижрочи белгиланган шахсга ўз ишларининг натижаси бўйича жавоб беради. Ҳокимлик бир раҳбарнинг қўлида жамланган бўлади, «Қўшҳокимиятчилик»ка йўл қўйилмайди;
- ҳар бир иштирокчига унинг имкониятларига ва хоҳишига мос келувчи битта вазифа ажратинг. Топшириқларни мажбурламанг. Тарбиявий ишда иштирок этишнинг ихтиёрий эканлигини таъкидланг;
- тарбияланувчиларнинг ташкилотчилик қобилиятига эга эмаслигини ҳисобга олинг. Тарбиячига тушунарли ва енгил бўлган иш тарбияланувчи учун ҳам ҳар доим шунчаки бўлмаслиги мумкин. «Енгилдан – мураккабга» қоидасига амал қилинг. Тарбияланувчиларни муваффақият қозонишига бўлган ишончини қўллаб-қувватланг, яхши натижа билан тугашига ишонч уйғотинг.

Ташкилотчилик тарбияланувчиларнинг кучини бир неча бор ошириш имкониятига эга эканлиги ҳақидаги фикрга ўргатинг. Яккама-якка ҳаракатларнинг қўшилишидан ҳосил бўлган «ташкилотчилик самараси»ни мисоллар билан кўрсатинг.

Е. Тарбиявий ишларни ташкил этишни бошқариш. Тарбиявий ишларни амалга ошириш босқичида тарбиячининг масъулияти муҳимдир. *Биринчидан*, дастурда кўзда тутилган ишларни тайёрланган сценарий асосида боришига эришади, унга тузатишлар киритади, диспетчерлик вазифасини амалга оширади ва жараённи кузатиб боради. *Иккинчидан*, тарбиячи бутун жамоа ва айрим тарбияланувчиларни кузатиб борган ҳолда, уларда муайян фазилатларни ривожлантиради, бу фазилатларнинг шаклланганлик

даражасини аниклашга имкон беради ва тарбия соҳасида қилинадиган ишларнинг стратегиясини белгилайди. *Учинчидан*, тарбиячи ташкилий масалаларнинг аниқ ҳал этилишини кузатиб боради.

Умуман, тарбиянинг бу босқичдаги бошқарув фаолияти оддий дарс мобайнидаги айни шундай фаолиятдан мураккаброқлиги билан фарқ қилади. Бу мураккаблик тарбиявий ишни бошқаришда ҳисобга олиш, назорат қилиш ва кўплаб омилларга тузатишлар киритиш лозимлигида намоён бўлади. Бу борада мураббийнинг тарбиячи ва ташкилотчи сифатидаги ўрни:

- тарбияланувчиларни ўзининг иштироки билан бўғиб қўймаслик;
- тарбияланувчиларга ўз фикрлари ва ҳиссиётларини эркин ифодалашлари учун халақит бермаслик;
- ҳодисаларнинг ривожини диққат билан кузатиш ва унинг номақбул йўналиш олиши ҳамда назоратдан чиқишига йўл қўймаслик;
- номақбул ҳаракатларни оқилона ва ўз вақтида тузатиш;
- ўтаётган жараённи сездирмасдан қайд этиб бориш;
- педагогик назокат билан натижаларни эълон қилиш, жамоавий муҳокама ёки яккама-якка педагогик таҳлил қилиш, ютуқ ва камчиликларнинг сабабларини очишларда белгиланади.

Тарбиявий ишларни таҳлил қилиш мобайнида бир-бири билан мазмунан боғлиқ бўлган қуйидаги саволлардан фойдаланиш мумкин:

1) Тарбиявий ишларни тайёрлашнинг ва ўтказишнинг барча ҳолатлари режада ўз аксини топганми?

2) Дастур мазмуни кўзланган мақсадга жавоб берадими?

3) Тарбиявий ишларни ташкил этиш даражаси кўзланган мақсад, вазифа ва талабларга жавоб берадими?

4) Режалаштирилган барча меъёрлар етарли даражада манбалар билан мустаҳкамланадими?

5) Тарбиявий ишнинг қайси қисми яхшироқ амалга ошди, нима учун?

6) Тарбиявий иш давомийлиги вақт нуқтаи назаридан ўзгардими?

7) Ким ва нима учун муддат ўзгарди?

8) Тарбиявий ишлар бир тизимни ифода этдими ёки қисмлари номигагина боғланган тўпламдан иборат бўлдими?

9) Янгилик самараси сезилдими?

10) Тарбиявий ишнинг ҳис-туйғулик «бўёғи» унинг ғоясига жавоб бердими?

11) Ишнинг сифати, ўқувчиларнинг унга муносабати қониқарлими, қайси саволлар уларни ўйлашга мажбур этди?

12) Тарбиявий ишда иштирок этган жамоанинг ҳар қайси аъзоси қандай баҳога лойиқ?

13) Ўқувчиларнинг хулқи қандай эди?

14) Нима учун ўқувчиларнинг айримларида у ёки бу педагогик ҳаракатга нисбатан қаршилик кўрсатиш аломатлари пайдо бўлди?

15) Нимадан воз кечиш керак?

16) Кейинги тарбиявий ишларга қандай янгиликлар қўшиш мумкин?

Юқоридаги фикрларга тарбиявий технология йўналиши сифатида қараладиган бўлса, у қуйидаги умумий белгиларни аниқлаб беради:

• тарбиявий таъсир тарбиявий ишларнинг мажмуаси сифатида ўзида ўйинлар, тарбиявий суҳбатлар ва яккама-якка маслаҳатларнинг унсурларини камраб олади;

• ҳар бир иш ҳар бир тарбияланувчининг ахлоқий, ижтимоий ва бошқа фазилатларининг шаклланганлик даражасини компьютер оркали ташхис этиш билан бошланади;

• тарбиявий таъсир ташхис этиш натижаларининг фаол таҳлили ва идеал шахс билан қиёслаганда муайян фазилатларнинг шаклланганлик даражасига етганлигини англаш билан юзага келган «жамоавий қайғуриш» самараси билан кучайтирилади;

• тарбияланувчилар кишилар орасида ҳаёт учун зарур бўлган фазилатларни ўзлаштирадилар, ўзларини англашга ўрганадилар, ўз-ўзларини камолга етказиш йўлларини тасаввур киладилар;

• шахсий камолотга етиш дастури (ташхис этиш натижаларидан қатъий назар) яккама-якка маслаҳатлар, тарбиявий ишларни ташкил этиш натижасида мустаҳкамланади.

2-§. Тарбиявий ишлар жараёнида қўлланиладиган педагогик таъсир этиш усуллари

Тарбиячилар ўз иш фаолиятлари давомида асосий эътиборни доимий равишда ўкувчилар тарбияси, хулқ-атвори, тартиб-интизомига тузатишлар киритишлари, улардаги керакли шахсий хислатлар ва табиатларидаги қирраларни ривожлантиришлари, мавжуд камчиликларини бартараф қилишга қаратишлари лозим. Бундай жараённи ташкил этишда тарбиячилар педагогик таъсирнинг турли усулларидан фойдаланишлари мумкин.

Педагогик таъсир усули – бу аниқ педагогик ҳолатларни ташкил қилиш усулидан иборат бўлиб, унда маълум қонуниятлар асосида ўкувчиларнинг ижобий ишларида ўз камчиликларини йўқотишга ундовчи янги фикрлар ва ҳиссиётлар уйғонади.

Тарбия жараёнида зарур педагогик таъсир усулни танлаш учун ўкувчининг ҳиссий ҳолати, ҳаракатининг табиати ва сабаби олдиндан аниқланиши лозим. Бу, ўз навбатида, ушбу ҳаракатнинг психологик таҳлили, унинг ўкувчи шахсияти билан яқин алоқасини кўриб чиқишни талаб қилади.

Педагогик ҳолат тарбиячининг ижодий фикрларига биноан яратилади. *Биринчидан*, тарбиячи фойдаланишни мўлжаллаган таъсир усулини амалга ошириш учун мос шароитларни ҳаёлан танлаши керак. *Иккинчидан*, тарбиячи ўз мўлжаллаган иши ва хулқини ўкувчининг ҳаракатига бўлган муносабатига биноан мос равишда ўйлаб чиқиши лозим.

Педагогик таъсирнинг ҳар бир усули ўзига хос хусусиятларига эга бўлиб, улар иккита унсурнинг ўзига хос бирлигидан вужудга келади: а) яратилаётган педагогик ҳолатлар хусусиятлари ; б) янги педагогик ҳолатга

ўқувчиларда туғиладиган янги фикрлар, тарбиянинг янги сабаблари ва шахсий камчиликларини енгиб ўтишга асос бўладиган ҳиссиётлар мазмуни [20-22].

Педагогик таъсир усулларини иккита гуруҳга ажратиш мумкин.

Биринчи гуруҳ усуллари ўқувчини илҳомлантирувчи ижобий ҳиссиётлар асосида унинг ахлоқ-одоби, тарбияси, тартибига ўзгаришлар киритади, булар хурсандчилик, миннатдорлик, тарбиячига ҳурмат, ўз кучига ишончдан иборат.

Иккинчиси - уятчанлик, эпсизлик, ҳафсаласизлик, ўкинч, хафагарчилик, ачиниш каби салбий хислатларни йўқотишга ёрдам берадиган усуллардир.

Ижодий фаолиятда нафақат ўқувчилар тарбиявий ишларининг яхши натижаларига эришилади, балки тарбиячиларни ўзларининг шахсий хиссиётлари ҳам ривожланади. Педагогик таъсир кўрсатиш усулларини қўллаш жараёнида тарбиячининг ғоявийлиги, табиатидаги инсонпарварлик, меҳрибонлик, сезгирлик каби, табиатнинг чидамлилик, ўз-ўзини бошқара олиш, мақсадга интилувчанлик, тезкорлик, ташаббускорлик каби ҳиссий қирралари ҳамда табиатининг топқирлик, зийраклик, ақлий баркамоллик, кузатувчанлик каби ирода қирралари кўзга ташланади.

Тарбиявий усулларни эгаллаш ва уларни иш жараёнида татбиқ этиш тарбиячининг тарбия мақсадларини янада мақсадли ва қулай бўлишига ёрдам беради.

Педагогик таъсир усулларидан фойдаланиш аниқ тамойилларга риоя қилишга асосланган. Бу тамойиллар сирасига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- педагогик оптимизм;
- ўқувчиларга ҳурмат;
- ўқувчининг руҳий ҳолатини тушуниш;
- ўқувчи табиатининг ташқи хусусиятлари ва сабабларини очиш;
- ўқувчининг тақдири билан қизиқиш.

Педагогик оптимизм. Тарбиячилар юқори оптимизм, яъни келажакка катта ишонч билан мустақил Ўзбекистон Республикасининг янги қонунларини ҳаётга татбиқ қилмоқдалар. Ўқувчилар шахсиятининг чексиз имкониятларига ишонган тарбиячиларнинг педагогик оптимизми, айникса, турли ёшдаги турли ақлий даражадаги ўқувчиларга нисбатан, уларнинг дам олиш ва ўқиш қоидаларини, шартларини ташкиллаштиришда яққол кўринади.

Ўқувчиларга ҳурмат. Инсонга ҳурмат – инсонлараро муносабатларнинг асосий талабидир. Тарбиячининг фаолиятида ўқувчиларга ҳурмат алоҳида ўрин тутади, уларда ишонч, самимийлик, катталарнинг маслаҳатларига ва таклифларига мойиллик уйғотади. Қўполлик, ўқувчилар шахсиятига ҳурматсизлик, ўқувчиларда уларга жавобан хафагарчилик, ғазаб, ҳаттоки, баъзи нарсаларни атайлаб тескарисини қилишга интилишни туғдиради. Бундай пайтларда ўқувчилар ҳатто адолатли талабларни бажаришдан ҳам бош тортадилар. Тарбиячига бўлган бундай муносабат

баъзан улар олиб бораётган фанга, ишга, машғулотга, ҳатто ўзи таҳсил олаётган таълим муассасасига, ўкув хонасига бўлган муносабатга кўчади.

Ўқувчининг руҳий ҳолатини тушуниш. Ўқувчилар хулкининг бузилишини, тарбиясидаги салбий ўзгаришларни сезиш қийин жараён эмас. Тарбия жараёнига педагогик таъсир усулини тўғри танлаш учун ўқувчиларнинг тартиббузарлик сабабларини ўрганиш керак, чунки шахснинг турли психологик ҳолатларининг ташқи кўриниши бир хил бўлади. Масалан, ўқувчининг гуруҳдаги фаоллигининг сусайишининг асосий сабаблари, унинг инжиқлиги, кўз ёшлари, уйдан чиқиб, узоқроққа кетиши ва ота-онасидан узоқда (баъзи ўқувчиларнинг турар жойларда) истиқомат қилишидан иборат бўлиши мумкин.

Ўқувчининг руҳий ҳолатини тушуниш учун тарбиячилар ўқувчилар шахсининг фазилатларини, хусусиятларини, уларнинг яшаш шароитларини билишлари ва чуқур таҳлил килишлари керак. Тарбиячининг кузатувчанлиги ва сезгирлиги ўқувчининг хулқида намоён бўлаётган руҳий ҳолатини тушунишга ёрдам беради.

Ўқувчи ҳаракатларининг сабаблари ва ташқи хусусиятларининг очилиши. Ўқувчиларнинг ҳаракатлари етакчи, тарбиячи, жамоа, атрофдаги инсонлар томонидан яхши, олийжаноб ёки ёмон деб баҳоланади. Тарбиячининг ўқувчига бўладиган муносабат (ёндашув)лари, уларнинг ҳаракатлари табиатига боғлиқ. Ўқувчи ҳаракатларини тўғри баҳолаш учун, ҳаракат моҳиятини, яъни ички сабабларини очиш лозим. Кўпинча ўқувчилар ҳаракатининг ички сабаблари ташқи кўздан яширинган бўлади, яъни ташқи томондан дарров кўринмайди. Уларни тарбиячи томонидан тушунишга, баъзан ўқувчининг ўзи катта ёрдам бериши, яъни бўлган воқеа ҳақида ўзи ҳурмат қиладиган тарбиячисига очиқ гапириб бериши мумкин. Тарбиячи бундай ёмон ҳолатни келтириб чиқарувчи ташқи ҳолатлардан хулқ сабабларини ажрата олиши лозим.

Ўқувчининг тақдирига қизиқиш. Таълим муассасаларида олиб бориладиган тарбия мобайнида ўқувчиларнинг тақдирига қизиқиш тарбиячиларда ўқувчиларга муҳаббат ва уларнинг тақдирига жавобгарлик ҳисси туфайли ривожланади. Тарбиячилар ҳар бир ўқувчининг тақдири, айниқса, гуруҳ ҳаётидан қониқиш ҳосил қилмайдиган, гуруҳдошларидан ётсирайдиган ва гуруҳ ишларидан ўзини олиб қочадиган ўқувчилар тақдири билан қизиқишлари лозим. Лекин ўқувчининг тақдири билан астойдил ташвишланган ва унга ёрдам беришни хоҳлаган тарбиячилар ўқувчиларга меҳрибонлик, уларга эътибор ва ғамхўрликларини кўрсатишлари учун дастлабки омадсизликдан чўчимасликлари, турли янги усулларни излашлари лозим. Тарбиячиларнинг кундалик фаолиятларидаги ўқувчига ғамхўрликлари, хайрихоҳлик муносабатлари ва педагогик таъсирнинг усулларини тўғри танлашлари ўқувчиларда ўз тарбиячисига муҳаббат, садоқат, уларда хурсандчилик хоҳишини уйғотади, шунингдек, янги ижобий хислатларни ривожлантиришга ва салбий хислатларни йўқотишга ёрдам беради.

Энди тарбиячиларнинг ўкувчиларни тарбиялаш жараёнида фойдаланишлари мумкин бўлган педагогик таъсир усулларидан баъзилари билан таништирамиз:

Ишонтириш – бу аниқ хулқ-атвор ёки қайсидир ишни мумкин эмаслигини, тўғрилигини ва зарурлигини исботлаш ва тушунтиришдир. Ишонтириш жараёнида ўқувчиларда ён-атрофидаги инсонларни хатти-ҳаракатларини ва ўз хулқларини баҳолаш мезонларига мос бўладиган ахлоқий қарашлар шаклланади.

Ўқувчини иш билан ҳам, сўз билан ҳам ишонтириш мумкин. Ўқувчини ишлатиш орқали ишонтириш жараёнида тарбиячи исботланаётган ҳолат, вазият ва муаммоларни, ҳаётий тажриба шароитларидан келиб чиққан ҳолда, яратади. Ишонтириш таъсир усули ўқувчи хулқини тузатувчи усул бўлиб хизмат қилиши мумкин. Сўз билан ишонтириш жараёнида, ўқувчиларга йўл қўйилган хатолар табиати ахлоқий меъёр нуқтаи назаридан тушунтирилади. Ишонтириш усули самимийликни ва жўшқинликни талаб қилади. Бу жараёнда тарбиячиларнинг кечинмалари ўқувчиларга ўтади. Ишонтириш билан ихлос туғдириш усуллари жуда ўхшаш. Бу усулларнинг ўхшашлиги ишонтириш ҳам, ихлос туғдириш ҳам суҳбат орқали амалга оширилишидан иборатлигидадир, лекин ихлос туғдиришда тарбиячилар ўқувчи қилаётган хатти-ҳаракатларининг тўғри ёки хатолигини исботламайдилар. Бу жараёнда улар тарбияланувчига ўз фикрларини секин ва оҳисталик билан айтадилар. Ўкувчи тарбиячининг сўзларини тинглаб туриб, ўз хатти-ҳаракатини танқидий баҳолай бошлайди ва ўз хулқини тўғрилашга ҳаракат қилади.

2.1. Бузғунчи ғояларга ва ёвуз кучларга қарши курашда ишонтириш услубининг ўрни

Бутун дунёда ҳар хил ғоялар, мафкуралар кураши давом этмоқда. Бегона ақидалар, ёт ғояларнинг юртимизга ташқаридан суқулиб киришига қарши курашни бир дақиқа ҳам сусайтириб бўлмайди. Халқаро терроризм, ашаддий жангарилик, диний экстремизм, гиёҳванд моддалар савдоси каби бало-қазоларнинг инсон ҳаётига тажовузи билан бир қаторда, ички таҳдидлар ҳам мавжуд. Ташқи ва ички мафкуравий таҳдидлар бир-бири билан узвий боғлиқ.

Ғоявий-сиёсий, ахлоқий-маънавий, ҳуқуқий ва бошқа тушунчаларни шакллантиришга йўналтирилган услублар *ишонтириш услублари* деб аталади. Бошқача қилиб айтганда, ўқувчиларнинг тарбиявий ишлари билан шуғулланаётган тарбиячиларнинг ўқувчиларда ғоявий-сиёсий, ахлоқий-маънавий тушунчаларни шакллантириш, бу тушунчаларни уларнинг ишонч-эътиқодига айлантириш ва онгларига, ҳис-туйғуларига, иродасига таъсир этиш мақсадида қўлланадиган *услубиётлар ишонтириш* услубиётлари дейилади.

Ишонтириш услубиётининг асосий *шакллари* - тушунтириш, уктириш, ғоявий-сиёсий ҳамда ахлоқий мавзуларда суҳбатлар, маърузалар, мунозаралар ташкил этиш, учрашувлар уюштириш, бадиий асарлар билан таништириш, телевидение кўрсатувларини ва театр спектаклларини кўриш

ҳамда таҳлил қилиш ва ш.к.лардан иборат. Тарбиячи-мураббийлар вазифаси ўқувчи-ёшлар билан ўтказиладиган суҳбат ва учрашувларда, ўқилаётган маърузаларда душманларни мафкуравий куролсизлантириш – уларнинг олиб кираётган қарама-қарши ғояларини, уйдирмаларини фош қилиш, пучга чиқариш ва одамларда мафкуравий иммунитетни шакллантиришдан иборат. Бундай вазифаларни амалга ошириш **ёшлар тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи таҳдидлар, хатарлар** (*халқаро терроризм, диний экстремизм, гиёҳвандлик моддалар тажовузи, ОИТС, эгоцентризм, аҳлоқсизлик фалсафаси, "Дунё фуқаролари" – космополитизми ва ш.к.*) ва **уларга нималарни қарши қўйиш** (*фарзандларни асраш, ҳушёрлик, ёшларни ғоявий қуроллантириш, мафкуравий иммунитетни кучайтириш, таҳдидлар моҳиятини оддий сўзлар, ҳаётий мисоллар билан тушунтириш, миллат келажаги учун масъулиятни шакллантириш, иродани, эътиқодни мустаҳкамлаш, онгли яшашга ўргатиш, ахборотли тажовуз моҳиятини очиб бериш, никоҳни мустаҳкамлаш ва ш.к.*) мумкинлиги ҳақида маълумотга эга бўлишга имконият беради. Мафкуравий иммунитет – бегона, зарарли ғоялар, мафкуралар билан тўқнаш келганда, унга нисбатан ўз муносабатини билдира олиш, унга қарши курашишга ғоявий, маънан тайёр бўлиш имкониятидир. Ҳар бир одам, аввало, ҳар бир ёш ўзининг мустақил фикрига эга бўлмагунча, бундай иммунитетни шакллантириб бўлмайди. Ишонтириш усулининг ижобий натижаси тарбиячиларнинг ўқувчилар олдидаги обрўси ва ўзаро тўғри муносабат ўрната олишлари билан намоён бўлади.

Ҳозирги кунларда таълим муассасаларида таҳсил олаётган ўқувчиларда бегона, вайронкор ғояларнинг зарари ҳақида уларнинг мустақил фикрини шакллантириш соҳасида қатор самарали ишлар олиб борилмоқда, бу жарёнда тарбиячилар томонидан турли-туман қулай усуллар изланмоқда.

Ушбу қўлланманинг кейинги бўлимларида ана шундай услубиётлар, иш шаклларидан баъзи-бирларини тайёрлаш, ўтказиш ва таҳлил қилиш услубиёти бўйича амалий тавсиялар келтирилади.

Рағбат – тарбия услубларидан бири бўлиб, хулқни тузатишга, тўғирлашга ёрдам берувчи усулдир. Корректировка (тузатма, тузатиш, тўғрилаш) - катта маънога эга: *биринчидан*, у инсон хулқининг ижобий шаклларини мустаҳкамлашга ёрдам беради, *иккинчидан*, рағбатлантирилган хатти-ҳаракат атрофдагилар учун ахлоқ намунаси бўлиб қолади.

Рағбат – ўқувчига қониқиш, хурсанд бўлиш, фахрланиш, илҳомлантириш, ўзини янада яхши тутиш ҳоҳишини уйғотади, ўз қадрини билишни ўргатади, жамоа олдида обрўсини оширишга имконият яратади, маънавий ёрдам беради, иродасини мустаҳкамлайди.

Рағбат ҳаққоний бўлиши керак. Ўқувчини рағбатлантиришда тарбиячи унинг ўлчовини билиши лозим. Фақат маълум бир ўқувчиларни доимий равишда рағбатлантириш, уларда худбинлик ва манманлик ҳолларини ривожланишига олиб келиши мумкинлиги тарбиячининг ёдидан кўтарилмаслиги даркор.

Рағбатнинг бир неча *турларини* ажратиб кўрсатиш мумкин: *Ижобий баҳо бериш* – ўқувчининг тўғри иш қилаётганлигини тасдиқловчи қисқа

«Офарин», «Тўғри», «Яша» ва ш.к. лукмаларда ифодаланади. *Мақтов* – ўкувчининг хатти-харакатини, ишларини тахлил қилувчи анча кенг маънодаги баходир (масалан, «Ахмад яхши харакат килди, гурух хаётида фаол катнаша бошлади», «Лола нафакат фаол, балки барча топширикларни ихлос билан ижодий ёндашиб бажаради» ва ш.к.лар). *Мукофот* анча сезиларли рағбат бўлиб, ажойиб ютукларни, хатти-харакатларни белгилашда кўлланади. Тарбиячининг ўкувчиларга бўлган *ишонч*идан гувохлик берувчи мазмунан кизикарли топшириклар баъзан уларни илхомлантиради. Ишонч ўкувчилар томонидан яхши хулки учун ўринли мактов сифатида қабул килинади. *Ижобий муносабатни билдириш* - ўкувчилар томонидан тарбиячини ёктиришлари, уларнинг мехрибонликлари, самимий табассумлари, дўстона харакатлари, ўртоклари билан хамкорликдаги ва биргаликдаги ўйинлари, саёхатлари киради. Бундай муносабатлар ўкувчилар томонидан мактов сифатида қабул килинади. Рағбатнинг *мехрибонлик, эътибор ва ғамхўрлик* каби турлари, кўпрок ўкувчи хафа бўлган холларда, жуда зарур бўлади, чунки оғриниш ва хафагарчилик, ғазабланиш, хар бир ишни атайлаб бузиш, қасд олиш холларини туғдиради. Хафаликнинг сабаби хар хил бўлиши мумкин: оиладаги ёмон холат, ота-онанинг ўкувчига бўлган жуда каттиккўл муносабати, гурухда, мактабда тез-тез турли сабабларга кўра мухокамада бўлиши ва жазоланиши.

Тарбиячининг айбланувчига нисбатан бўлган мехрибонликлари, эътибори ва ғамхўрликлари ўкувчида кучли жавобгарлик хиссини уйғотади. Бундай холларда ўкувчи тарбиячининг самимийлигини сезиши керак. *Илтимос* – инсонлараро муносабатларнинг энг кўп таркалган кўринишидир. Ишонч рухий хусусиятлари жихатидан ўкувчилар ва ўсмирларга педагогик таъсир сифатида хизмат қилади. Тарбиячилар томонидан ўкувчиларга ёрдам бериш имкониятини берувчи илтимос, ўкувчиларни илтимосни бажаришга тайёргарликка чақиради, турли қийинчиликни енгиб ўтишга кучларини сарфлайди, шу билан бирга уларда кувонч, илхом ва хатто фахр уйғотади. «Илтимос» тарбиячига ўкувчилар билан яқинлашишга, улар билан ўзаро самимий муносабат ўрнатишга ёрдам беради. Илтимос аник сўзлар воситасида ифодаланиб, илтимосни акс эттан сўз оханги - асосий маъно касб этади. Худди шу сўзлар бошкача оханг билан айтилганда, буйруқ шаклини олиши мумкин. Илтимосни инсонпарварлик хисларини уйғотувчи усуллардан бири деб қараш мумкин.

2.2. Педагогик таъсирда тарбиячиларнинг махорати

Ўкувчилар томонидан таълим муассасасида тартибнинг бузилиши тарбиячининг хали обрў-эътиборга, ўкувчиларнинг етарли хурматига эга эмаслигидан хам бўлиши мумкин. Тарбиячиларнинг педагогик таъсир сохасидаги малака ва махоратлари, ўкувчиларда хайрат уйғотади – тарбиячиларнинг обрўсини тан олишларига ва келажакда уларнинг хулкида ижобий ўзгаришлар шаклланишига олиб келади.

Педагогик таъсирнинг бундай усулидан фойдаланиш учун тарбиячилар нафақат ўз ишларини чуқур билишлари керак, балки бошқа соҳалардан ҳам бохабар бўлишлари ҳамда малака ва кўникмага эга бўлишлари, бир сўз билан айтганда, ўз ишларининг устаси бўлишлари керак. Тарбиячиларнинг кўп соҳада усталиклари ўқувчилар учун кутилмаганда намоён бўлса, кўринса, у ҳолда уларда таассурот янада кучаяди.

2.3. Маънавий қўллаб-қувватлаш ва ўз кучига ишончни мустаҳкамлаш

Маънавий қўллаб-қувватлаш ва ўз кучига ишончни мустаҳкамлаш – кўпроқ, тортинчоқ, уятчанг, одамови ўқувчилар билан тарбиявий ишлар олиб боришда ва икки томонлама муносабатда бўлишда зарурий усуллардан ҳисобланади. Тортинчоқлик ва ўз кучига ишонмаслик ўқувчиларнинг ишчанлигини пасайтиради, фаоллигига кўпинча салбий таъсир қилади. Ушбу усулни қўллай туриб, тарбиячи ўқувчиларга хайрихоҳ ва чидамли муносабатда бўлади, уларнинг ижодий кучларини фаоллаштиради. Ушбу усулдан фойдаланиб, тарбиячи ўқувчида ўзини ҳар томонлама кўрсата олишга ўргатадиган педагогик ҳолатни яратади.

Ушбу усулдан фойдаланиш учун тарбиячилар ҳар бир ўқувчида қизиқ ва бебаҳо хислат борлигига, уни ён-атрофдагилар ва ўқувчилар ўзларини намоён қилиш учун кераклилигига ишонтиришлари керак.

Гуруҳнинг кундалик ҳаётида тарбиячи ўқувчилар томонидан ўз имкониятларини намойиш эта оладиган шароит яратиши керак.

Ишончдан педагогик таъсир усули сифатида таълим-тарбия жараёнида фойдаланиш мумкин. Унинг моҳияти ўқувчиларга жавобгарлиги мавжуд бўлган аниқ ишни топширишдир. Ишонч ўқувчиларни қувонтиради, илҳомлантиради ва бурч ҳиссини уйғотади, шунингдек, уларда тартиб-интизомни, ташкилотчиликни, ташаббускорликни ва фаолликни мустаҳкамлайди, яъни бутун кучини тарбиячи томонидан берилган топшириқни бажаришга сарфлаш ҳиссини шакллантиради. Агар тарбиячилар ўқувчи ҳурматига сазовор бўлган бўлсалар, ишонч ўқувчининг хулқига катта таъсир кўрсатади.

Қизиқарли фаолиятга тортиш. Тарбиячи ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда, уларни қизиқарли фаолиятга тортишлари лозим. Бундай жараёнда ўқувчиларнинг қобилияти ривожланади, уларда турли яхши интилишлар туғилади.

Фаолиятга қизиқишни йўқотмаслик учун уни ҳар доим мураккаблаштириб бориш, ўқувчиларда янада кўпроқ ирода, билим ва малакаларни, жавобгарлик ҳиссини оширишга қаратилган ишларни олиб боришни фаоллаштириши лозим. Тарбиячи ўқувчиларнинг хулқини кузата туриб, фаолиятнинг ўқувчи учун қизиқарли ёки қизиқарли эмаслигини аниқлаши ва уни секингина бошқа турига ўзгартиришлари керак. Мазкур усулни кенг қўллаш учун тарбиячилар ўқувчиларни таълим муассасаларида доимий ташкил этиладиган тўгараклар, спорт секцияларига аъзо

бўлишларига, турли байрамлар, тадбирларни тайёрлаш ва ўтказишда уларни иштирок этишларига ундашлари керак.

Енгил койиш. Агар ўқувчининг ҳаракати тасодифий бўлса ва қасддан бўлмаса у ҳолда, тарбиячининг у билан ўтказадиган суҳбати дўстона руҳда ўтади. Одатда, бундай суҳбат вақтида шахснинг ижобий қирралари ҳам таъкидланиб ўтилади. Тарбияда енгил койиш усулининг қўлланилиши каттиқ жазо кутаётган ўқувчининг кўнглини кўтаради ва ўртадаги тангликни юмшатади. Бундай ҳолат ўқувчини ишонувчан, тарбиячининг сўзларига янада эътиборли бўлишга, кейинги койишларни кучлироқ қабул қила олишга ундайди. Енгил койишдаги жуда кўп ҳолларда фойдаланилади. Агар ўқувчи руҳан ярадор, кўнгли ярим ёки тортинчоқ бўлса, тарбиячининг қўпол муомаласи ўқувчидан янада узоқлашишга, шахсий кечинмаларига ўралиб, яккаланиб қолишига олиб келади. Майин койишнинг юмшоқ таъсирига қайсар ва таъби нозик ўқувчилар ҳам бўйсунадилар.

Жазо ўқувчиларда қилган ишларига ўкиниш ва бошқа қайтармаслик ҳоҳишини уйғотиши керак. Жазо ўқувчининг чидамлилигини тарбиялашда ва унинг ахлоқидаги салбий хусусиятларини йўқотишда ёрдам беради. Ўқувчини жазолаш жараёнида тарбиячи, уларда уят, хижолат, ўзгариш хоҳиши каби аниқ кечинмалар бўлишини назарда тутади.

Жазонинг қуйидаги турлари мавжуд:

Жазо-машқ. Бундай жазо тарбияни тўғри ташкил қилишда ёрдам беради. Масалан, гуруҳда ўқувчиларнинг талаб даражасида бажарилмаган навбатчилиги учун улар қайтадан, яъни бошқатдан навбатчилик қилдириш билан жазоланади. Айбдор ўқувчи ўз бурчини албатта бажариши шартлигини, шунинг учун, уни ўз вақтида ва хаққоний ўташи кераклигини тушунади.

Жазо-чегаралаш. Ўқувчини қандайдир хурсандчиликдан маҳрум қилинади, масалан: ўқувчи қизиқарли тадбирда қатнашишдан маҳрум этилади.

Жазо-танбеҳ. Таълим муассасаси раҳбарияти, тарбиячилари, жамоа томонидан берилган танбеҳни ўқувчилар жазо сифатида қабул қиладилар. Ўқувчилар танбеҳ эшитиб қолиш мумкинлигидан ўз бурчларини бажаришга, шўхликлардан ўзларини тийишга тайёр бўладилар.

Жазо-шартлилик. Бу жазо айбдорда нохуш кечинмалар уйғотади, чунки у жазоланган ҳисобланади ва жамоада унинг обрўсини туширишга олиб келади. Агар ўқувчи умуман тартибли бўлса ва жамоанинг шаънини ҳурмат қилса, бундай турдаги жазо унга ижобий таъсир этади. Тарбиячилар ҳамда катталарнинг ўқувчи қилмишини баҳолашда ғазабли, совуқ қарашлари, совуқ оҳангдаги муносабатда бўлишлари ва сўзларининг ўзи кўп ўқувчилар учун жазо ҳисобланади.

Педагогик таъсирнинг энг ўткир қуроли сифатида тарбиячилар жазони хар томонлама чуқур ва ҳар томонлама ўйлашлари, сўнгра уни тарбия жараёнида қўллашлари лозим.

Тарбиячилар ўқувчининг кечинмалари ва хулқидаги ўзгаришларига қараб, танлаган усулларининг амалий натижасини кўрадилар.

Огоҳлантириш. Огоҳлантиришда тарбиячилар ўқувчи хулқини ўзгартирмаса, унинг оқибатларини очиб берадилар. Бу таъсирнинг мазмуни шундаки, тарбиячилар ўқувчида хавотир уйғотади ва унинг негизида нохуш оқибатларини йўқотиш хоҳишини уйғотади ва, бунинг оқибатида ўқувчининг хулқида жавобгарлик ҳисси уйғонади. Огоҳлантириш жараёнида ўқувчига айтилган сўз мазмунидан ташқари, тарбиячининг жиддий, таъсирчан, баъзан айтилаётган сўзнинг қаттиқ оҳанги ҳам муҳимдир.

Юқорида биз педагогик таъсирнинг баъзи усуллари ҳақидагина тўхталдик. Тарбия амалиётида юқорида қайд этилган педагогик таъсирнинг бошқа усулларидан ҳам фойдаланиш мумкин. Шуни таъкидлаш керакки, мавжуд педагогик таъсир усулларидан ташқари, ҳар бир тарбиячининг педагогик тажрибасига асосланган шахсий педагогик таъсир усуллари ҳам бўлиши мумкин.

Таълим муассасасининг кундалик фаолиятида тарбиячилар доимо ўқувчиларнинг хулқини тузатиб туришлари, шахсидаги керакли хислатлар ва табиатларидаги мавжуд хусусиятларини ривожлантиришлари, камчиликларини йўқотишга ҳаракат қилишлари лозим. Бунинг учун тарбиячилар мос равишда педагогик таъсирнинг турли усулларидан фойдаланадилар. Бундай тарбия жараёни учун мос келадиган таъсир усулини танлаш учун аввалдан ҳатти-ҳаракатнинг табиати ва сабабларини, ўқувчининг руҳий ҳолатини аниқлаш керак, бу, ўз навбатида, ушбу ҳаракатнинг руҳий таҳлилини ўқувчи тарбияси билан боғлиқ ҳолда кўриб чиқишни тақозо этади.

Педагогик ҳолат тарбиячининг мақсадига биноан тузилади. *Биринчидан*, тарбиячи қўллашга мўлжаллаган усулни амалга ошириш учун шароитларни ҳаёлан танлаши керак. *Иккинчидан*, тарбиячи ўз ҳаракатлари ва хулқини ўйлаб кўриши керак, чунки у қуйилган мақсадига биноан ўқувчига ва унинг ишига ўз муносабатини билдиради.

Турли тарбиявий тадбирларни, ишларни тайёрлашда ва ўтказишда ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари, шахсий фазилатлари, хоҳишлари, қизиқишлари, имконият ва шароитлари, қобилиятларини ҳисобга олиш билан бир қаторда, уларнинг темпераментларини ҳам ҳисобга олиниши ўқувчилар билан самимий муносабат ўрнатишда, уларни тушуна билишда катта ёрдам бериши, шунингдек, тарбиявий жараённи, тарбиявий ишларни самарали ва натижали бўлишига имконият яратиши мумкин.

Бунинг учун тарбиячилар ўқувчиларнинг темпераментлари ҳақида тушунча ва билимларга эга бўлишлари керак. Қуйида мавжуд тўртта темпераментлар ҳақида қисқача маълумот бериб ўтамиз:

Сангвиниклар - сезиларли руҳий фаолликка эга бўлган, атрофда бўлаётган воқеаларга тез муносабатини билдирувчи, таассуротларини ҳадеб ўзгаришига интилувчи, муваффақиятсизликлар ва кўнгилсизликларни нисбатан енгил ўтказиб юборувчи, жонли, ҳаракатчан, ифодали мимикаси ва ҳаракатлари бўлган киши *сангвиник* деб аталади. Улар янги кишилар билан тез тил топишадиган, бир иш туридан иккинчи иш турига тезда кўникадиган, бир турда бажариладиган ишларни ёқтирмайдиган, янги шароитга осонлик

билан ўрганадиган, хушчакчақ, ҳаракатлари шиддатли, нутқи тез, келажакка ишонч билан қарайдиган, сўзини аниқ ва маъноли қилиб, имо-ишоралар билан гапирадиган кишилардир. Сангвиниклар юқори лавозимга интиладиган кишилар бўладилар.

Флегматиклар – юраги кенг, барқарор интилишларга ва кайфиятларга, доимий ва чуқур ҳис-туйғуларга эга, ҳаракатлари ва нутқи бир хил маромда бўлган, руҳий ҳолати ташқи томонда ифода этиладиган киши *флегматик* деб аталади. Флегматиклар – таъсирланувчанлиги, сустлиги билан ажралиб турадилар, бир турдаги ишдан иккинчи турдаги ишга секинлик билан кўчадилар, фаолликлари кам, янги шароитга қийинчилик билан мослашадилар. Флегматиклар чидамлилиги, матонати, ўзини тута билиши билан ажралиб турадилар. Ҳаракатлари ва нутқлари суст, кўнгилсиз ҳодиса юз берганда, осойишталикларини бузмайдилар. Улар сабр-тоқатли, чидамли бўлиб, сўзлаганда хотиржам, ўзга шахслар билан ҳаяжонланмай гапирадилар.

Холериклар – жуда ғайратли, ишга жуда эҳтирос билан ҳиссий "портлаш" ва кайфиятнинг кескин ўзгаришларга мойил, илдам ҳаракатлар қиладиган киши *холерик* деб аталади. Холериклар – кўтаринки руҳда ишлай оладиган, қаршиликларни енга оладиган кишилар бўлиб, уларнинг ишлаш завқи, кайфиятнинг бузилиши биланоқ, тез ўзгариши мумкин. Холериклар сержаҳл, ўзини яхши кўрадиган, тез гапирадиган одамлар бўлиб, улар бошқалардан гапининг оҳанги ўзгарувчанлиги билан ажралиб турадилар. Холерикларнинг вазминлик даражаси худди сангвиникларникидек бўлади. Тарбиячи, гуруҳ мураббийси ва бошқаларга нисбатан ўзини тўғри тутади.

Меланхоликлар – таъсирчан, чуқур кечинмали, гап кўтара олмайдиган, аммо атрофдаги воқеаларга унчалик эътибор бермайдиган, ўзини тўхтата оладиган ҳаракатлар қиладиган ва секин овоз чиқарадиган киши *меланхолик* деб аталади. Меланхоликлар тез толиқадиган ва ўзига ишонмайдиган, ташвишсиз, лекин жуда сезувчан, эҳтиёткор ва ҳушёр, ниҳоятда аразчан, жуда оз куладиган, фаолияти суст, тортинчоқ, кам ғайрат, арзимас сабабларга кўра кўзларидан ёш оқиб кетадиган, янги кишилар билан қийинчилик билан тил топишадиган кишилардир. Улар қулай шароитда олдига қўйилган масалаларни муваффақиятли бажаради. Агар ишда шароит, яъни вазият ўзгарса, қийинчилик туғилса, улар ўзларини панага олиб туришади. Тарбиячи меланхолик ўқувчининг фаолиятидаги камчиликлари учун унга нисбатан ёмон муносабатда бўлса, уришса, унинг руҳини тушириб юборади ва, оқибатда, бу шахс ўз кучига шубҳа билан қарай бошлайди.

Юқорида келтирилган темпераментлар ҳақидаги маълумотлар умумий ҳолда берилган бўлсада, тарбиячилар ўқувчиларига нисбатан самимий муносабатда бўлишларида қўл келиши мумкин. Лекин, руҳшуносларнинг таъкидлашича, ҳар бир кишида темперамент якка тартибда учрамайди, улар албатта бири иккинчиси билан уйғунликда учрайди.

3-§. Олий таълим муассасаларида тарбиявий жараён ва тарбиявий ишларни ташкил этиш

Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш босқичида турган жамиятимиз ҳозирги кунда малакали кадрларни тайёрлаш жараёнини янада такомиллаштириш муаммосини ўз олдига қўймоқда. Шу муносабат билан, олий таълим тизими олдида жамият учун фақат чуқур билимли, муайян мутахассислик малакаларини чуқур эгаллаган шахсларнигина эмас, балки айни вақтда давр талабларига жавоб бера оладиган, юксак инсоний фазилатларга эга ҳамда чуқур касб соҳиби ва унинг фидойиси, халқига содиқ, жамиятда фуқаролик касб ва масъулиятини яхши англаган, ҳаётда ва иш фаолиятида ўз ўрнини топа оладиган, ўз Ватанининг келажаги ва равнақи учун хизмат қила оладиган ҳақиқий рақобатбардош, маданиятли шахс-мутахассис кадрларни тайёрлаш вазифасини адо этишни талаб этади.

Мустақилликка эришилгач, Ўзбекистон Республикаси барча соҳалар бўйича тараққиётнинг янги йўлига кириб, ватанпарварлик, инсонпарварлик, адолатпарварлик тушунчалари янги мазмун билан бойитиб борилмоқда.

Хусусан, Ватан туйғуси ва ватанпарварлик тушунчалари ўзларининг асл маъносини топди. Ўтган қисқа даврда ҳар томонлама баркамол, имон-эътиқодли, мустаҳкам билимли, фидойи, ватанпарвар, садоқатли ва халқпарвар фуқароларнинг ватан истиқболининг порлоқлигига бўлган ишончи тобора ортиб бормоқда. Буюк келажак яратиш йўлидаги дастурий мақсадимизнинг пировард натижаси баркамол, соғлом авлодни вояга етказишга, таълим-тарбия тизимида жиддий ижобий янгиланишларни вужудга келтиришга боғлиқ.

Мустақилликка эришганимиздан сўнг Ватан тушунчасининг асл моҳиятини англаш тарихий, маънавий-маърифий ва ижтимоий педагогик муаммо сифатида муҳим аҳамият касб этди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонунида, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да ва “Мудофаа тўғрисида”ги Қонуни ҳам ёш авлод онгида Ватанга муҳаббат, миллий истиқлол ғоясига садоқат, инсонпарварлик, ростгўйлик ва ҳалоллик, мардлик ва жасурлик, Ватанни ҳимоя қилиш ва унга эътиқод, ҳарбий ватанпарварлик, миллий ғурур ва шу каби умуминсоний туйғуларни шакллантириш, тарбиялаш вазифаси сифатида алоҳида таъкидланган.

Шу вазифаларни амалга оширишнинг ўзига хос педагогик омиллари ва воситалари буюк давлатни барпо этишда, ёшларга миллий истиқлол ғоясини сингдиришда муҳим аҳамият касб этмоқда. Қуйида ўқувчи-ёшларда Ватанга муҳаббат ва фуқаролик масъулиятини шакллантиришга қаратилган тадбирларнинг тахминий режасини ҳавола қиламиз:

1. Ўқувчиликнинг бошланғич босқичи (1-курс) учун

№	Тадбирлар	Муддати	Масъул	Натижа
1.	"Келинг, танишайлик," "Бизнинг факультет" мавзуларида факультет анъаналари билан таништирувчи тадбир ўтказиш.	Сентябрь	Факультет декани, кафедра мудирлари ва гуруҳ мураббийси	Факультетга, олий таълим муассасасига меҳр-муҳаббат уйғотади.
2.	"Жонажон ўлкангни бил!" мавзусида кўрик-танлов ўтказиш: - Ватаним (вилоятим, шаҳрим, қишлоғим, туманим) тарихи; - Ўлкам қаҳрамонлари кеча ва бугун; - Илм-фан дарғалари; - Санъат гулшани дурдоналари ижрочилари; - Тошкент (ёки вилоят пойтахтлари) – Ўзбекистон пойтахти.	Йил давомида, ҳар ойда бир марта	Факультет декани, кафедра мудирлари ва гуруҳ мураббийси	Ўқиётган ОТМ га ва шаҳрига (вилоятга) меҳр-муҳаббат, ҳурмат уйғотади.
3.	"Шаҳрим (вилоятим, туманим) топонимларини биласизми?" мавзусида интеллектуал тадбир.	Ўқув йилининг биринчи ярмида	Ректорат, деканат, гуруҳ мураббийси	Таҳсил олаётган вилоят ёки шаҳар номларига қизиқиш ва ҳурмат уйғотади.
4.	"Мен-бугун ва эртага" мавзусидаги баҳс-мунозара.	Ўқув йилининг иккинчи ярмида	Ректорат, деканат, гуруҳ мураббийси	Ватанига бўлган муносабатини аниқлашга ёрдам беради.
5.	"Сен юртинг равнақи учун нима қилдинг?" мавзусида суҳбат, мунозара.	Ўқув йилининг иккинчи ярмида	Ректорат, деканат, гуруҳ мураббийси	Мустақил фикр юритишига, ўз фаолиятини таҳлил этишга ўргатади.
6.	"Давлат рамзларига ҳурмат" дарслари.	Йил давомида	Гуруҳ мураббийси	Ватан рамзларига нисбатан ҳурмат ҳиссини уйғотади ва ғурурни шакллантиради.
7.	"Мен ва жамоа" тренинги.	Октябрь - ноябрь	Гуруҳ мураббийси	Ўқувчи-ёшларни жамоада ўз ўрнини топишига ёрдам беради.

8.	Баҳслар: "Бепул нарсанинг баҳоси қанча?", "Комил инсон ким?", "Сен қандай яшаяпсан?", "Ватан ғурури" мавзуларида.	Йил давомида	Тренер гуруҳлари	Ўқувчи-ёшларда Ватанга, ҳар бир нарсани қадрлашга, ўқув даргоҳига бўлган муносабатини аниқлашга ўргатади.
9.	"Ватан муқаддасдир" мавзусида турли миллат вакиллари иштирокида фестиваль ўтказиш	Апрель	Туман ҳокимияти, ректорат, деканат, миллий марказлар	Дўстлик, қардошлик туйғуларини, Ватанига муҳаббат ҳиссини уйғотади
10.	"Мен танлаган касб" мавзусида - тренинг-семинар.	Ўқув йили бошида	Ректорят, деканат, гуруҳ мураббийси кафедралар	Касбининг келажаги ва унинг жамиятдаги аҳамиятини англашга ёрдам беради.
11.	"Мен-ўзбек фарзанди" мавзусида расм-плакатлар танлови.	Май	Ректорат, деканат, гуруҳ мураббийси	Ўз миллатига бўлган муҳаббат ҳиссини ривожлантириш.
12.	"Яшамоқ - Ватан учун хизмат қилмоқ" мавзусида ижодий иншолар кўрик танловини ўтказиш.	Май	Ректорат, деканат, кафедра мудирлари, гуруҳ мураббийси	Ёзма нутқ, эркин фикрлиликни шакллантиради.
13.	Ахборот соатларини ўтказиш.	Йил давомида	Гуруҳ мураббийси	Давлат сиёсатини, дунё воқеаларини тўғри тушуниш ва талқин этишга ўргатади.

II. Ўқувчиликнинг таянч босқичи (II, III курс)

№	Тадбирлар	Муддати	Масъул	Натижа
1.	Давлат раҳбарлари, Олий Мажлис депутатлари билан учрашув.	Йил давомида 2 марта	Ректорат, деканат, кафедра мудирлари, гуруҳ мураббийси	Ҳукумат фаолияти билан танишиш орқали унга ўз муносабатини билдира олишга ўргатади.

2.	"Фарзанд бурчи" мавзуси бўйича кўрик танлови.	Режа асосида	Деканат, гуруҳ мураббийси	Аниқ мисолларда ўз бурчини кўра билиш малакасини шакллантиради.
3.	"Ватан олдидаги бурчим" мавзусида баҳс-мунозара.	Ўқув йилининг биринчи ярмида	Гуруҳ мураббийси	Аниқ мисолларда ўз бурчини англаб олишни шакллантиради.
4.	Китобхонлар анжумани, адабий кечалар. Ёшлар шоуси.	Режа асосида	"Камолот" ёшлар ҳаракати, гуруҳ мураббийси кутубхона раҳбарияти	Ёшларга хос қизиқувчанлик, эркинлик орқали ўз Ватани фуқароси эканлигини англашни ўргатади. Китоб билан ишлашга қизиқиш уйғотади.
5.	Ёшлик, ватанпарварлик қўшиклари байрами.	Март	Ижодий гуруҳлар, гуруҳ мураббийси	Ўқувчиларда Ватанга бўлган муҳаббатни орттиради.
6.	"Аждодларимиз мероси - қадриятларимиз асоси" мавзусида учрашув.	Йил давомида 4 марта	"Камолот" Ёшлар ижтимоий ҳаракати, гуруҳ мураббийси	Миллий қадриятларимизни чуқур англашни ўргатади.
7.	"Оиланинг содиқ фарзанди – Ватан фарзанди" мушоира, мулоқот.	Режа асосида	Факультет, гуруҳ мураббийси	Очиқ мулоқотда оилага ва Ватанга содиқлик туйғулари ривожлантирилади.

III. Ўқувчиликнинг етук даври (IV курс)

№	Тадбирлар	Муддати	Масъул	Натижа
1.	"Ўзбекистон фарзанди шундай йўл тутади" мавзусида очик мулоқот.	Йил давомида	Факультет, гуруҳ мураббийси	Мутахассис сифатида ўз йўлини танлаш, шу орқали ўз Ватанига зарурлигини англашга ёрдам беради.
2.	"Замондош - ҳамкасб" мавзусида эстафета. "Мен хизматга	Ўқув йилининг 2 ярмида	Гурух мураббийси , кафедра	Ҳамкасблар фикри орқали Ватан равнақи учун

	тайёрман – чорла Ватаним!".		тарбиячилари	қилинадиган ишларни тўлиқ англай олади.
3.	Бошқа олий таълим муассасалари ўртасида видео-анжуманлар.	Режа асосида	Таълим муассасалари	Бошқа ОТМдаги тенгдошлар ҳақида маълумотларни билишга ёрдам беради.
4.	Нотиқлар танлови.	Ўқув йили давомида	Факультет, "Камолот", ЁИҲ, гуруҳ мураббийси	Ўқувчиларда оғзаки нутқни шаклланишига ёрдам беради.
5.	"Мен – оила - Ватан" мавзусида ижодий иншолар кўрик-танлови.	Март, апрель	Кафедралар, гуруҳ мураббийси	Ўқувчи ёшларнинг оиладаги, жамиятдаги ўрнини аниқлашга ёрдам беради.
6.	"Касбим-фахрим" мавзусида битирувчилар учун тантанали кеча.	Июнь	Ректорат, факультет, кафедралар, гуруҳ мураббийси	Ўқувчиларни ўз касбидан фахрланиш, мустақил ҳаёт масъулиятини ҳис қилишни шакллантира ради.

Юқорида келтирилган тахминий тарбиявий иш режасида белгиланган тадбирларнинг маҳорат билан ташкил этилиши, ўтказилиши ва таҳлил қилиниши бўлажак мутахассислар-ўқувчи-ёшларни жамиятнинг содиқ фуқароси ва юксак касбий малакага эга бўлиши билан бир қаторда:

- ижтимоий тараққиёт йўлида давлат сиёсатининг долзарб масалаларини билиш, ижтимоий муаммолар ва жараёнларни мустақил таҳлил қила олиш;
- миллий истиқлол ғоясига асосланган фаол ҳаётий нуқтаи назарига эга бўлиш, ўз фикрини баён қила олиш ва илмий асослай билиш;
- табиат ва жамиятдаги жараён, ҳодисалар ҳақида яхлит тасаввурга эга бўлиш, шахсни жамиятнинг бошқа аъзоларига, атроф-муҳитга муносабатни белгиловчи ҳуқуқий ва маънавий мезонларни билиш, ахборотларни йиғиш, сақлаш ва қайта ишлаш, мустақил билим олиш, ўз-ўзини такомиллаштиришни билиш ҳамда улардан ўз ҳаёти ва касбий фаолиятида фойдалана олишга шароит ва имконият яратади, ҳаётга тайёрлайди.

Таълим муассасасида ўтказилган барча тадбирларда, одатда, таълим муассасаси раҳбари, тарбиячлари, услубчилар, ота-оналар қатнашадилар. Одатда, тадбир ўтказилгач, унинг таҳлили ўтказилади. Тадбирнинг таҳлили самарали ва натижали ҳамда келгуси ишга фойдали бўлиши кўп жиҳатдан

таҳлил қилиш учун керакли саволларнинг тўғри қўйилишига боғлиқ. Шунинг учун, ўтказилган тадбирларнинг ҳар томонлама таҳлилида: Қўйилган мақсадга эришилдими ва нимага асосланиб бунга баҳо бериш керак? Нима амалга ошди-ю, нима амалга ошмай қолди, нима сабабдан? Ўтказилаётган тадбирга ўқувчиларнинг муносабати ва иштироки қандай бўлди? ва ш.к. саволларга тўлиқ ва ижобий жавоб олиш зарур. Бундай жавобларнинг бўлиши ташкилотчиларнинг тарбиячи сифатидаги маҳоратлари, тарбиявий ишлар услубиёти ҳақидаги билимлари, кўникма ва малакалари ҳамда уларнинг ташкилотчилик, конструктивлик, мулоқот ўрнатиш қобилиятлари ва ҳар бир тарбиявий ишга акмеологик, креатив, рефлексив ёндошувларига боғлиқ. Бу эса, тарбиячи, гуруҳ тарбиячилари, ташкилотчилардан ҳамиша ўз билимлари, кўникма ва малакаларини мустақил тартибда, маҳорат мактабларида, малака ошириш марказларида ва муассасаларида ошириб боришларини талаб этади.

Шуларни эътиборга олган ҳолда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Истеъдод" жамғармасида тарбиячилар, гуруҳ тарбиячилари, ташкилотчиларнинг малакасини ошириш ва уларда тарбия жараёни, тарбиявий ишлар технологияси, тарбиячиларнинг фаолияти, тарбиявий тадбирларни тайёрлаш ва ўтказиш бўйича малака ва кўникмаларни ҳосил қилиш мақсадида "Тарбиявий ишларни ташкил этиш" дастури ишлаб чиқилди. Дастурнинг **асосий мақсади** республикамизнинг таълим муассасаларида фаолият кўрсатаётган тарбиячи, гуруҳ тарбиячилари, ташкилотчиларга замонавий педагогик технологияларнинг ажралмас қисми бўлган тарбиявий технологияларни ўргатиш, педагогика ва психология фанларига оид билимларини янада мустаҳкамлаш ва олган билимларини ўқув – тарбия жараёнида қўллай олишга ўргатиш, шунингдек, уларга педагогик маҳорат сирларини очиб беришдан иборат.

Ўқитиш жараёни 5 кунлик жадал интерфаол тренинг кўринишида амалга оширилади. Курс 40 соатга мўлжалланган.

«Тарбиявий ишларни ташкил этиш» курси интерфаол ўқитиш жараёни сифатида модул асосида ташкил этилган. Дастурни амалга оширишнинг ҳар бир кунига аниқ белгиланган мақсад қўйилган бўлиб, аниқ кафолатли натижага эришиш, назорат ва баҳолашга йўналтирилган. Қуйида ушбу курс бўйича кунлик мавзулар ва уларнинг қисқача мазмунларини келтирамиз (бу дастурдан таълим муассасаларидаги маҳорат мактаблари, услубиёт бирлашмалари, тарбиячилар, гуруҳ тарбиячларини малакасини ошириш учун ўтказиладиган амалий-услубий ўқув семинарларида фойдаланиш мумкин). Имконият ва шароитдан келиб чиққан ҳолда, дастурда берилган машғулотларни 5 кун мобайнида кетма-кет ёки ҳар ҳафтанинг аниқ бир куни давомида ёки кунига 2 соат ажратган ҳолда амалга ошириш мумкин.

3.1. «Тарбиявий ишларни ташкил этиш» курсининг кундалик мавзулари

1 – кун мавзуси: **Тарбиявий жараён ташкилотчиси**

1-машғулот	Тренинг. ***"Контакт".*** Ўқув жамоаси иштирокчиларини бир-бири билан таништириш, Дўстона муносабат ва ижодий муҳитни юзага келтириш. Машғулот қатнашчиларининг ижодий имконияти ва шахсий сифатларини очиш. Аудиториянинг ишлаши учун қулай шароитни вужудга келтириш, гуруҳда руҳий муҳит ҳамда ижодий фаолиятга хоҳиш уйғотиш. Якка тартибда ва кичик гуруҳларда ишлаш. Машғулот таҳлили.
2-машғулот	Суҳбат-мунозара. ***«Тарбиявий жараён ташкилотчиси шахси ва унга қўйиладиган замонавий талаблар».*** Тарбиячилар ишларининг мазмуни ва шакллари. Ўқувчилар гуруҳлари фаолиятини ташкил этишнинг мазмуни ва усулларини танлаш. Тарбиявий жараён ташкилотчисининг педагогик қобилияти ва ўзига хос хусусиятлари. Тарқатма материаллар билан жамоада ва якка тартибда ишлаш.
3-машғулот	Тренинг. ***"Тарбиячи фаолияти".*** Тарбиячиларнинг вазифаси, гуруҳлар билан олиб бориладиган тарбиявий ишларни режалаштириш услубиёти. Тарбиячиларининг иш режаси.
4-машғулот	Тренинг. ***"Тарбиячи ва жамоа".*** Ўқувчилар жамоасини шакллантириш ва тарбиялаш методикаси. Кичик гуруҳлардаги ишлар: "Тарбиячи ўқувчилар жамоасига ўз таъсирини ўтказади", "Ўқувчилар жамоаси тарбиячига ўз таъсирини ўтказади", "Тарбиячи ўқувчилар жамоаси билан ҳамкорлик қилади". Гуруҳлар тақдимоти. Иш натижаларини эълон қилиш. **Видеофильм томоша қилиш:** ўқувчилар жамоасининг кўринишлари ҳақида лавҳалар томоша қилиш, таҳлил қилиш.

Ўқув куни якунида кун мавзуси асосида «Иерархия техникаси» услуби бўйича уйга вазифа берилади.

2 – кун мавзуси: **Халқ педагогикаси манбалари – ёшлар тарбиясининг асоси**

Янги кун машғулотлари кечаги кун мавзуси бўйича уйга вазифани кўриб чиқиш, ёдга олиш, таҳлил этиш, баҳолаш ишларини амалга оширишдан бошланади (шу ҳолат ҳар куни қайтарилади).

1-машғулот	Суҳбат-мунозара. ***"Халқ анъаналари, урф-одатлари тарбия воситаси сифатида".*** Маданий-оқартув ишлари. Одатлар, удумлар, байрамлар, диний маросимлар ва уларнинг тарбиявий аҳамияти ҳақида. Ўқувчиларда умуминсоний қадриятлар, миллий урф-одатларга ва давлат рамзларига ҳурматни шакллантириш йўллари. Тарқатма материаллар билан якка тартибда ва жамоада ишлаш.
2-машғулот	Тренинг. ***"Педагогиада".*** Даврларнинг таълим-тарбияси таҳлили ва уларнинг ёшлар тарбиясига бўлган ижобий ва салбий таъсири. Тарқатма материаллар билан кичик гуруҳларда ишлаш.
3-машғулот	Тренинг. ***"Галерея".*** Муомала ва муносабат одоби. Тарбиячи ва ўқувчи, ака-сингил, ота-она ва ўқувчи, қариндош-уруғлар, қўни-қўшнилар, ёшлар одоби ҳақида. Тарқатма материаллар билан якка тартибда ва кичик гуруҳларда ишлаш.
4-машғулот	Тренинг. ***"Чамбарак".*** Тарбиявий жараёнда учрайдиган вазиятлар ва уларни ечиш йўллари, педагогик вазифалар ечимини топиш. Жамоа бўлиб, кичик гуруҳ, якка тартибда ишлаш. Гуруҳлар тақдимоти.

Ўқув куни якунида кун мавзуси бўйича «Қадам-бақадам» услуби бўйича уйга вазифа берилади.

3 – кун мавзуси: **Ҳозирги замон глобал муаммолари**

Кечаги кун мавзуси бўйича уйга вазифани кўриб чиқиш, ёдга олиш, таҳлил этиш, баҳолаш ишлари амалга оширилади.

1-машғулот	Суҳбат. ***"Ёшлар тарбиясига салбий таъсир этувчи таҳдидлар ва хатарлар"*** (халқаро терроризм, диний экстремизм, гиёҳванд моддалар тажовузи, ОИТС, эгоцентризм, ахлоқ- сизлик фалсафаси, космополитизм) ва уларнинг олдини олиш йўллари ҳақида. Тарқатма материаллар билан кичик гуруҳларда ишлаш.
2-машғулот	Тренинг. ***КБИ (кузатиш, баҳслашиш, ишонтириш).*** Ўқувчиларда фаол ҳаётий ҳолатни шакллантириш. Жамоада ишлаш кўникмаларини шакллантириш. Ўзгалар фикрини ҳурмат қилган ҳолда далиллаш, ишонтириш, асослаш, мунозара олиб бориш маҳоратини ҳамда муросага келиш ва изланиш қобилиятини шакллантириш. Баҳс ёки мунозара ўтказиш методикасини ўрганиш. Жамоа бўлиб ишлаш.
3-машғулот	Видеотренинг ***ИМАК (ишонтириш мактаби).*** Ишонтириш маҳоратини шакллантириш. Ностандарт вазиятларда ўзинг ва жамоани бошқариш маҳоратини шакллантириш. Мумкин бўлган муаммоли вазиятларни олдиндан кўра билиш.

	Уларни ҳал этиш йўлларини излай билиш. Тарқатма материаллар билан ишлаш.
4-машғулот	Ишчан-ролли ўйин. ***"Гиёҳванд устидан суд".*** Суд жараёнини акс эттирган ҳолда роллар ижросида гиёҳвандликнинг салбий таъсири ва оқибатларини очиб бериш. Якка тартибда ва гуруҳларда ишлаш. Видеоматериаллардан фойдаланиш.

Ўқув куни якунида кун мавзуси асосида «SWOT-таҳлил» услуби бўйича уйга вазифа берилади.

4-кун мавзуси: **Тарбиявий ишлар услубиёти**

Кечаги кун мавзуси бўйича уйга вазифани кўриб чиқиш, ёдга олиш таҳлил этиш, баҳолаш ишлари амалга оширилади.

1-машғулот	Суҳбат-мунозара. ***"Жамоавий ижодий ишлар педагогик технология сифатида".*** Жамоавий ижодий иш педагогик технология сифатида. Жамоавий ижодий иш услубиёти ва уни амалга ошириш: педагогик мақсадга мувофиқлик, биргаликда лойиҳалаш, ишни тайёрлаш, ишни олиб бориш, таҳлил этиш. Жамоавий ижодий ишларнинг шакллари: фестиваллар, эстафеталар, тренинглар, байрамлар, мавзули кечалар, танлов ва шоулар, дискотека ва ш.к.лар. Блиц-ўйин "Мен-тадбир ташкилотчиси"ни ўтказиш. **Видеофильм томоша қилиш**: Оммавий жамоавий ижодий иш (умумтаълим ёки олий таълим муассасаси мисолида).
2-машғулот	Тренинг. ***"Панорама".*** Амалиётдаги жамоавий ижодий ишни танлаш ва лойиҳалаштириш услубияти. Жамоавий ижодий ишларни ташкил этиш, тайёрлаш ва ўтказиш режасини - технологик харитасини тузиш. Якка тартибда ва кичик гуруҳларда ишлаш.
3-машғулот	Тренинг. ***«САН-самарали, аҳлоқли, нозокатли».*** Якка ва жамоавий ижодий фаолият малакаларини шакллантириш. Ижодий кобилият ва ижодий тасаввурни ҳамда безатиш ишлари қобилиятини ривожлантириш. Жамоа ва кичик ижодий гуруҳларда ишлаш.
4-машғулот	Видеотренинг ***"Оғзаки журнал" ёки "Ахборот соати". Тақдимот.*** Жамоавий ижодий иш ва ижодий гуруҳлар ишининг тақдимоти. Фикр ва мулоҳазалар. Натижаларни эълон қилиш.

Ўқув куни якунида кун мавзуси асосида «САН – самарали, аҳлоқли назокатли» технологияси асосида уйга вазифа (ижодий иш) берилади.

5-кун мавзуси: **Ижодий ишлар фестивали**

Кечаги кун мавзуси бўйича уйга вазифани кўриб чиқиш, ёдга олиш, таҳлил этиш, баҳолаш ишлари амалга оширилади.

1-машғулот	Тренинг. ***«Feedback».*** Ўқув семинаридан олинган билим, кўникма ва малакаларни амалиётда қўллаш таҳлили ва баҳоси. Муайян ҳолатни шакллантириш бўйича машқлар. Тарқатма материаллар билан якка тартибда, кичик гуруҳларда ва жамоа бўлиб ишлаш.
2-3-машғулот	***Ассесмент (ижодий ишлар ҳимояси):*** тингловчиларнинг касбий ва педагогик маҳорати, новаторлик даражасини аниқлаш ва баҳолаш, уларнинг ўтилган машғулотлар асосида тайёрлаган ижодий тарбиявий жараён технологиялари ҳимояси. Якка тартибда ва кичик гуруҳ шаклидаги ҳимоя.
4-машғулот	**Давра суҳбати.** Ўтилган мавзулар асосида савол-жавоблар. Тингловчиларнинг интерфаол ўқув-семинари бўйича фикрлари ва таклифлари.

Изоҳлар:

1) ***Ассесмент (assessment)*** – ходимларни баҳолаш, аттестация қилиш усули бўлиб, иштирокчилар гуруҳи маълум синовдан ўтказилади: ишбилармонлик ўйинлари, тест топшириқлари, ўз-ўзини тақдимот қилиш, ёзма ишлар ва ҳ.к. Одатда, ўрта ва юқори босқич раҳбарларини ички баҳолашда қўлланилади. Энг аниқ ва самарали усул ҳисобланади.

2) ***Фидбек (Feedback)*** - қарши таъсир. Семинар ўқиши тугаганда ёки ўқув дастури бўйича бирон мавзу ёки бўлимни ўрганиш тугаганда ўтказилади. Семинар ёки дастур мавзуси, бўлимидан нима ўргандик? - саволига жавоб берилади.

Юқорида тарбиячиларга услубий ёрдам сифатида ахборот ва тарбиявий соатлар, ота-оналар йиғилишини тренинг машғулотлари ёки тарбия машғулотлари шаклида ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар беришга ҳаракат қилинди. Тарбиячилар қуйида келтирилган машғулотларни бир вариант сифатида қабул қилиб, таълим муассасасининг имконияти, шароитидан келиб чиққан ҳолда, уларни ташкил этишлари ва ўтказишлари мумкин.

Кейинги вақтда педагог ва амалиётчилар томонидан жуда кўп тарбиявий технологиялар яратилган бўлиб, уларнинг кўпчилиги амалиётда қўлланиб келинмоқда. Қўлланманинг бу бўлимига киритилган тарбиявий технологиялар, асосан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Истеъдод" жамғармаси Масофали ўқитиш марказида фаолият кўрсатган тренер-тарбиячилар томонидан яратилган ва тарбиявий ишларни ташкил этиш бўйича мақсадли малака ошириш курсларида амалий жиҳатдан тажрибадан ўтган. Қуйида тарбиявий технологиялар тавсифномаси ва улардан баъзиларини ўтказиш методикасининг ёзма баёнини келтирамиз:

4-§. Тарбиявий технологиялар тренинглари тавсифномаси

"Танишув" ***тренинги*** - ўқувчиларни бир-бири билан таништириш, дўстона муносабат ва ижодий муҳитни юзага келтириш, уларнинг ижодий имкониятлари ва шахсий сифатларини очиш, жамоада ишлаш учун қулай шароит вужудга келтириш ҳамда ўқувчилар ўртасида руҳий тўсиқларни енгишга йўналтирилган.

«Мураббий ва жамоа» ***тренинги*** – мураббий ва жамоа билан ишлаш муаммолари моҳиятини аниқлаш малакасини шакллантириш, унинг ечимини излаш ва топишга йўналтирилган.

КБИ – ***кузатиш, баҳслашиш, ишонтириш тренинги*** – фаол ҳаётий ҳолатни, лидер (сардор)лик сифатларини, жамоада ишлаш кўникмаларини ҳамда ўзгалар фикрини ҳурмат қилган ҳолда далиллаш, ишонтириш, асослаш, мунозара олиб бориш маҳоратини, муросага келиш ва излаш қобилиятларини шакллантиришга йўналтирилган.

ИМАК – ***ишонтириш мактаби тренинги*** – ишонтириш (муроса йўлларини топиш, уни асослаб бериш), ташкилотчилик қобилиятини, ностандарт вазиятларда ўзини ва жамоани бошқара олиш ҳамда мумкин бўлган муаммоли вазиятларни олдиндан кўра билиш, уларни ҳал қилиш йўлларини излаб топиш маҳоратини шакллантиришга йўналтирилган.

«Учлик» - ***САН – самарали, аҳлоқий, назокатли тренинги*** – безак ишлари, ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантириш, ижодий тасаввурни ривожлантириш, ташкилотчилик қобилиятларини, турли бадиий эскизларни тайёрлаш кўникмаларини шакллантиришга йўналтирилган.

«Саҳна» тренинги – ижодий фикрлашни ривожлантириш, тадбирнинг режа-сценарийсини тузиш кўникмаси ҳамда саҳна ва актёрлик асослари, маданият, режиссура, тадбирни ташкил этиш, нотиқлик маҳоратини шакллантиришга йўналтирилган.

АЖИЛ – ***амалиётда жамоавий ижодий ишлар тренинги*** – жамоавий ижодий ишни ташкил қилиш, тайёрлаш ва ўтказиш услубларини ўрганиш ҳамда ижодий фаолиятни шакллантиришга йўналтирилган.

«Баҳслашув клуби» ***тренинги*** – ўқувчилар ўртасида баҳс, мунозаралар ўтказиш ва баҳслашув клубларини ташкил этиш хамда уларни баъзи янглиш фикрлар, атрофда содир бўлаётган воқеа ва ходисаларга қарши курашиш, ноўрин фикрларга ўз вақтида қаршилик кўрсатиш ёки билдирилган фикрни тўғри, нотўғри эканлигини аниқлаб олиш, ўз фикрини бошқаларга ўтказа олиш, таъсир эта олишга ўргатиш ва баҳслашиш маданиятини шакллантиришга йўналтирилган.

«Танқид қилишни ўрганинг» ***тренинги*** – танқид кўринишлари таснифи, уларни ишлатиш йўллари билан таништириш, танқидни тўғри қабул қилиш кўникмаси ва танкид қилиш маданиятини шакллантиришга йўналтирилган.

«Келишув ва зиддият» ***тренинги*** – мантиқий ва танқидий фикрлаш, муросага келиш маҳоратини шакллантириш ҳамда асосли баҳслашиш

коидалари билан таништириш, зиддиятларни ечишда ҳар кимнинг ўз услубларини топа олишларига кўмаклашишга йўналтирилган.

«Чамбарак» ***тренинги*** – педагогик жараён ва фаолиятда учрайдиган турли вазиятлар, улардан чиқиш йўлларини топиш малакаларини шакллантириш ҳамда педагогик вазифаларни ечишга йўналтирилган.

Иерархия техникаси **«Мураббий шахси»** ***тренинги*** – мураббийларнинг шахсий, ва касбий фазилатлари ҳамда мураббий фаолияти учун зарур бўлган фазилатларни аниқлаш ва уларни тарбиялашга йўналтирилган.

ИЗОҲ: *Юқорида келтирилган «Тарбиявий технологиялар тренинглари тавсифномаси»да баён этилган тренингларни ташкил этиш, ўтказиш ва таҳлил этиш машғулот давомида якка, жуфт, кичик ва катта гуруҳ, жамоа шаклида амалга оширилиши мумкин.*

Ҳозирги кунда гуруҳ аъзоларини бир-бирлари билан танишувини ўтказиш, гуруҳларда самимий ижтимоий-руҳий муҳитни яратиш, ўқувчиларда бир-бирларига ҳурмат ҳиссини уйғотиш, тарбиялаш, гуруҳ бўлиб ишлаш кўникмаларини шакллантириш бўйича жуда кўплаб тренинг машқлари, ўйинли машғулотлар, коммуникатив тадбирлар, дарслар яратилган, уларга услубий тавсиялар ишланган. Қуйида тарбиявий ишларни амалга оширишга ёрдам берадиган Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Истеъдод" жамғармаси тренерлари томонидан яратилган "Танишув" ("Контакт") тренингининг бир неча вариантларини ёзма баёнини ҳавола этамиз. "Танишув"нинг ушбу вариантлари таълим муассасаларининг барча ёшдаги тарбияланувчилари учун йўналтирилган.

4.1. Тренинг "Контакт"- жамоавий ҳикоя тузиш

Тренинг мақсади:

- ўқув жамоаси иштирокчиларини бир-бири билан таништириш;
- дўстона муносабатни ва ижодий муҳитни юзага келтириш;
- ўқувчилар ўртасидаги руҳий тўсиқларни енгишга ўргатиш.

Тренингдан кутиладиган натижа: Мазкур тренинг тарбиячи ва ўқувчилар жамоасини, унинг табиати, ижодий имкониятлари, қобилиятлари, ишга муносабатлари, шунингдек, педагогик жараёнда ким билан қандай ишлашни, нимага эътибор беришни, кимга нимада ёрдам беришни, кимни қувватлашни ва ш.к.ларни билишга имкон яратади.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Машғулот бошланишидан олдин тарбиячи илтимосига кўра ўқувчилар хонанинг кираверишда жойида махсус столга тайёрлаб қўйилган рақамлар ёзилган қоғозлардан биттадан танлаб оладилар (рақамли қоғозлар ўқувчилар сони бўйича тайёрланади) ва доира шаклида қўйилган стулларга бориб жойлашадилар.

Ўқувчилар ўз жойларини эгаллагач, тарбиячи улар билан тузиладиган ҳикоянинг мавзусини келишиб олади ёки тарбиячининг ўзи бирон бир мавзу таклиф этади (ҳикоя мавзуси ўқувчиларнинг ёши, қизиқишларини ҳисобга

олган ҳолда саргузаштли, ҳаётий ёки ёшлар ҳаёти, одоб-аҳлоки ҳақида бўлиши мумкин).

Машғулот ўқувчилардан бирининг бирон бир мавзу ёки танланган мавзу асосидаги ҳикоясидан бошланиши мумкин (унча фаол бўлмаган гуруҳларда мавзу бўйича ҳикояни тарбиячининг ўзи бошлаб бериши мумкин). Ҳикояни бошлаган ўқувчи, унинг энг қизиқарли жойида сўзлашдан тўхтаб, "Ҳикояни давоми........рақамли ўқувчида" дейди. Рақами кўрсатилган ўқувчи ҳикояни (воқеани) тўхтаган жойидан (мавзудан чиқмаган ҳолда) бошлаб давом эттиради. Бу ўқувчи ҳам аввалги ўқувчи каби ҳикоянинг энг қизиқарли жойида тўхтаб "Ҳикоянинг давоми .... рақамли ўқувчида" дейди. Мос рақам кўрсатилган ўқувчи ҳикояни (воқеани) келган жойидан бошлаб давом эттиради. Ҳикояни сўзлаш, давом эттириш даврадаги ўқувчиларнинг ҳар бири иштирок этмагунча, шу тарика давом этади.

Тарбиячи ўқувчиларнинг сўзлаётган ҳикоялари бир-бирига мантиқан боғлиқ ва мазмунга эга бўлишини кузатиб боради ҳамда мавзудан, мазмундан четланиш бўлса, бу ҳолатни тўғрилаб боради.

Ҳикоя тузилгач, тарбиячи барчага миннатдорчилик билдиради ва керакли тавсияларни беради.

Изоҳ*: ўқувчилар жамоасини яхлит бир жамоа шаклида шаклланиши ҳамда ўқувчилар ўртасидаги муносабатни самимий бўлишига ёрдам берувчи бу каби тренинглар жуда кўп, уларни ўтказиш тартиблари ҳам турли-туман. Масалан:* ***жамоа бўлиб эртак тўқиш*** *(доира шаклида даврадаги ўқувчилардан бири эртакни бошлаб беради, ёнида ўтирган уни давом эттиради, асосий шарти, ҳар бир ўқувчи эртакни давом эттиришда фақат бир жумла ишлатади, шу тарика ўқувчилар кетма-кет биттадан жумла айтган ҳолда эртак тўқийдилар, эртак мазмунан тугалланмагунча машғулот давом этади, ўртадаги узилишларни тарбиячи кузатиб, тузатиб боради. Масалан, бир ўқувчи: "Бир бор экан, бир йўқ экан", иккинчи ўқувчи: "Бўри баковул экан, чумчуқ чақимчи экан", учинчи ўқувчи: "Қадим ўтган замонда бир чол ва кампир бўлган экан", тўртинчи ўқувчи....).*

Юқоридаги каби **"Саргузаштли ҳикоя тузиш" (**саргузаштлар денгиз, қуруқлик, тоғлар, ўрмондаги воқеалар ҳақида**), "Дунё бўйлаб саёҳат"** (бир мамлакатдан иккинчисига боришдаги воқеалар ҳақида**), "Жонажон ўлкам бўйлаб саёҳат"** (вилоятлар, қир-адирлар, боғу роғлардаги воқеалар ҳақида), **"Она шаҳрим - кўркам Тошкентим"** (шаҳар кўчалари ҳақида) ва бошқа мавзулар бўйича ҳикоялар тузишни ташкил этиш мумкин.

4.2. "Контакт" – "Пиёла" тренинги (ўйин)

Тренинг мақсади:

- шўх ўйин орқали ўқувчиларни жамоага тез киришиб кетишларига имконият ва шароит яратиш;
- ўқувчилар ўртасидаги кескинлик, бегонасирашликни йўқотиш;
- ўқувчилардаги ижобий кайфиятларни қўллаб-қувватлаш;
- ўқувчилардаги ноанъанавий ижодийликка кўмаклашиш.

Тренингдан кутиладиган натижа: ўқувчилар ўртасида дўстона муносабат ва ижодий муҳитни юзага келтириш, уларнинг ижодий имкониятлари ва шахсий сифатларини очиш, ўқувчилар ўртасида руҳий тўсиқларни пасайтиришга шароит яратиш.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Ўқувчилар доира шаклида жойлашадилар. Тарбиячи даврада ўтирган ўқувчилардан бирига пиёла бера туриб, қуйидаги топшириқни беради: у қўлига олган пиёлани даврадаги ўқувчиларга навбатма-навбат бериб чиқади, лекин у ўқувчиларга пиёлани ҳар гал ҳар хил усулда, кўринишда бериши, бир хиллик бўлмаслигига ҳаракат қилиши лозим. Пиёла бераётган ўқувчи янгирок бир усул тополмаса ёки ҳаракати қайтарилса, ўқувчилар жамоаси унга қизиқарли, кулгили, ёшига мос жарима топшириғи беради ва унинг ўрнига бошқа ўқувчини танлайди. Берилган барча жарималарнинг топшириқлари ўйин тугагач, ижро этилади.

"Пиёла" ўйини даврадаги ҳамма ўқувчилар навбати билан ўйинда иштирок этганларидан сўнг ёки янги оригинал фикрлар тугамагунча давом этади ёки вақтга қараб тўхтатилади. Машғулот эса, ўйин давомида "жарима" олган ўқувчиларнинг ўз топшириқларини бажаришлари билан якунланади. "Жарима" олганларнинг чиқишларидан сўнг, тарбиячи ўқувчилар билан ўтказилган машғулотга якун ясайди.

4.3. "Хоккей" (ўйини) тренинги

Тренинг мақсади: ўқувчиларни ўйин элементи орқали савол тузишга, саволларга жавоб беришга, уларда мустақил фикрлаш, ўз фикрини мустақил, мантиқан оғзаки баён қила олиш кўникмаларини шакллантириш, ўқувчилар дунёқарашини кенгайтириш, турли мавзулардаги билимларини кенгайтириш, нотиқлик санъати элементлари билан таништириш, якка, гуруҳда ишлашга имконият яратиш.

Тренингдан кутиладиган натижа: ўқувчилар турли мавзулардаги ахборотлар билан танишадилар, савол тузиш ва жавоб беришга ўрганадилар, ўз фикрларини баён этишга, кўп ахборот, маълумотлардан хабардор бўлиш

кераклигини тушунадилар, мустақил равишда саволлар тузиш ёки уларни топишга қизиқиш уйғонади.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Тарбиячи ўқувчиларга машғулотни ўтказиш тартибини тушунтиришдан бошлайди. Сўнгра, ўқувчиларни хоҳишларига кўра (ёки символ (турли белги)лар, ёки расмлар, ёки рақамлар ёзилган қоғозлар, рангли қоғозлар ёрдамида) 4 та гуруҳга бўлади: 2 та гуруҳ 6 кишидан иборат, қолганлари эса, тенг иккига бўлинади. Тарбиячи спорт мусобақаларидан "Хоккей" ўйини ва унинг ўйин қоидалари билан ўқувчиларни таништиради ва 6 кишилик гуруҳларни спорт жамоаси сифатида қуйидаги ролларга бўлади: 3 киши – "марказий ҳужумчи" (МҲ), 2 киши – "ҳимоячи" (Ҳ), 1 киши – "дарвозабон" (Д). Уларни шу тартибда жойлаштирилган стулларга ўтиришни таклиф этади: биринчи қаторда – "марказий ҳужумчилар" (3 киши), иккинчи қаторда (улар орқасида) – "ҳимоячилар" (2 киши), учинчи қаторда (улар орқасида) – "дарвозабон" (1 киши). Бу жамоанинг қаршисига худди шу тартибда иккинчи жамоа жойлашади. Қолган ўқувчилар жамоалар жойлашган майдоннинг икки томонига "ишқибозлар" ва "захира ўйинчилар" сифатида жойлашадилар. Томонларнинг бири бир жамоани, иккинчиси эса, иккинчи жамоани ўйин давомида қўллаб-қувватлаб турадилар.

Тарбиячи ўқувчиларни гуруҳларга бўлиб жойлаштириб бўлгач, ҳар бир жамоа ўзига капитан сайлаб олишини илтимос қилади ва машғулотнинг асосий қисмига ўтиб, ўйин тартибини тушунтиради.

Жамоалар бир-бирларига бугунги машғулот мавзуси бўйича ажратилган вақт давомида 3 тадан савол, ишқибозлар эса, "рақиб" жамоа аъзоларига биттадан савол тайёрлайдилар. Саволлар очиқ (изоҳли жавобни талаб этувчи) ёки ёпиқ саволлар (аниқ жавобни талаб этувчи) бўлишини тарбиячи ўқувчилар билан ўйин бошланиши олдидан келишиб олади. Саволлар тайёр бўлгач, ўйин бошланиши ҳақида бонг урилади (ёки сигнал

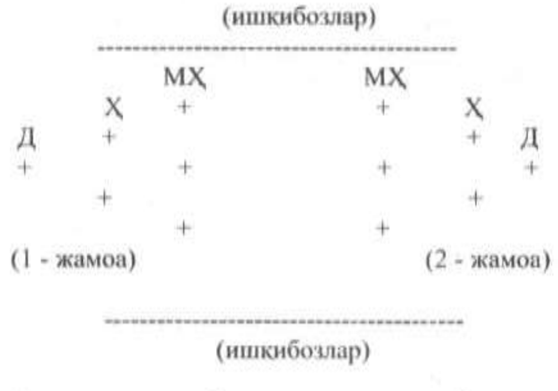

берилади) ва жамоалар қўлига кичик коптоқ берилади, ўйин давомида бу коптоқ ўйинчилар қўлидан қўлга ўтиб туради. Тарбиячи бу ўйинда "ҳакам" ролида бўлиши мумкин.

Ўйин қоидаси қуйидагича: судья аввал "қуръа" ташлаб, қайси жамоа биринчи бошлашини аниклаб олади, бошловчи жамоага ўйин коптогини беради.

Ўйиннинг биринчи тайми бошланади ва бунда биринчи бўлиб ўйин бошлаган жамоанинг "марказий ҳужумчи"лари, иккинчи жамоанинг "марказий ҳужумчилари"ига савол берадилар, ўйлаб кўриш учун 3 дақиқа вақт берилади. "Рақиб" жамоанинг "марказий ҳужумчилари" саволга жавоб беришса, ҳакам ғолибликни уларга бериб, ҳисобни 1:0 деб эълон қилади, бу ҳолда, иккинчи жамоага шу тартибда ўйинни давом эттиришга имкон берилади, агар жамоанинг "марказий ҳужумчилари" 3 дақиқа давомида жавоб бера олмасалар, қўлларидаги коптокчани оркада ўтирган "ҳимоячи"ларга беришади, уларнинг ўйлаб кўришлари учун ҳакам 2 дақиқа вақт беради. "Ҳимоячи"лар саволга жавоб беришса, бу жамоа ғолибликни олади ва ўйинни иккинчи жамоа худди шу каби давом эттиради, агар жавоб бериша олмаса, улар коптокчани оркада ўтирган "дарвозабон"га беришади. Ҳакам "дарвозабон"ни ўйлаб кўриши учун бир дақиқа вақт беради, агар у жавоб бера олса, жамоа ғолибликни қўлга киритади, иккинчи жамоага янги ўйин бошлашга рухсат берилади, жавоб бера олмаса, жамоа мағлуб деб топилади, лекин жамоа ўзининг "ишқибозлар"идан ёрдам олиши мумкин, "ишқибозлар" жавоби тўғри бўлса, жамоа ғолибликни қўлга киритиши мумкин, у ҳолда иккинчи жамоа ўйинни давом эттириши мумкин, агар шунда ҳам жавоб топилмаса, иккинчи жамоа ўйинни янгидан юқоридаги тартибда давом эттиради. Умуман олганда, ҳар гал жамоа аъзолари саволга жавоб беришда қийналиб қолсалар, ўз "ишқибозлар"идан ёрдам олишлари мумкин ёки жамоа аъзоларидан бири ўйинчи сифатида даражаси паст бўлса, жамоа капитани "захира ўйинчилар" билан алмаштириши мумкин. Ҳакам ўйин давомида ажратилган вақтни тўғри бажарилишини назорат қилиб боради. Вақт чегарасидан чиқиб кетишга йўл қўймайди.

Ўйинда "марказий ҳужумчилар"нинг бир-бирларига берган саволлари қандай натижа беришидан қатъий назар, ўйиннинг иккинчи тайми бошланади.

Ўйиннинг иккинчи тайми "ҳимоячилар"нинг саволларидан бошланади ва биринчи таймда ўтказилган ўйин тартиби каби давом эттирилади. Саволларни жавобини ўйлаб кўриш учун юқоридаги каби "марказий ҳужумчилар"га - 3 дақиқа, "ҳимоячилар"га – 2 дақиқа, "дарвозабон" учун – 1 дақиқа ажратилади. Иккинчи тайм тугагач, ўйиннинг учинчи тайми бошланади.

Ўйиннинг учинчи тайми "дарвозабон"ларнинг бир-бирларига берадиган саволларидан бошланади, унинг давоми 1-2-таймдаги тартиб асосида ўтказилади.

Ўйиннинг 4-5-таймлари "ишқибозлар"нинг бир-бирларига ёки "рақиб" жамоага савол беришлари билан давом эттирилиши мумкин.

Жамоаларнинг тайёрлаган саволлари тугагач, ўйин тўхтатилади ва умумий ҳисоб эълон қилиниб, ғолиб жамоага миннатдорчилик билдирилади

ёки совға берилади. Тарбиячи ўқувчилардан ўйин ҳақидаги фикрларини аниқлайди ва ўз фикрларини билдирган ҳолда машғулотни тугатади.

Изоҳ: *ўйиннинг қанчалик давом этиши, унинг қай даражада аниқ кетма-кетликда белгиланган қоида ва тартиб асосида ташкил этилиши, шу билан бир қаторда, умуман ўйин учун ажратилган вақтнинг кўп ёки камлигига боғлиқ. Шуларга қараб, ўйиннинг давом этиш муддатини чўзиш ёки қисқартириш мумкин. Агар ўйин муддати қисқартирилса, у ҳолда "ишқибозлар"нинг саволларини ўйинга киритмаслик мумкин.*

"Хоккей" ўйинининг самараси ва натижаси уни тайёрлашда, ўтказишда тарбиячи ва ўқувчиларнинг ўйин қоидаларига тўлиқ риоя қилишларига ва ижодий ёндашувларига боғлиқ. Спорт ўйинларининг қоидалари ўйин учун асос қилиб олинади, демак, ўйин ўтказиладиган жой ҳам, стол-стулларнинг жойлашуви ҳам шунга мослашган бўлиши керак.

Ушбу машғулот спорт ўйинларидан бири "Хоккей" ўйини шаклида унинг қонун-қоидаларига асосланиб ташкил этилиб, ўтказилсада, ўйиннинг мавзуси фақат спорт ҳақида эмас, балки ўқув предмети, ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий, тарихий, ҳуқуқий, адабиёт ва санъат, дунё воқеалари, Ўзбекистон хабарлари, экология ва гигиена ёки эркин мавзуда бўлиши мумкин.

Машғулот бошлангунга қадар, тарбиячи танланган мавзу бўйича тахминий саволларни тайёрлаши, керак бўлса, улар билан ўқувчиларни олдиндан таништириб қўйиши ҳам мумкин (ўйин биринчи маротаба ташкил этилаётганда, ўқувчиларда қизиқиш уйғотиш, ўйин тартиби билан таништириш мақсадида ўтказилиши мумкин).

4.4. "Қадам - бақадам" тренинги

(умумий ўрта мактаб, академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари, ОТМ тарбияланувчилари учун)

Тренинг мақсади: ўқувчиларнинг одоб-аҳлоқ саводхонлигини текшириш.

Тренингдан кутиладиган натижа: ўқувчилар бир-бирига қарама-қарши сўзларни топиш орқали яхши, илиқ сўзлар ва унга қарама-қарши бўлган совуқ, ёмон сўзлар билан танишадилар, уларнинг ҳаётдаги ўрнини аниқлайдилар, бу сўзларни ўз фаолиятларида қўллаш даражасини белгилайдилар.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Машғулот "қадам - бақадам" усули асосида ташкил этилади, яъни машғулот давомида амалга оширилиши керак

бўлган ҳар бир иш бир қадам деб олинади ва ҳар бир қадамда ўқувчилар бирон-бир фаолиятда иштирок этадилар ёки бирон-бир иш бажарадилар. Мисол тариқасида, "Бир-бирига қарама-қарши маъноли сўзларни айт" мавзусидаги тарбиявий машғулотни ўтказиш тартибини келтирамиз:

1-**қадам** - ўқувчилар тарбиячи томонидан тарқатма материалда ёзилган сўзларни диққат билан ўқиб чиқишлари ва ҳар бир сўзнинг қаршисига аҳамияти бўйича қарама-қарши бўлган сўзларни ёзишлари зарур:

Яхшилик -
Раҳмдиллик -
Масъулият -
Ҳаққонийлик -
Зийраклик -
Саҳоват -
Эркинлик -
Адолат -

2-**қадам** – ўқувчилардан ҳар бир сўзга таъриф бериш талаб қилинади.

3-**қадам** - гуруҳларга бўлиниб, келтирилган сўзлар иштирокида ҳикоя ёки эртак тузиш тавсия этилади.

4-**қадам** - гуруҳларда бир-бирларининг ҳикоялари (эртаклари) юзасидан савол- жавоблар ўтказилади.

5-**қадам** - гуруҳ ишлари ўзаро баҳоланади.

6-**қадам** - тарбиячи машғулотни якунлайди.

4.5. "Педагогиада" тренинги

(малака ошириш ва қайта тайёрлаш курслари тингловчилари, ЎМКҲТМ, ОТМ талабалари учун)

Тренинг мақсади: ўқувчиларни эркин, мустақил, танқидий фикрлашга, жамоа бўлиб ишлашга, изланишга, фикрларни жамлаб таққослаш услуби ёрдамида мавзудан келиб чиққан ҳолда, ўқув муаммосини ечимини топишга ҳамда керакли хулоса ёки қарор қабул қилишга, жамоага ўз фикри билан таъсир этишга, уни маъқуллашга, шунингдек, берилган муаммони ечишга, мавзуга умумий тушунча беришга, шунингдек, ўтилган мавзулардан эгаллаган билимларини қўллай олишга ўргатиш.

Тренингдан кутиладиган натижа: ўқувчилар бир йўла мавзунинг турли тармоқлари бўйича ахборот оладилар, таққослаш орқали муаммоларни

ечимини топишга, айни пайтда берилган мавзунинг ҳар бирини алоҳида нуқталарда муҳокама қилишда, яъни унинг ижобий ва салбий томонларини, афзаллик ва камчиликларини, фойда ва зарарларини аниқлашда ўз фикрлари орқали бошқаларга таъсир этишга ўрганадилар.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Машғулот ўқувчиларни 5 та стол атрофига бир хил сонда жойлаштиришдан бошланади. Тарбиячи машғулотни ўтказиш тартиби билан ўқувчиларни таништиради ва машғулот мавзусидан келиб чиққан ҳолда, асрлар давомида инсоният таълим-тарбия билан шуғулланганлиги, ҳар бир даврдаги тарбия ўзининг услубиётлари, тамойиллари, мазмунига эга бўлганлиги, лекин ҳар бир давр тарбиясининг ўзига хос ижобий ва салбий жиҳатлари бўлганлиги ҳақида қисқача маълумот беради. Сўнгра, у аввалдан тайёрлаб қўйилган тарқатма материалларни гуруҳларга тарқатади, иш тартибини тушунтиради, вақтни белгилайди ва кераклн кўрсатмаларни беради.

Тарқатма материалларнинг ҳар бирига қуйидаги мавзулардан биттаси ёзилади:

- Феодаллик тузуми давридаги тарбия;
- Капиталистик тузум давридаги тарбия;
- Советлар тузуми давридаги тарбия;
- Мустақиллик давридаги тарбия.

Тарбиячи ҳар бир гуруҳ аъзоларидан тарқатма материалларга ёзилган мавзуларни биргаликда фикрлашиб, шу ҳақида билганларини ёдга олиб берилган мавзуни ўша даврга нисбатан ижобий ва салбий томонларини аниқлашларини ва гуруҳ фикрини тарқатма материалга ёзишларини сўрайди. Бу иш учун гуруҳларнинг умумий савиясини ҳисобга олган ҳолда, вақт ажратилади. Гуруҳлар берилган вазифани бажаришгач, навбатма-навбат уни тақдимот қилишни бошлайдилар.

Тақдимот вақтида гуруҳ вакили ўз мавзулари бўйича ёзилган маълумотни иложи борича изоҳ бермаган ҳолда барчага ўқиб эшиттиради. Қолган гуруҳ аъзолари берилаётган маълумотни диққат билан тинглаб, уни тўлдиришлари ёки савол билан мурожаат қилишлари мумкин. Барча гуруҳлар тақдимоти тугагач, тарбиячи берилган маълумотлар асосида уларни умумлаштиради, қўшимчалар қилган ҳолда, мавзуга якун ясайди ва ўқувчиларни ушбу машғулотдан нималарни ўрганганликлари, нималарни билиб олганликлари ва яна нималар уларни қизиқтиришини аниқлайди.

Тарқатма материалнинг тахминий намунаси

ПЕДАГОГИАДА	
Капиталистик тузум даврида тарбия	
Ижобий томони	Салбий томони

4.6. "Панорама" тренинги

(умумий ўрта, ЎМКХТМ ва ОТМ тарбияланувчилари ҳамда малака ошириш ва қайта тайёрлаш тингловчилари учун)

Тренинг мақсади: машғулот ўқувчиларни аниқ бир муаммони якка ҳолда (ёки кичик жамоа бўлиб) фикр юритиб ҳал этиш, ечимини топиш, кўп фикрлардан зарурини танлаш, танлаб олинган фикрларни умумлаштириш ва улар асосида қўйилган муаммо юзасидан аниқ бир тушунча ҳосил қилишга, шунингдек, ўз фикрларини маъқуллай олишга ўргатиш.

Тренингдан кутиладиган натижа: ўқувчилар эркин, мустақил ва мантиқий фикрлашга; жамоа бўлиб ишлашга, изланишга; фикрларни жамлаб, улардан назарий ва амалий тушунча ҳосил қилишга; жамоага ўз фикрини ўтказишга, уни маъқуллашга; қўйилган муаммони ечишда ва мавзуга умумий тушунча беришда ўтилган мавзулар бўйича эгаллаган билимларини қўллай олишга ўрганадилар.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Тарбиячи машғулотни **ёшлар тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи таҳдидлар, хатарлар:** халқаро террорчилик, диний экстремизм, гиёҳванд моддалар тажавузи, ОИТС, эгоцентризм, аҳлоқсизлик фалсафаси, "Дунё фуқаролари" – космополитизм ва **уларга нималарни қарши қўйиш:** фарзандларни асраш, ҳушёрлик, ёшларни ғоявий қуроллантириш, мафкуравий иммунитетни кучайтириш, таҳдидлар моҳиятини оддий сўзлар, ҳаётий мисоллар билан тушунтириш, миллат келажаги учун масъулиятни шакллантириш, ирода, эътиқодни мустаҳкамлаш, онгли яшашга ўргатиш, ахборот тажовуз моҳиятини очиб бериш, никоҳни мустаҳкамлаш кераклиги ҳақида маълумот беришдан бошлайди. Тарбиячи машғулотнинг асосий мавзуси бўйича йўналтирувчи сўзида, ҳозирги кунда ёшларда мафкуравий иммунитетни кучайтиришга катта эътибор қаратилаётгани, чунки мафкуравий иммунитет – бегона, зарарли ғоялар, мафкуралар билан тўқнаш келганда, унга нисбатан ўз муносабатини билдира олиш, унга қарши курашишга ғоявий, маънан тайёр бўлиш имконияти эканлиги, ҳар бир одам, аввало, ҳар бир ёш ўзининг мустақил фикрига эга бўлмагунча бундай иммунитетни шакллантириб бўлмаслиги ҳақида фикр билдиради ва шу сабабдан бугунги тарбиявий машғулотнинг мазмунини "Замонанинг глобал муаммолари" мавзуси орқали ёритиш зарурлигини тушунтиради.

Тарбиячи кириш сўзидан сўнг, ўқувчиларнинг умумий сонига қараб 3-5 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади (кичик гуруҳлар сони 4 ёки 5 та бўлгани мақсадга мувофиқ). Сўнгра, у ўқувчиларга машғулотнинг мақсади ва уни ўтказилиш тартибини тушунтиради. Ҳар бир кичик гуруҳга аввалдан тайёрланган тарқатма материалларни тарқатади. Тарбиячи кичик гуруҳ аъзоларини тарқатма материалда берилган жадвалда ёзилган асосий фикр "**Ҳозирги замон глобал муаммолари**" мавзусига киритилган глобал муаммолар билан танишиб чиқиш ва улардан биттасини танлашни талаб этади. Танлаган муаммолари бўйича ажратилган бўлимга ўз фикр-мулоҳазаларини биргаликда ёзма баён этишларини сўрайди, уни бажаришга

мўлжалланган вақтни белгилайди. Гуруҳлар вазифани бажаришга киришадилар. Вазифа бажарилгач, тарбиячи гуруҳлардаги тарқатма материалларни гуруҳлараро алмаштиради. Масалан, гуруҳлар сони 4 та бўлса, у ҳолда 1-гуруҳ материалини 2-гуруҳга, 2 – гуруҳ материалини 3-гуруҳга, 3-гуруҳ материалини 4 – гуруҳга, 4 - гуруҳникини эса, 1 - гуруҳга беради ва қайтадан вақт белгилайди. Гуруҳ аъзолари столларига келиб тушган варақдаги глобал муаммолардан ёзилмай қолганидан бирини танлаб, унга ўз фикрларини ёзадилар. Вазифа бажарилгач, тарбиячи тарқатма материалларни яна гуруҳлараро алмаштиради, шу тариқа тарқатма материаллар биринчи бўлиб ёзишни бошлаган гуруҳга келиб тушмагунча, тарбиячи уларни гуруҳлар ўртасида алмаштириб туради, гуруҳлар эса ҳар гал тарқатма материалдаги танланмай қолган ёки тўлатилмай қолган бўлимларни тўлатиб, ўз фикрларини ёзиб борадилар.

Тарқатма материаллар ўз гуруҳларига қайтгач, гуруҳ аъзолари тарқатма материалда тўпланган барча фикрларни диққат билан ўқиб, уларни умумлаштирган ҳолда, умумий бир фикрга келади ва гуруҳ вакилларидан бирини ушбу фикрни тақдимот қилиш учун тайёрлайдилар. Тарбиячи гуруҳлардан тақдимот вақтида, айниқса унинг ечими ва унга қарши қўйиш мумкин бўлган фикрлар, тадбирлар, ишлар, услубиётларга эътиборларини кўпроқ қаратишларини сўрайди. Тақдимот учун вақт белгиланади. Тақдимот вақтида бошқа гуруҳ аъзолари билдирилган фикрларга қўшимча қилишлари, тўлдиришлари мумкин. Тарбиячи тақдимотни самарали ва тартибли бўлишини таъминлайди.

Тақдимот тугагач, тарбиячи "Замонанинг глобал муаммолари" мавзуси бўйича фикрларни умумлаштиради, уларнинг исботи сифатида видеоматериал (имконияти бўлса) ёки фотосуратлар кўрсатиши мумкин. Тарбиячи машғулотни ўқувчиларнинг, гуруҳларнинг ишларига баҳо бериш, машғулот ҳақида ўқувчиларнинг билдирган фикрларини аниқлаш, бўш вақтларида мустақил ўқишлари учун бадиий-оммабоп адабиётлар, томоша қилишлари учун эса фильмларни рўйхатини айтиш ёки тарқатиш билан якунлайди.

Изоҳ: *Кичик гуруҳлар сони 4 та бўлгани мақсадга мувофиқ. Бундай ҳолда, тарқатма материаллар 3 марта алмаштирилади ва бу билан ўқув жараёнини зерикарли ўтишининг олди олинади. Агар кичик гуруҳлар сони 4 тадан кўп бўлса, у ҳолда уларни иккита потокка бўлиб, тарқатма материаллар алмашинувини ҳар битта поток ўртасида алоҳида, тақдимотни эса, биргаликда ўтказиш мумкин.*

Гурухда ўзаро ишлаш

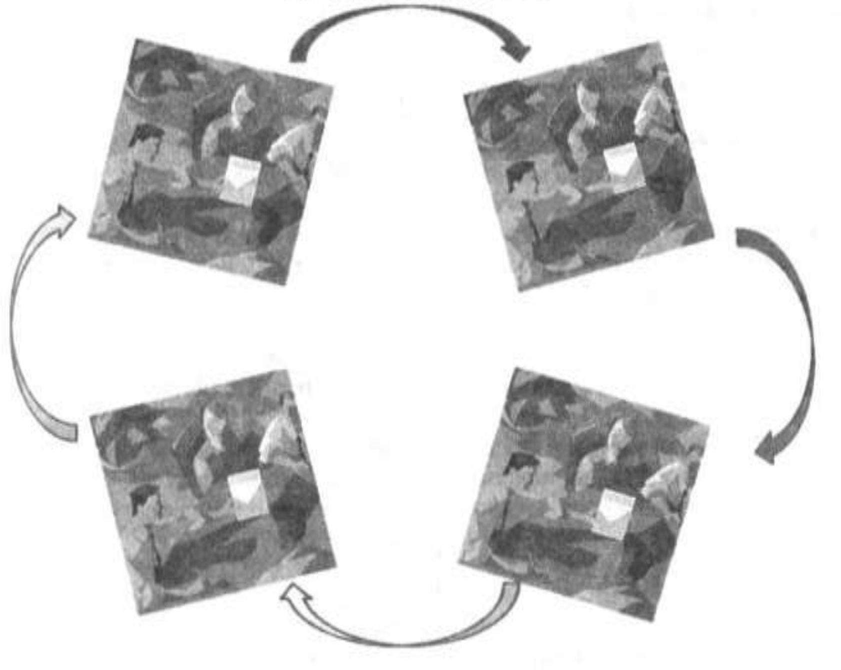

«Замонанинг глобал муаммолари» мавзусидаги «Панорама» тренинги учун мўлжалланган тарқатма материалнинг тахминий нусхаси қуйида келтирилган:

Муаммолар	Юзага келиш сабаблари	Салбий оқибат-лари	Ҳал этиш йўллари	Нималарни қарши кў-йиш керак	Шахсан мен (биз) нима қилишим (из) мумкин
Гиёвандлик					
Терророрчилик					
Экологик танглик					
ОИТС					
Диний экстремизм					
Миссионерлик					

Изоҳ: *тарқатма материалда берилган глобал муаммолар таркибини ҳар бир тарбиячи унинг шу кундаги долзарблик даражаси, ўқувчилар*

гуруҳининг имкониятлари, савияси ва машғулот учун ажратилган вақтга қараб танлаши мумкин.

Эслатма: *"Замонанинг глобал муаммолари" мавзусидаги машғулотни дарс давомида ёки синф соатида "Пинборд" техникаси ёки "SCORE" интерфаол услуби ёрдамида ҳам ташкил этиш мумкин. Бу ҳолда глобал муаммолардан бир нечтаси, ёки аниқ биттаси танланиб, якка тартибда, кичик гуруҳ шаклида ёки жамоа бўлиб, ечимини топиш мумкин.*

Биз қуйида "Пинборд техникаси"ни ўтказиш услуби ҳақида маълумот беришга ҳаракат қилдик. Шу техника бўйича муаммоларни ҳал қилмоқчи бўлган тарбиячи ушбу услубдан фойдаланган ҳолда, машғулотларини ташкил қилишлари мумкин.

4.7. *"Пинборд" техникаси*

(инглизчадан: **pin** – маҳкамлаш, **board** – тахта)

Муаммони ҳал қилишга оид фикрларни тизимлаштириш ва гуруҳлашни амалга оширишга, жамоа тарзида ягона ёки аксинча қарама-қарши ҳолатни шакллантиришга имкон беради.

Тарбиячи таклиф этилган муаммо бўйича ўз нуқтаи назарларини баён қилишни сўрайди. Тўғридан-тўғри ёки оммавий "Ақлий ҳужум"нинг бошланишини ташкил қилади (рағбатлантиради).

Фикрларни таклиф қиладилар, муҳокама қиладилар, баҳолайдилар ва энг оптимал (муқобил) фикрни танлайдилар. Уларни таянч хулосавий фикр (2 та сўздан кўп бўлмаган) сифатида алоҳида қоғозларга ёзадилар ва синф тахтасига маҳкамлайдилар.

Гуруҳ вакиллари доскага чиқадилар ва маслаҳатлашган ҳолда:

- яққол хато бўлган ёки такрорланаётган фикрларни олиб ташлайдилар;
- баҳсли бўлган фикрларни ойдинлаштирадилар;
- фикрларни тизимлаштириш мумкин бўлган белгиларини аниқлайдилар;
- шу белгилар асосида ўқув тахтасидаги (қоғоз варақларидаги) барча фикрларни гуруҳларга ажратадилар;

- уларнинг ўзаро муносабатларини чизиклар ёки бошқа белгилар ёрдамида кўрсатадилар: жамоанинг ягона ёки қарама-қарши ҳолатлари ишлаб чиқилади.

4.8. «SCORE» интерфаол услуби

(умумий ўрта мактаб, ЎМКҲТМ, ОТМ тарбияланувчилари ҳамда малака ошириш ва қайта тайёрлаш курслари тингловчилари учун)

Услуб мақсади: ўқувчиларга ўзгалар фикрини ҳурмат қилган ҳолда далиллаш, ишонтириш, асослаш; муросага келиш ва излаш қобилиятларини ривожлантириш; муаммоли вазиятларни олдиндан кўра билиш, уларни ҳал қилиш йўлларини излаб топиш, мунозара олиб бориш маҳорати, ўз фикрини бошқаларга ўтказа олиш, таъсир эта олишга ўргатиш ва баҳслашиш маданиятини шакллантириш.

Услубдан кутиладиган натижа: ўқувчилар машғулот давомида ностандарт вазиятларда ўзини ва жамоани бошқара олиш, муаммоли вазиятларни тушуна билиш ва уларнинг ечимини аниқлашда ўз услубларини топа билиш, ўз фикрларини бошқаларга ўтказа олиш, таъсир эта олиш усулларига ҳамда баҳслашиш маданиятига ўрганадилар.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Машғулот белгиланган вақтда ўқувчиларнинг хонага (машғулот ўтказиладиган жойга) кириб келишидан бошланади. Ўқувчилар хонага кириб келишар экан, машғулотдан олдин тарбиячи томонидан эшикнинг ёнидаги стол устига тайёрлаб қўйилган, инглиз тилида ёзилган ҳарфлардан (S, C, O, R, E) биттасини олиб, стол атрофига жойлашадилар (столларга ҳам шу ҳарфлар қўйилган, ҳар бир стол атрофида ўқувчилар сони бир хил бўлиши ҳисобга олинади). Ўқувчилар жойлашиб олишгач, тарбиячи машғулотни бошлайди.

Тарбиячи машғулотни ўтказиш тартиби билан ўқувчиларни таништиришдан бошлайди. Тарбиячи шу куннинг долзарб муаммоларидан келиб чиққан ҳолда, машғулотга ўқувчилар билан биргаликда мавзу ёки муаммо танлайди ва гуруҳлардан уларнинг ҳар бири танланган мавзу ёки муаммони бир томонини ўрганишларини (столларга шу гуруҳ томонидан умумий муаммонинг қайси жиҳатлари ҳақида сўз юритишлари кераклигини кўрсатувчи белги ёки ёзувли материал қўйилади), сўнгра, мунозара юритиб, ўзларининг фикрларини ёзма (оғзаки) баён қилишлари кераклигини тушунтиради. Вазифа учун вақт белгилайди. Гуруҳларнинг ишлари тайёр бўлгач, улар бирин-кетин ўртага чиқиб, ишларини тақдимот қиладилар. Тақдимот аввал муаммонинг - белгиси (S), кейин унинг – сабаби (C), сўнгра – натижаси (O), манбаи (R) ва самараси (E) тартибда олиб борилади. Бошқа гуруҳ аъзолари тақдимот қилаётган гуруҳнинг фикрларини тўлдиришлари мумкин. Барча гуруҳларнинг тақдимоти ниҳоясига етгач, билдирилган фикрлар, тақдимот материаллари умумлаштирилиб, хулоса қилинади. Тарбиячи ўқувчилар билан биргаликда гуруҳлар фаолиятига баҳо беради, машғулотга якун ясайди, ўқувчиларнинг машғулот ҳақидаги фикрларини аниқлайди.

Изоҳ: *ушбу машғулотни "SCORE" интерфаол услуби ёрдамида ўтказиш тавсия этилади, шунинг учун ўқувчилар ҳар бир ҳарф бўйича 5 гуруҳга бўлинган ҳолда жойлашишади. Ушбу интерфаол услубини ўтказиш қоидаларига тўлиқ риоя қилиш машғулотнинг самарали ва ижобий натижали бўлишига, ўқувчиларни мустақил фикр билдиришларига, фаол бўлишларига имконят яратади. Қуйида ушбу интерфаол услуб ҳақида тушунча берилади.*

4.9. Интерфаол услуби ҳақида маълумот

"SCORE" (БСОМС) **"интерфаол методи** ўқувчиларда муаммоларни аниқлаш қобилияти, когнитив кўникмаларини ва малакаларни ривожлантириш, мавжуд манбалардан ва имкониятлардан фойдаланиб, муаммонинг ечимини топишни шакллантиришга йўналтирилган.

S (symptom) муаммонинг *белгиси* – муаммонинг муҳокамаси вақтида турли зиддиятларга, тушунмовчиликларга келтирувчи ёпиқ элементларнинг, йўналишларнинг (масалан, иқтисодиётда, сиёсатда, таълим-тарбияда, кишилар ўртасидаги муносабатда учрайдиган тушунмовчиликларнинг, зиддиятларнинг), ҳали очилмаган ёпиқ қирраларини ўзгартириш билан боғлиқ бўлган технологияларни, ҳаракатларни аниқлашдир.

C (cause) – *сабаби* – муаммонинг келиб чиқишига сабаб бўладиган ёпиқ қирралар (масалан, зиддият ва тушунмовчиликка олиб келувчи эски қарашлар, анъанавий фикр ва мулоҳазалар)ни излаш, аниқлаш.

O (outcome) – *натижаси* – кутиладиган натижага эга бўлишда муаммога олиб келган ёпиқ қирралар ўрнини босувчи янги технологияларни, ҳаракатларни, мақсадни, ҳолатларни белгилаш.

R (resources) – *манбаи* – муаммонинг очилмаган қирраларини ўзгартиришга, унинг янги мақсадларини, технология ва ҳаракатларни ҳамда кутиладиган натижага эришишга хизмат қиладиган воситаларини ёки муқобил материалларни ҳамда "қаерда?", "қачон?", "нима?", "қандай?", "нимага?", "ким?" саволлари асосида муаммони ечишнинг керакли асосий манбаларини топишдан иборат.

E (effect) – *самараси* – муаммонинг ечими асосида аниқ бир мақсад бўйича узоқ муддатга мўлжалланган мукаммал натижа орқали юксак самарага эришиш, аниқ мақсадли амалий тавсиялар ишлаб чиқишдир.

Муаммоли ҳолат ва вазиятни аниқлашга доир саволлар:

1. Муаммонинг қандай ёпиқ қирралари бор?
2. Муаммода ёпиқ қирраларнинг бўлиш сабаблари нимада?
3. Қандай манбалар аниқланган сабабларни йўқотишга ёрдам беради?
4. Ушбу муаммо бўйича мақсад ва натижа қандай бўлиши мумкин?

5. Қайси манбалар самарали натижага эришишга имкон беради?
6. Эришилган мақсад, натижа қанчалик узоқ муддат давомида самара бера олади?

4.10. "Ахборот соати" услубиёти

(умумий ўрта мактаб, ЎМКҲТМ, ОТМ тарбияланувчилари ҳамда малака ошириш ва қайта тайёрлаш курслари тингловчилари учун)

Кейинги вақтларда дунё воқеалари, республикамиз хабарлари, мамлакатлардаги ижтимоий-сиёсий, маданий-маиший янгиликлар билан ёшларни таништириш мақсадида таълим муассасаларида ҳафтада бир марта "Ахборот соатлари"ни ўтказиш анъанага айланди. "Ахборот соат"лари олдиндан танланган ва пухта тайёрланган ёки ҳаётий долзарб муаммолардан келиб чиққан ҳолда, шунингдек, ёшларни қизиқтирган масалалар бўйича ўтказилмоқда. Таълим муассасаларида ўтказилаётган "Ахборот соат"ларининг баъзилари юзаки, бир хил услубиёт бўйича ёки тайёр материални ўқиб эшиттириш билан чекланиб, ўтказилаётгани, ўқувчилар тайёргарлик ишлари ва ўтказиш жараёнида фаол қатнашмаётганликларини гувоҳи бўлмоқдамиз. Умуман олганда, педагогика ва тарбия услубиётида шу каби ишларни ўқувчиларнинг иштирокини фаоллаштириб, қизиқарли ўтказиш бўйича жуда кўплаб амалий тавсиялар яратилган. Қуйида ана шундай тавсиялардан намуналар келтирамиз.

"Ахборот соатлари", одатда, ҳафтада бир марта ўтказилади. Шуни ҳисобга олган ҳолда, унинг мавзулари, ўтказилиши ҳам ҳар гал турлича бўлгани маъқул. Масалан, "Дунё ҳафта ичида", "Мамлакатимизнинг самарали ҳафтаси", "Ўзбекистон ва дунё ҳамжамияти", "Ўзбекистон маданияти ва санъати бир ҳафтада", "Ҳафта давомида ёшлар фаолияти" ва ш.к. мавзуларда ўтказилиши мақсадга мувофиқ.

Машғулот хонаси дизайни

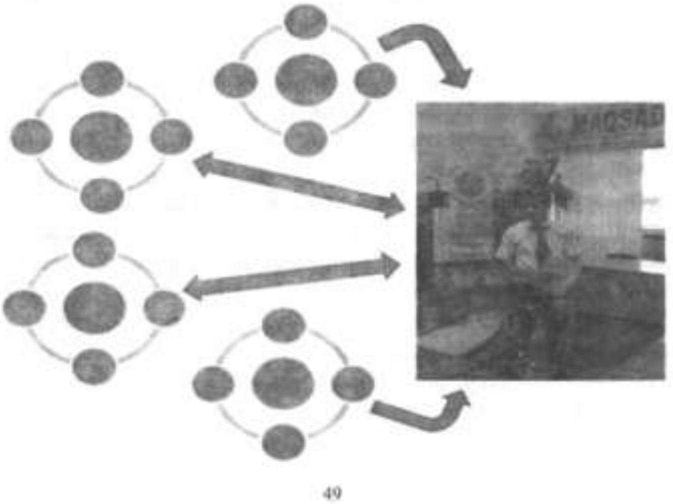

Ижтимоий-сиёсий суҳбатлар. Бундай суҳбатлар республикамиз ривожланишига оид улуғ саналар, халқ байрамлари, тарихий саналар, ватанимизнинг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ҳаётидаги янги ўзгаришларга бағишланиши мумкин. Бундай суҳбатларни ташкил этишда, албатта, аниқ воқеа ёки республикадаги ижтимоий, сиёсий, иқтисодий янгиликлар, ўзгаришлар ҳамда ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тайёрлаш ва ўтказиш лозим. Бу каби суҳбатларнинг манбалари сифатида газета, журнал, Интернет, ўқувчиларнинг дарс давомида олган билимлари, турли матбуотдан олинган маълумотлар бўлиши мумкин. Улар аниқ далилли, ишончли ва қизиқарли бўлиши керак. Суҳбатга материалларни тайёрлашда ўқувчиларга мавзу бўйича бериладиган саволларни олдиндан пухта ўйлаб, тайёрлаб қўйиш лозим. Саволларнинг баъзилари далилларга ва исботга, баъзилари таққослашга, баъзилари эса, аниқ фикр билдиришга қаратилган бўлиши мақсадга мувофиқ. Суҳбатни тарбиячи (ёки ташкилотчи) олиб боради. У суҳбат давомида саволлар орқали ўқувчиларни фаоллаштиришга ҳаракат қилади. Ўқувчиларни суҳбат мавзуси бўйича яна қандай қўшимча маълумотларга эга эканликларини аниқлайди. "Ахборот соати"нинг бундай тури мулоқот шаклида ўтказилади ва айтилган фикрлар ўқувчилар билан биргаликда умумлаштирилиб якунланади.

Китобхонлар анжумани. Бундай анжуманларда тарбиячи гуруҳдаги барча ўқувчиларнинг фаол иштирокига эришиши керак. Ўқувчилар аввалги "Ахборот соати"да берилган мавзулар асосида мустақил равишда маълумотлар тўплаб, 5-7 дақиқа давомида ахборот беришга тайёрланадилар. Ахборот берувчилар ўз маълумотларини қизиқарли, мазмунга бой қилиб ўтказишда техникавий воситалардан, кўргазмали қуроллардан, китоблардан, газеталарлар, расм ва плакатлар кўргазмасидан, видеороликдан, видеофильмлардан, Интернет маълумотларидан фойдаланишлари мумкин. Анжуманни ушбу тартибда ўтказиш иштирокчи ўқувчиларни берилаётган ахборотга қизиқишини орттиради ва уларни фаол иштирокчига айлантиради. Бундай анжуман таълим муассасаси кутубхонасининг ўқув залида ўтказилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Анжуманни кутубхона ходими, тарбиячи, гуруҳ мураббийси ёки фаол ўқувчилардан бири бошқариши мумкин. Китобхонлар анжуманига ота-оналар, халқ депутатларининг таклиф этилиши, унинг самарали ва натижали ўтказилишига хизмат қилади. Анжуман ўқувчилар томонидан берилган ахборотларни умумлаштириш билан якунланади.

Оғзаки журнал. Ўқувчилар тарбиячи билан биргаликда мавзуни аниқлаб олишгач, уни бир неча мавзучаларга бўладилар ва ҳар бир мавзуни журналнинг бир мавзуси деб белгилаб оладилар. Ҳар бир саҳифани биттадан ўқувчи ёки 3-4 кишилик кичик гуруҳлар тайёрлаши ва тақдимот қилиши мумкин. Ҳар бир саҳифанинг ёритилишига 5-6 дақиқа ажратилади. Ҳар бир саҳифадаги маълумотларнинг ҳар хил шаклда ва турли кўринишда, ранг - баранг ёрдамчи воситалар, интерфаол услублар, технологиялар ёрдамида намойиш этилиши мақсадга мувофиқ. Масалан, "Ахборот соати"нинг умумий мавзуси "Дунё бир ҳафта ичида" деб танланган бўлса, унинг

саҳифалари қуйидагича бўлиши мумкин: "Дунёдаги сиёсий ўзгаришлар", "Дунё бўйлаб иқтисодий янгиликлар", "Ҳафта ичида дунёдаги спорт хабарлари", "Маданият янгиликлари" ва ш.к.лар. Агар умумий мавзу: "Қуёшли ўлкам хабарлари" деб танланган бўлса, у ҳолда саҳифалар: "Ижтимоий – сиёсий хабарлар", "Расмий хабарлар", "2010 йил "Баркамол авлод" йили - жойлардан хабарлар", "Таълим муассасаларидан хабарлар - ўқувчилар ҳаёти", "Ҳар соҳадан бир шингил" ва шу кабилар танланиши мумкин.

Равшанки, саҳифаларнинг мавзуси, мазмуни, кетма-кетлиги асосий танланган мавзуни тўлиқ очиб беришга йўналтирилган бўлиши керак. Баъзи бир саҳифани намойиш этиш мобайнида саҳифани тайёрлаганлар ўқувчилардан интервью олиши ва шу йўсинда уларни фаолликка чорлаши мумкин. Оғзаки журнал ҳар бир саҳифа намойиши тугагач, бошловчи ва ўқувчиларнинг умумий билдирган фикрлари билан тугалланади.

4.11. «Муаммоли ўқувчи» тренинги
(ота-оналар билан ўтказишга мўлжалланган)

Ушбу мавзудаги тарбиявий машғулот, одатда, ота-оналар йиғилиши шаклида ташкил этилиши мақсадга мувофиқ. Кўпинча, таълим муассасаларида ўтказиладиган ота-оналар йиғилиши бир хил, зерикарли ва фақат ахборот бериш шаклида ташкил этилади ҳамда ўтказилади. Қуйида ота-оналар йиғилишини барча иштирокчиларига фойдали, самарали, натижали ташкил этиш ва ўтказиш бўйича амалий тавсия келтирамиз. Бундай шаклдаги тарбиявий машғулот (йиғилиш) кўпгина таълим муассасалари амалиётида қўлланилиб, ижобий натижалар бергани сабабли ушбу қўлланмага киритилди.

Тренингнинг мақсади:

- ота-оналарга таълим муассасасидаги таълим-тарбия жараёнида ўқувчилар билан ишлашда учрайдиган тўсиқларнинг тўғри ечимини топишга ёрдам бериш;
- муаммонинг моҳиятини аниқлаш малакасини шакллантириш;

- тарбиянинг баъзи услублари билан таништириш ва ўқувчилар, ўсмирлар билан ишлашда керакли услубларни тўғри танлаш йўлларини ўргатиш;

- муаммоли ўқувчилар муаммосининг келиб чиқиш сабабларини аниқлаш ва улар билан ишлаш йўлларини ўргатиш.

Трейингдан кутиладиган натижа. Машғулот қатнашчилари қайсидир муаммони ечишдан ва ўқувчини «муаммоли ўқувчи»лар қаторига киритишдан аввал, тарбиячи унинг муаммоси сабабини аниқлаш ва аниқланган сабабаларга кўра ўқувчини тарбиялашга қўлланадиган усул ва услубларни танлашни ўрганадилар.

Тарбиячилар ёки ота-оналар билан ўтказиладиган бу тартибдаги машғулот (йиғилиш), уларнинг қай бири ўқувчилар билан ишлашда қанчалик тарбия услубиётидан бохабарлигини ва улардан қандай фойдалана билишларини аниқлашга ёрдам беради, ота-оналарга эса, бундай машғулот (йиғилиш) таълим муассасаларида ўқув-тарбия жараёнида тарбиячиларнинг ўқувчилар билан ишлашларида уларнинг ҳар бирининг қалбига йўл топиш қанчалик мушкул эканлигини ва бу жараёнда ота-оналар тарбиячларига ёрдам беришлари кераклигини тушунишга имконият яратилади.

Тренингни ўтказиш тартиби. Машғулот (йиғилиш) тарбиячи томонидан ота-оналарга тренингни ўтказиш қоидалари билан таништириш ва уларни 3-4 кишилик кичик гуруҳларга (расмлар, рақамлар, турли белгилар ёки хоҳишларига кўра) ажратишдан бошланади.

Тарбиявий машғулотнинг давоми бир нечта босқичда ўтказилади: *биринчи босқичда*, тарбиячи "Ақлий хужум" услуби ёрдамида "Қандай ўқувчиларни тарбияли, қайсиларини муаммоли ўқувчилар" дейиш мумкинлиги ҳақида ота-оналар фикрини (оғзаки услуб ёрдамида) аниқлаб олади. *Иккинчи босқичда*, тарбиячи кичик гуруҳлар жойлашган стол устига қўйилган қоғозларга гуруҳ аъзолари биргаликда маслаҳатлашиб, муҳокама қилиб тарбияли ўқувчиларнинг табиатлари турлари (одобли, заковатли, аълочи, фикрловчи, меҳнатсевар, ижодкор ва ш.к.) бўйича ўз фикрларини ёзишларини сўрайди. Бу иш учун тарбиячи 7-10 дақиқа вақт ажратади. Гуруҳлар ишларини тугатгач, ҳар бир гуруҳ вакили навбати билан тайёрланган материални доскага илиб ёки гуруҳда турган ҳолда барчага ўқиб эшиттиради. *Учинчи босқичда*, тарбиячи гуруҳлардан муаммоли ўқувчиларнинг табиат турлари (дангаса, уйкучи, ўқишга қизиқмайдиган, олифта, бетга чопар, баҳоначи, ёлғончи ва ш.к.)ни қоғозларга ёзиб, тайёрланган материал билан ҳаммани таништиришларини сўрайди (бу бўлимни ташкил этилиши иккинчи бўлимдаги каби бўлади). *Тўртинчи босқичда*, тарбиячи гуруҳлар томонидан "Муаммоли ўқувчи" табиат турлари ёзилган қоғозларни гуруҳларга аралаштириб тарқатади ва ҳар бир гуруҳ аъзоси томонидан қоғоздаги "Муаммоли ўқувчи" табиат турларидан биттасини танлаб олишларини ва берилган махсус тарқатма материал (жадвал)ни тўлатишларини сўрайди. Бу иш учун 10-15 дақиқа вақт ажратилади.

Таркатма материал намунаси:

Муаммоли ўкувчи табиат тури	Ўкувчини «муаммоли» бўлиши сабаблари	Сизнинг ҳаракатларингиз
Дангаса (ўкишга нисбатан)	Уйда аник бир тартибда дарс тайёрлаш ёки ўз кунини тартиб асосида ташкил этишга ўрганмаган, ота-оналар томонидан бунга кам эътибор ва назорат каратилмагани, ёки...	Тарбиячи томонидан ўкувчининг уй шароитини ва кизикишини ўрганиши, ота-оналар эса, ўз фарзандига шароит яратиши ва доимо назорат килиши. Якка тартибда иш олиб борилиши...

Бешинчи босқичда, машғулотда иштирок этаётган ҳар бир қатнашчи ажратилган вақт ичида тарқатма материалдаги жадвалда ёзган фикрларини изоҳ бермаган ҳолда (навбатма-навбат) ўқиб эшиттиради ва муаммони ечишдаги ўз ҳаракатларини ҳимоя қилади (агар тақдимот ёки ўз ишини ҳимоя қилиш пайтида кўпчилик бир хил табиат туридаги муаммоли ўкувчини таҳлил қилса, ушбу саволни ечишга ҳар кимнинг ўз ёндашуви мавжудлигини кўрсата олиши керак бўлади). Лекин, имкони борича мисоллар ҳар хил бўлишига ҳаракат қилиш керак.

Ҳар бир гуруҳ аъзоси ўз материали билан барчани таништириб бўлгач, тарбиячи умумий муҳокамага ўтади.

Кейинги босқич - натижаларни чиқариш босқичидир. Тарбиячи хулоса қила туриб, “Агар яхшилаб ўйланса ва тарбиянинг усул ва услубларидан маҳорат билан фойдаланилса, ҳар бир ўкувчининг кўнглига йўл топиш мумкин” ёки “Ёмон ўкувчи туғилмайди, ёмон тарбиячи бўлиши мумкин” каби қадимий ҳикматли ҳақиқатни ёдда тутгани мақсадга мувофиқ, яъни Конфуций таъбирича, “Ўзини камол топтира олмаган инсон, ўзгалар камолотини таъминлай олмайди”.

Машғулот охирида тарбиячи ота-оналарга саволлар билан мурожаат қилиб, ўтказилган иш бўйича уларнинг фикрларини аниқлайди:

- машғулот мобайнида нималарни билиб олдингиз, нималар Сиз учун янгилик бўлди?
- кейинги учрашувимизда нималарни билишни истар эдингиз?
- тарбия жараёнини такомиллаштириш бўйича фикрларингиз? ва ш.к.лар.

Савол-жавоблардан сўнг тарбиячи машғулотга якун ясайди.

4.12. "Оғзаки журнал" тренинги

(умумий ўрта мактаб, ЎМКҲТМ, ОТМ тарбияланувчилари ҳамда малака ошириш ва қайта тайёрлаш курсларини тингловчилари учун)

Тренинг мақсади:

- ижодий фаолият малакаларини шакллантириш;
- жамоавий ижодий ишни яхлит ҳолда ташкиллаштириш малакаларини шакллантириш;
- жамоавий ижодий ишнинг турли шаклларини билишларига кўмаклашиш;
- жамоавий ижодий ишни ташкил қилиш малакаларини шакллантириш;
- "Оғзаки журнал"ни тайёрлаш ва ўтказиш бўйича кўникма, малакаларни шакллантириш ва ривожлантириш;
- гуруҳнинг барча аъзоларини жамоавий ижодий ишга жалб этиш йўлларини ўргатиш.

Тренингдан кутиладиган натижа. Ушбу тренинг тарбиячи ўқувчиларга жамоавий ижодий ишни "Оғзаки журнал" шаклида ўтказиш ва тайёрлаш услубиёти, жамоавий ижодий ишни тайёрлаш ва жамоавий ижодий ишларни ташкил этишда ва ўтказишда ўқувчиларни қандай қилиб оммавий равишда жалб этиш имкониятларини ўргатади, шунингдек, ҳар бир ўқувчи (гуруҳ)нинг жамоавий ижодий ишни мустақил ташкил эта олиши, уларни ўтказиш режасини ўқувчилар билан ҳамкорликда туза олиши ва бажарилган ишларнинг таҳлилини ўтказа олишини кўрсатади.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Машғулот тарбиячининг яқинлашиб келаётган халқ байрами ёки гуруҳ ўқувчилари ёки режа асосида ўтказиладиган тадбир ҳақидаги суҳбатдан бошланади.

Ўқувчилар ёки тарбиячининг таклифи асосида (оғзаки савол-жавоб ёки ёзма шаклида) бирон-бир тадбир белгилаб олинади. Сўнгра, ушбу тадбирда нималар ҳақида сўз юритилиши, қандай чиқишлар бўлиши, аввал шу каби ўтказилган тадбирдан нимаси билан фарқланиши, уни қандай ташкил этиш, ўтказиш, барчанинг иштироки қандай бўлиши ҳақидаги фикрлар алмашинади. Бир тўхтамга келингандан сўнг, тарбиячи ўқувчилар билан биргаликда тадбирнинг мантиқий кетма-кетлигини, яъни режасини белгилаб олади. Масалан: "Наврўз-баҳор байрами" мавзусидаги байрам тайёрланиши мўлжалланган бўлса, тарбиячи ўқувчилар билан ўз суҳбатини қуйидагича ташкил этиши мумкин:

«Ҳурматли ўқувчилар, биз, "Наврўз" ҳақидаги билганларимизни оғзаки ҳикоя шаклида фикрлашиб, унинг умумий режасини тузиб оламиз. "Наврўз" ҳақидаги ҳикоямизни Нимадан бошлаш керак? Қандай кетма-кетликда бўлиши керак? ёки Қандай саҳифалардан иборат бўлиши керак? деган саволларга жавоб топа олишимиз керак». Кириш сўзидан сўнг "Ақлий хужум" услубидан фойдаланган ҳолда, тарбиячи, ўқувчилар томонидан эркин айтилган барча фикр, мулоҳаза ва ғояларни ватман ёки доскага ёзиб боради. Биргаликдаги муҳокамадан сўнг ўқувчилар ҳикоянинг ягона режа-

лойиҳасини тасдиқлайдилар. Тарбиячи ўқувчиларга ушбу режа ўзига хос оғзаки журнал саҳифаларига ўхшашлиги боис ўқувчилардан ушбу оғзаки журналга ва унинг ҳар бир саҳифасига ном беришни таклиф қилади. Ишнинг *кейинги босқичи* бошланиши учун ўқувчилар кичик гуруҳларга бўлинадилар. Ҳар бир гуруҳ ўз имкониятига, хоҳишига кўра биттадан журнал саҳифасини танлаб олишларига имконият берилади. Танланган саҳифаларни мазмунига қараб тайёрлашлари, шу саҳифада сўзланадиган, кўрсатиладиган мазмунни ишлаб чиқишлари ва уни намойиш этишлари тушунтирилади. Шу билан бир қаторда, тайёргарлик вақтида гуруҳлар ўзлари танлаган саҳифа мазмунини ёритишнинг усуллари, шаклларини ҳамда қандай тақдимот қилиш йўлларини аниқлайдилар ва уларни бажариш учун тайёргарлик кўрадилар.

"**Наврўз – баҳор байрами» оғзаки журнали** (гуруҳлар томонидан умумий муҳокамада келишилган ҳолда тузилган режа-лойиҳа) тахминан қуйидагича бўлиши мумкин:

1-саҳифа. – "Ассалом, Наврўз!" саҳифаси. Бу саҳифада Наврўз байрами, унинг тарихи, ўзига хос хислатлари, табиати, бошқа байрамлардан фарқи, унинг гўзаллиги, тароватi ҳақидаги маълумотлар адабий-мусиқавий композиция шаклида, кўклам кўринишлари, видеофильм, баҳорий куй ёки қўшиқлар иштирокида тайёрланади ва ўтказилади.

2-саҳифа. - «Наврўз ва баҳор фасли байрамлари» саҳифаси. Бу саҳифада Наврўзнинг кичик байрамлари "Қушлар байрами", "Бойчечак байрами", "Толбаргак байрами", "Кўк майса байрами", "Варраклар ва оқизоқлар байрами", "Аския пайровлари байрами", "Айтишувлар байрами", шунингдек, шу фаслда таваллуд топган буюк алломалар, донишмандлар ва мутафаккирлар ҳамда Ўзбекистонда нишонланадиган халқ байрамлари ҳақидаги маълумотлар тадбирда иштирок этаётганлар билан жонли мулоқот, савол-жавоб, интервью шаклида ёки фильмлар, слайдлар намойиш қилиш орқали кўрсатилиши мумкин.

3-саҳифа. – «Наврўз дастурхони» саҳифаси. Бу саҳифада Наврўз байрами дастурхонига тайёрланадиган баҳор таомлари, уларнинг тарихи, тайёрланиши, дастурхонга тортилиши, меҳмон кутиш ҳақидаги маълумотлар "таомлар кўргазмаси" ёки "оила дастурхони" ёки "ошпазлар, қандолатчилар", "баҳорий салатлар" танловлари саҳна кўриниши, шаржлар, пародиялар шаклида ўқувчилар иштирокида уларнинг амалий ижроси орқали намойиш этилиши мумкин.

4-саҳифа. – "Наврўз – дўстлик, қардошлик байрами" саҳифаси. Бу саҳифада таълим муассасида таҳсил олаётган турли миллат вакилларининг чиқишлари (ёки ўқувчиларнинг ўзлари шу ролларда), уларнинг миллий урф-одатлари, либослари, санъатлари, анъаналари ҳақидаги маълумотлар "Дўстлик фестивали ёки карнавали" шаклида тайёрланади ва ўтказилади.

5 - саҳифа – «Наврўз – бахт-саодат, шодлик байрами» саҳифаси. Бу саҳифа халқ сайли шаклида тайёрланади, ўтказилади ва халқ сайлининг барча унсурлари (улоқ, кураш, фольклор қўшиқлар, ўқувчилар фольклори, қўғирчоқ ўйини, мушоира, айтишувлар, лапар қўшиқлар, аския,

топишмоклар базми, мунажжимлар ғанлови ва ш.к.)ни ўз ичига олади; тантанали байрам барча керакли техникавий воситалар, атрибутлар, кийимлар билан намойиш этилади.

6 - саҳифа – «Наврўз ва баҳор либослари» саҳифаси. Бу саҳифа "Модалар театри" кўринишида ўкувчилар иштирокида тайёрланади ва ўтказилади. Ўкувчилар миллий либослар, байрам либослари, кундалик ва иш либослари, куёшли ва ёмғирли кунларнинг либослари, ўкувчилар, ёшлар ва катталарнинг баҳорий кийимлари, пойафзаллари, такинчоклари, соябонларини мусиқа куйлари, қўшиқлар остида намойиш этадилар. Меҳнат тарбиячиси ёки ўкувчилардан бири намойиш этилаётган либослар, пойафзаллар, такинчоқларга мутахассис сифатида фикр билдириб боради (бу саҳифада ўкувчилар ўзлари тиккан кийимларни ҳам намойиш этишлари ёки уларнинг кўргазмасини ташкил этишлари мумкин). Шу саҳифада бошқа миллат вакилларининг миллий либослари ҳақида маълумот берилиши ёки кўрсатилиши мумкин.

Гуруҳларнинг чикишлари тугагач, тарбиячи ўкувчилар билан биргаликда намойиш этилган саҳифаларнинг ижобий ва салбий томонларини муҳокама килади, улардан ушбу шаклдаги тадбир уларни нимага ўргатгани ва улар нималарни билиб олишгани билан қизиқади. Керакли тавсиялар ва тушунчалар беради, сўнгра машғулотни якунлайди.

Изоҳ: *ушбу ёки шунга ўхшаш оғзаки журналлар бир жуфтлик (ёки 80 дақиқа) давомида бор имкониятдан фойдаланиб, ўтказилиши мумкин. Гуруҳларнинг ҳар бир саҳифани тайёрлашлари ва намойиш этишлари учун алоҳида вакт белгиланади. Саҳифалар мазмунининг катта ва кичиклиги ҳамда намойиш этишнинг қийин ва осонлигига қараб гуруҳларга тайёрланиш ва намойиш этиш учун вақт белгиланади.*

Юқорида келтирилган «Оғзаки журнал» ёки шу каби услубларни ўрганишга мўлжалланган машғулотларни тренинг ёки факультатив машғулот шаклида ўтказиш мумкин. Лекин, ўкувчилар гуруҳининг катта тадбири сифатида ўтказишда тарбиячи аввал ўкувчилар билан оғзаки журнал мавзусини, мазмунини, саҳифаларини белгилаб олиши ва уларни тайёрлаш учун бир неча кун (ёки ҳафта) ажратиши керак. Вақти-вақти билан ўкувчилар томонидан саҳифаларни тайёрлаш жараёни билан қизиқиб туриши ва керакли ёрдам, тавсияларни бериб бориши лозим. Барча гуруҳлар тайёр бўлгач, оғзаки журнал яхлит ҳолатда бир вакт (бир соат)нинг ўзида саҳифалар кетма-кетлигида саҳнада ёки очиқ манзарали жойда кўрсатилиши мумкин.

"Оғзаки журнал"ни таълим муассаси негизида ўтказиладиган бўлса, журнал мавзуси, мазмуни, саҳифалари аниқ бўлгач, ҳар бир саҳифани ўкув гуруҳларига бўлиб бериб, тайёргарлик учун вақт ажратади. Тайёргарлик тадбири тайёр бўлгач, ҳар ҳафтада битта саҳифани қулай шароит, қулай жойда намойиш этиш мумкин. Оғзаки журналга бундай ёндашув таълим муассасаси ўкувчи ва тарбиячиларини ушбу ишга оммавий жалб этиш имконятини беради.

Масалан, “Оғзаки журнал” мавзулари қуйидагича бўлиши мумкин: “Ўзбекистон-Ватаним маним”, “Гўзал шаҳрим – она Тошкентим”, “Барча касблар жуда яхши, хоҳлаганингни танлаб ол!”, “Дунё хабарлари”, “Ҳар соҳадан бир шингил” ва ш.к. лар.

“Оғзаки журнал” тренингининг бошқа тарбиявий тренинглардан фарқи шундаки, унинг ҳар бир саҳифаси ҳар хил жанрлар, кўринишларда (адабий-мусиқавий, юмор, интермедия, саҳналаштирилган саҳна асари, рақсли композиция. мушоира, тортишув, цирк чиқишлари ва ш.к.) бўлиши ҳамда кўп ўқувчиларнинг иштирок эта олиш имконияти мавжудлигидадир.

4.13. “Зарарли одатлар музейи” тренинги

(умумий ўрта мактаб, ЎМКҲТМ, ОТМ тарбияланувчилари ҳамда малака ошириш ва қайта тайёрлаш курслари тингловчилари учун)

Тренинг мақсади: зарарли одатлардан воз кечишимиз кераклигига ўқувчиларда ишонч уйғотиш, зарарли одатларга тўғри баҳо беришга ўргатиш, зарарли одатларга қарши кураш йўллари билан таништириш ва ўргатиш.

Тренингдан кутиладиган натижа: ўқувчилар зарарли одатлар билан танишадилар, уларнинг ҳаётда қанчалик зарарли эканлигига ишонч хосил қиладилар, улар билан курашиш ва тузатиш йўлларини ўрганадилар, зарарли одатларга бепарво бўлмасликка ўрганадилар.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Тарбиячи машғулотни Абдулла Авлонийнинг “Туркий гулистон ёҳуд аҳлоқ” китобида берилган “яхши ва ёмон одатлар” ҳақидаги фикрларидан бошлайди. У одат турлари, уларнинг шахсга бўлган таъсири ҳақида ўқувчилар билан фикр алмашади. Синф тахтасида, флипчарт тахтасида ўқувчилар санаб ўтган ёмон одатларни тўплайди. Тарбиячи, буларнинг таъсирини камайтиришда қандай ишларни амалга ошириш, нималарни ташкил этиш, ўтказиш мумкинлигини аниқлайди ва ёмон одатлар шахсга таъсир этмаслиги учун уларни умуман музейга экспонат сифатида топшириб юбориш керакдир, деган фикрни ўртага ташлаб, қандай ёмон одатларни музейга топшириш мумкин? деб, ўқувчиларга савол билан мурожаат қилади. Ўқувчиларнинг фикр-мулоҳазаларини эшитади, уларни умумлаштиради ва шу хонада “Ёмон одатлар музейи”ни ташкил этиб кўриш мумкинлигини айтади. Ўқувчилар розилигини аниқлагач, тарбиячи уларни гуруҳдаги ўқувчилар сонига қараб, кичик гуруҳларга ажратиб юборади ва уларга “Ёмон одатлар музейи” лойиҳасини яратишни, музейга топшириш мумкин бўлган зарарли одатлар рўйхати, музейнинг бўлимлари ва уларда қандай экспонатлар бўлиши ҳақида фикр-мулоҳаза юритишларини, вужудга келган таклифларини ёзма ёки оғзаки шаклда баён этишларини тушунтиради. Вақт белгилайди.

Гуруҳлар вазифаларни бажариб бўлишгач, бирин-кетин ўзлари тайёрлаган материалларни тақдимот қиладилар. Тақдимот тугагач, тарбиячи ўқувчилар билан биргаликда энг яхши ва бажарилиши мумкин бўлган таклифни танлаб олади. Бир оз танаффусдан сўнг, ўқувчилар тарбиячи

ёрдамида танлаб олинган таклиф асосида шу хонада "Ёмон одатлар музей"ини ташкил этишни бошлайдилар.

Белгиланган тартибда музей тайёр бўлгач, гуруҳлардан музей экскурсоводлари тайинланиб, улар музей бўйлаб экскурсия ўтказадилар ва ҳар бир бўлим ва экспонатлар ҳақида маълумот берадилар. Музей материаллари билан барча танишиб бўлгач, тарбиячи машғулотга якун ясайди ва ўқувчиларнинг машғулот ҳақидаги фикрларини аниқлайди.

Изоҳ: *агар ўқувчилар томонидан керакли ва етарлича таклифлар тушмаган бўлса, у ҳолда тарбиячи томонидан олдиндан тайёрлаб қўйилган таклифлар билан ўқувчиларни таништиради ва шу асосда музейни ташкил этишни бошлаш мумкин.*

Булар қуйидагича бўлиши мумкин:

1. Музей барча ўқувчилар, тарбиячилар, таълим муассасаси ходимлари, ота-оналар учун қулай жойда эркин ҳаракат қилишга мўлжалланган бўлиши.

2. Музейда қуйидаги бўлимларни ташкил этиш мақсадга мувофиқлиги:

- музей асосий 2 та катта бўлимдан иборат бўлиши:
  - яхшиликка етакловчи одатлар бўлими;
  - ёмонликни акс эттирувчи одатлар бўлими.

Ҳар бир бўлим, ўз навбатида, қуйидаги кичик бўлимларга бўлиниши мумкин:

- донишманд, мутафаккирлар фикрлари тўпланган адабиётлар намунаси ёки рўйхати, улардан намуналар;
- яхши ва ёмон (зарарли) одатларнинг оилада, кўчада, таълим муассасасида, ўқув машғулотлари жараёнида ҳамда яқинлари, ўртоқлари билан муомалада кўриниши;
- тарбияга салбий таъсир этувчи предметлар: оилада, ўқув хонасида, таълим муассасасида, касб йўналишида (сақич, уяли телефон, рогатка, шпаргалка);
- предметлар кўргазмаси, таълим муассасасида учрайдиган, эшитиладиган ёмон одатлар фонотекаси, видеороликги;
- яхши ва ёмон одатлар рўйхати (масалан, саломлашиш, транспортда катталарга жой бериш ёки инжиқлик, чекиш, ичиш ва ш.к.);
- мулоқот сўзлари: жаргон сўзлар, лақаблар, гап қайтаришлар, луқмалар ва ш.к.;
- таълим муассасаси ходимларининг ёмон одатлари: бақириш, лақаб қўйиш, туртиш ва ш.к.
- экспонатлар: 3-4 йил давомида ўқишга битта дафтар билан қатнаган ўқувчининг «тарихий» дафтари, шпаргалкаларнинг турли хил кўринишдаги намуналари.

Эслатма: *ушбу машғулотдаги фикрлар асосида (лозим топилса, тарбиявий мақсадлардан чиқмаган ҳолда) материаллар ёрдамида таълим муассасаларида "Зарарли одатлар ва улар билан кураш йўллари" бурчагини ёки хонасини ташкил этиш мумкин.*

4.14. «Саҳна» тренинги

(умумий ўрта мактаб, ЎМКҲТМ, ОТМ тарбияланувчилари ҳамда малака ошириш ва қайта тайёрлаш курслари тингловчилари учун)

Тренинг мақсади:

- ўқувчиларнинг ижодий имкониятларини очиш;
- ўқувчиларда ташкилотчилик ва актёрлик қобилияти ҳамда маҳорати малакаларини ривожлантириш;
- саҳна маданияти, актёрлик маҳорати ва нотиқлик санъатининг асосий унсурларини кўрсатиш.

Тренингдан кутиладиган натижа. Бу машғулот ўқувчиларга саҳна маҳорати унсунлари, талаблари ҳақида маълумот беради. Бу маълумотлар ўқувчиларга таълим муассасасида жамоавий ижодий ишлар, гуруҳда турли тадбирларни тайёрлаш мобайнида ёрдам беради. Тарбиячи, ташкилотчиларга эса, ўқув йили давомида тадбирлар ва тарбиявий ишларини қандай йўлга қўйиш, шу билан бирга нималарга эътибор бериш кераклигини билиш имкониятини яратади.

Тренингни ўтказиш тартиби. Тарбиячи ўқувчиларни машғулотни ўтказиш қоидалари билан таништиради ва 5 кишилик кичик гуруҳларга бўлинишни таклиф қилади. Ҳар бир гуруҳ ичида қатнашчиларнинг роли қуйидагича тақсимланади: саҳналаштирувчи режиссёр, бошловчи, хореограф, сценарист, ижро этувчи (қўшикчи, раққос, юморист).

Шундан сўнг, гуруҳ аъзолари топшириқлар ёзилган қуйидаги мазмундаги карточкаларни оладилар (ёки танлайдилар):

- бирон-бир тадбирнинг сценарийсини тузинг;
- тузилган сценарий буйича 30 дақиқалик адабий-мусиқавий композиция тайёрланг ва уни саҳналаштиринг, унда бошловчининг чиқиши, рақс ва қўшиқ ижроси, юмор, монолог, композициянинг оммавий тугалланишини кўриш мумкин бўлсин (композиция қатнашчилари кичик гуруҳларнинг барча аъзолари бўлиши мумкин);
- адабий-мусиқавий композицияга мос керакли жиҳоз, мусиқа, кийимлар, декорацияларни танланг, шунингдек, жойни ҳозирланг (бу топшириқ қўл остидаги мавжуд нарсалар ва шу ердаги бор имкониятдан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади).

Кичик гуруҳлар томонидан топшириқларни бажариб, тақдимот қилишлари учун 30-40 дақиқа ажратилади. Тайёргарлик тугагандан сўнг, машғулотнинг кейинги босқичи - тақдимот бошланади.

Тақдимот давомида гуруҳлар ўз ижодий ишлари ва маҳоратларини намойиш этадилар.

Якуний босқичда тарбиячи ўқувчилар билан қуйидаги саволлар орқали бажарилган ишлар бўйича фикрларини аниқлайди:

- ушбу тренингдан қандай қизиқ нарсаларни ўргандингиз?
- нима ёқди? Нега? Сиз учун нима янгилик бўлди?
- қайси сценарий ва саҳналаштириш Сизга кўпроқ ёқди? Нега?

- композицияни саҳналаштирилиши бўйича Сизнинг фикрингиз, ҳамма нарса ҳисобга олинганми?

- бошловчилар, раққослар, қўшиқчилар, монологчилар, безакчилар ва бошқаларнинг чиқиши ҳақида Сизнинг фикрингиз;

- нималар устида яна ишлаш керак ва яна нималарни билиш керак деб ўйлайсиз?

- Сиз машғулот мобайнида кўрган нарсаларингизга қандай ўзгартиришлар киритган бўлардингиз?

Муҳокама жараёнида, шунингдек унинг якунида тарбиячи режиссура, композиция, ракс, саҳна маданияти, саҳналаштириш ҳақида баъзи маслаҳатларни беради.

4.15. «Ўйин» тренинги

(умумий ўрта мактаб, ЎМКҲТМ, ОТМ тарбияланувчилари ҳамда малака ошириш ва қайта тайёрлаш курслари тингловчилари учун)

Тренинг мақсади:

- ўқувчиларни ўйиннинг ҳар хил турлари билан таништириш;
- ўйин ташкил қилиш ва ўтказиш услубини кўрсатиш;
- ўйиннинг тарбиявий имкониятларини очиш;
- мулоқот маданияти ва биргаликдаги фаолиятни ташкил этишни шакллантириш:
- якка тартибда, гуруҳли, оммавий ўтказиладиган ўйинлар ҳақида маълумот бериш;
- тарбиявий ишга ўйин унсурларини тўғри танлаш ва ишлата билиш кўникма, малакаларини шакллантириш.

Тренингдан кутиладиган натижа. Тарбиячилар ва ўқувчилар ўйинлар ҳақида маълумотга эга бўладилар, ўйинларни қандай ташкил қилиш, ўтказишда нималарга эътибор бериш кераклигини билиб оладилар, улар ҳақида керакли тавсиялар эшитадилар ва амалиётда кўрадилар. Ўйин ва уни ишлата билиш, ўйинга қизиқтира олиш ва ўқувчилар билан биргаликда ўйнай олиш усулларини билиш ва қўллай олиш тажрибасини беради.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Машғулот бошланишида тарбиячи тарбиявий машғулотни ўтказиш тартиби билан таништиради. Сўнгра, у "Ақлий ҳужум" услубини қўллаган ҳолда, ватман (доска)га ўқувчилар томонидан айтилган барча эркин фикрлар, мулоҳазалар ва ўйин ҳақидаги тушунчаларни ёзади. Кейин тарбиячи барча ёзилганларни бошқа ватман (синф тахтаси)га умумлаштиради ва қуйидагича синфларга ажратади:

- ўқувчиларни ўзаро ҳамда тарбиячи билан дўстона яқинлаштиришга йўналтирилган ўйинлар;
- сўз ўйини;
- қўшиқ билан ижро этиладиган даврадаги ўйинлар;
- заковатли (ақлий) ўйинлар;
- хотира, нутқ ва фикрлашни ривожлантирувчи ўйинлар;
- оммавий, гуруҳий, мажмуавий ўйинлар ва ш.к.лар.

Тарбиячи ўкувчиларни 2-3 кишилик кичик гуруҳларга бўлинишларини ва ўйинлар синфларидан бирор йўналишни танлаб олишларини илтимос қилади. Кичик гуруҳ аъзолари ўйин турларини танлаганларидан кейин, тарбиячи улардан танлаган йўналишларининг мазмуни бўйича бир ёки иккита ўйинни тайёрлашлари, тайёрланган ўйинларни эса машғулот иштирокчлари билан ўтказишлари кераклигини, бунда аудитория билан ўтказиладиган ўйинлар услубига, яъни, аудитория эътиборини ўзига тортувчи услублардан фойдаланиш ва мусиқий безаш, аниқ талаффуз, қувноқлик, шўхчанлик, самимийлик кайфиятига эътибор беришларини илтимос қилади.

Тайёрланишга 20 дақиқа ажратилади. Тайёргарликдан кейин тақдимот бошланади. Тақдимотга тайёрланиш пайтида кичик гуруҳлар керакли жиҳоз, предмет ва плакатларни тайёрлашлари керак. Кичик гуруҳлар навбат билан ўз ижодий ишларини намойиш қиладилар ва машғулотдаги ўкувчилар билан ўйин ўтказадилар.

Тақдимотдан кейин тарбиячи ўкувчилар билан ҳамкорликда машғулотда ишлатилган ўйинлар ҳақида суҳбат ўтказади, бажарилган ишларнинг ижобий ва салбий томонларини муҳокама қиладилар. Тарбиячи ўйин ташкил қилишга ва ўтказишга тегишли бўлган тавсияларни, тушунчаларни беради, ўйин ўтказиш услубининг баъзи жиҳатларини очади ҳамда керакли маслаҳатлар бериб, якунлайди.

II БОБ

ТАРБИЯЧИ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Ўкувчилар фаолиятига ўйин, меҳнат, санъат, билим ҳамиша хосдир. Шу сабабли, катталар ўкувчиларнинг ушбу турдаги фаолиятини сунъий эмас, балки улар билан биргаликда кўллаб-кувватлаши керак. Тарбиячиларнинг ўкувчилар билан биргаликдаги фаолиятини ташкил килиш ва жамоавий ижодий ишни ўтказиш, киска муддатда тарбиявий ишларни олиб бориш улардан касбий билим, педагогик маҳоратни талаб килади. Шу сабабли, тарбиячилар ўкувчилар билан ишлаш учун аник малака ва хислатларга эга бўлишлари керак.

Педагогик касб ходимларига зарур бўлган шахсий хислатлар шартли равишда 3 та гуруҳга ажратилиши мумкин:

- бошкаларни тушуниш кобилияти билан боғлик хислатлар;
- бошкаларга таъсир ўтказа олишга доир хислатлар;
- ўкувчиларга ўрнак бўла оладиган хислатлар.

Тарбиячининг шахсий хислатлари, уларнинг ўкувчилар жамоасидаги вазифалари, ўзи ишлаётган жамоанинг ўзига хос томонлари ҳамда ўкувчиларнинг тарбияси, фаоллиги билан аникланади.

1-§. Тарбиячи ишларининг мазмуни ва шакллари

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Таълим тўғриси"даги Қонуни ва таълимни ислоҳ килиш бўйича ҳукуматнинг кейинги карорларида белгиланган вазифалардан келиб чикиб, тарбиячининг роли ўкувчилар акли, иродаси, маънавий эхтиёжлари, ижодий кобилиятлари, мантикий тафаккурининг умумий ривожланишига эришишга йўналтирилган. Бу ишда ташаббус, ижодий изланиш, новаторлик асосий шиор ҳисобланади. Тарбиячи ҳар бир ўкувчига унинг ўзидаги билимлар ахлокий кадрият эканини, ўз Республикасининг келажагига жавобгарлик ҳиссини тушуниш, ўкишга ва ўзининг кейинги фаолиятига кизикишни тарбиялаш учун зарур тайёргарликни бериши керак.

Таълим муассасаларининг тарбиявий амалиётида тарбиячи алоҳида ўрин тутади ва, шубҳасиз, жуда муҳим роль ўйнайди. Тарбиячи ва ўкувчиларнинг ўзаро ҳамкорлиги тарбиявий муносабатларни барпо этишда ҳал килувчи омил бўлиб, у билан бутун педагогик жамоа фаолиятининг муваффакияти, ўкувчининг шахс сифатида ривожланиш жараёни ва ўкувчилар жамоасининг шаклланиши, ота-оналар ҳамда таълим муассасалари орасида алоканинг яхшиланиши тарбиячилар олиб бораётган ишларнинг муваффакияти билан кўп жиҳатдан боғлангандир.

Ўкувчилар гуруҳларининг тарбиявий тизими – ўкувчилар уюшмаси аъзоларининг фаолияти ва тарбиясини ташкил этиш усули бўлиб, ўзида яхлит ва тартибга солинган ҳамкорлик ҳамда шахс ва жамоа ривожига кўмак берувчи компонентлар мажмуини ифода этади. Бу компонентлар куйидагилардан иборат:

1. Шахс – гурух компоненти сифатида. Ўзида гурухларнинг тарбиявий тизимини ташкил этишда, бошқаришда ва ривожлантиришда иштирок этувчи ўқувчилар ва катталарнинг:

- ❖ тарбиячи;
- ❖ ўқувчилар жамоаси;
- ❖ ўқувчиларнинг ота-оналари;
- ❖ ўқувчилар жамоасининг тарбиявий жараёни ва фаолиятида иштирок этувчи тарбиячилар ва бошқа катта ёшлилар каби унсурлардан ташкил топган уюшмасини ифодалайди.

2. Аҳамиятли – йўналишли компонент. Ўқувчилар гуруҳининг ёш хусусиятлари, ривожланиш даражаси ҳисобга олинган, тарбиявий тизимнинг истиқболи барпо этилган мақсадли кўрсатмаларга боғлиқлик қуйидагича бўлиши мумкин:

- ❖ яқиндаги – саёҳат; дискотека; туғилган кунни нишонлаш; театрга, концертга, кўргазмаларга бориш; саёҳат;
- ❖ ўртадаги – жамоавий ижодий иш; танлов, кўрик, мусобақада ғалаба қозониш ёки иштирок этиш; саёҳат сафари;
- ❖ узоқдаги – университетдаги ўқишни муваффақиятли тугатиш, маълумотли ва тарбияли шахс сифатида шаклланиш; университетда анъаналарни қарор топтириш ёки ўқув бинолари ва унинг атроф ҳудудларини ободонлаштириш ишига салмоқли ҳисса қўшиш билан савобли из қолдириш ва ш.к. лар.

3. Функционал – фаолиятли компонент қуйидаги унсурлардан таркиб топади:

- ❖ фаолиятнинг тизимли кўриниши, биргаликдаги фаолият ва мулоқотни ташкил этиш шакллари ва услублари;
- ❖ тарбиявий тизимнинг асосий вазифалари;
- ❖ гуруҳ фаолиятини педагогик ва ўзини-ўзи бошқариш жиҳатдан таъминлаш.

4. Макон – замон компоненти қуйидаги унсурлардан ташкил топади:

- ❖ ҳиссий – руҳий, маънавий – ахлоқий ва предметли – ахлоқий муҳит;
- ❖ гуруҳнинг бошқа гуруҳ ва катта ёшлилар билан алоқаси ва муносабати;
- ❖ гуруҳнинг таълим муассасаси тарбиявий маконида тутган ўрни ва роли;
- ❖ тарбиявий тизимнинг барпо бўлиши ва ривожланиш босқичлари.

5. Диагностик – аналитик компонент қуйидаги унсурларни ўз ичига олади:

- ❖ тарбиявий тизимнинг самарадорлик мезони;
- ❖ тарбиявий тизим натижаларини ўрганишнинг услублари ва усуллари;
- ❖ олинган натижаларни таҳлил қилиш, баҳо бериш ҳамда изоҳлаш шакл ва йўллари.

Ўқувчилар гуруҳи фаолиятининг мазмуни ва уни ташкил этиш учун керакли усулларни танлаш-тарбиячининг асосий вазифалари билан чамбарчас боғлиқдир.

Ўқувчилар гуруҳи ва ўқувчилар билан яккама-якка тартибда ишлашда тарбиячининг роли қуйидагича бўлиши мумкин:

назоратчи - ўқув-тарбиявий жараёнда ўқувчиларнинг иштирокини таъминлаш (давоматни назорат қилиш, навбатчилик, ўқувчилар уйларида яшовчиларнинг овқатланишларига яратилган шароитлар билан танишиб бориш ва керакли шароитни яратишга кўмаклашиш, ўқувчиларнинг ота-оналарга бўлган муносабатларини аниқлаш, ўқув-тарбия жараёнига эътиборсизлик, масъулиятсизлик, курсдошларига ва тарбиячиларга эса, ҳурматсизлик, манманлик қилаётган ўқувчилар билан якка ҳолда иш олиб бориш);

илм мамлакатига бошловчи - ўқишга бўлган қизиқиш ва хоҳишни ташкиллаштириш (ўқувчиларга қўйилган талаблар билан ота-оналар ва ўқувчиларни таништириш, тарбиявий тадбирларни ташкил қилиш, мустақил таълимда ўқувчиларга ёрдам уюштириш, ўқув жараёни билан таъминлаш, ўқувчилар гуруҳида ишловчи барча * тарбиячиларни фаолиятини мувофиқлаштириш);

аҳлоқли, намунавий мураббий, маънавий устоз - ўқувчилар ўртасидаги ўзаро муносабатда, ҳамда ўқувчилар ва тарбиячилар ўртасида вужудга келадиган зиддиятларни ҳал этишда, ўқув-тарбия жараёнида ички тартиб-қоидаларга риоя қилишликда, уларни керакли меъёрда бажаришларига кўмаклашади (ўзини тута билиш, муомала қилиш маданиятига ўргатиш, одоб-аҳлоқ мавзуларида суҳбатлар, якка ҳолда ишлар олиб бориш, аҳлоқий меъёрларни ва ички-тартиб қоидаларни бузган ёки бузаётган ўқувчилар билан уларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва вазифалари тўғрисида яккама-якка, жамоавий суҳбатлар ўтказиш, уларнинг тартиб-интизомига баҳо бериш, аҳлоқий, ижтимоий, ҳуқуқий мавзуларда турли тадбирлар ташкил этиш ва бошқалар);

маданият соҳиби - умуминсоний ва маданий қадриятлар асосида ўқув - тарбиявий жараённи ташкил қилиш (экскурсия ташкил қилиш, театр, музей ва кўргазмаларга жамоа бўлиб бориш, маданият мавзусида кеча ва суҳбатлар ўтказиш, гуруҳ ва таълим муассасасида тарбиявий тадбирлар, баҳс–мунозаралар ўтказиш);

ижтимоий педагог - ўқувчиларнинг ҳар хил ижтимоий муаммоларини ечишга кўмаклашиш (уй ва таълим муассасасида ўзаро мулоқот учун шароит яратиш, ўқувчи ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ўқувчиларда ижтимоий ҳаёт кўникмасини шакллантириш);

ўқувчиларнинг яқин катта дўсти - ўқувчиларни турли хил фаолиятларга киришишларига кўмаклашади, ўқувчиларга бўлган ғамхўрликнинг бир қисмини ўзига олади (гуруҳда жамоавий ижодий фаолиятни ташкил қилишни шакллантириш, ўқувчиларга ўзини-ўзи тушунишида, ўзига-ўзи баҳо беришида, бирон-бир фаолиятга, жумладан, суҳбат, тренинг, ўйинлар

ўтказиш, ўқувчилар билан яккама-якка ишлашга ўз имконияти ва эътиборини қаратишига ёрдамлашиш.

Тарбиячининг ўқувчилар ва ўқувчилар гуруҳи билан иш олиб боришида турли ролларда бўлиши ундан юқори савиядаги ташкилотчилик қобилиятига эга бўлишини талаб этади.

Ташкилотчилик қобилияти – шахс индивидуал хусусиятларининг мажмуаси бўлиб, кишига у ёки бу ишни тез, ишончли, ўзига ишонган ҳолда ташкил этишга имкон беради.

Ташкилотчи сифатида тарбиячининг умумий шахсий сифатларига қуйидагилар киради:

чуқур билимга эгалик – талаб этилаётган ишни ташкил этишни билиш;

фаоллик – амалий вазифаларни бажаришда ғайрат-шижоат билан ҳаракат қилиш;

ташаббускорлик – алоҳида ижодий фаоллик кўрсатиш, ғоя ва таклифлар киритиш;

киришимлилик – ўзгаларга ошкоралик, мулоқотга тайёрлик, кишилар билан алоқага киришиш эҳтиёжи;

зийраклик – ҳодисаларнинг моҳиятига етиш қобилияти, уларнинг сабаб ва оқибатларини кўра олиш, асосийсини белгилаш;

қатъият – ирода кучи, тиришқоқлик кўрсатиш, ишни охирига етказиш маҳорати;

ўзини тута билиш – мураккаб вазиятларда ўз ҳиссиётини, хулқини назорат қила олиш қобилияти;

ишчанлик – чидамлилик, жиддий ишларни бажариш қобилияти, узоқ муддат чарчамаслик;

кузатувчанлик – узоқни кўра олиш маҳорати, йўл-йўлакай диққатга сазовор ҳолатларни белгилаш, хотирада тафсилотларни сақлай олиш;

мустақиллик – мустақил ҳал этиш, вазифани ўзи томонидан бажариш йўлларини топиш маҳорати, жавобгарликни ўзига ола билиш;

ҳамжиҳатлик (уюшқоқлик) – ўз ишини зарур тартибига бўйсундира олиш қобилияти, ўз фаолиятини режалаштириш, изчиллик, ихчамликни намоён этиш.

Ташкилотчилик қобилияти барча тарбиячиларда етарли даражада мавжуд деб айтиш қийин, чунки ташкилотчилик истеъдоди ўзига хос бўлган хусусиятларга эгадир.

Ташкилотчилик истеъдодининг ўзига хос **хусусиятлари, индикатори** қуйидагилардан ташкил топади:

Ташкилотчилик заковати – бошқа кишини тушуниш қобилияти, яъни унинг ички дунёсига кира олиш, кайфиятини ва руҳий ҳолатини сезгирлик билан илғай олиш.

Фаол руҳий таъсир этиш қобилияти – бошқа кишиларга истеҳзоли кулгидан қатъий буйруққача бўлган воситалардан фойдаланган ҳолда, таъсир кўрсата олиш.

Ташкилотчилик ишларига бўлган қобилият – ихтиёрий равишда ташкилотчилик мажбуриятларини ўз маъсулиятига олиб, атрофдагилардан қатъий назар, ташкилотчилик ишларига мустақил кириша олиш.

Ташкилотчи шахсининг йўналганлиги – ташкилотчининг аҳлоқий қиёфаси, фуқаролик етуклиги ва ғоявий ҳолати.

Ташкилотчининг индивидуаллиги: шартли равишда ташкилотчи – «санъаткорлар», ташкилотчи – «мутафаккирлар», ташкилотчи – «амалиётчилар» каби турларга ажратилади.

Ташкилотчи – «санъаткорлар» бошқаларга жўшқин нутқи ва имо-ишоралари, «қалб ҳарорати», образли суратлар билан таъсир кўрсатади. Унда орзулар, хаёллар, ҳиссий кўтаринкилик ниҳоятда кўп бўлади.

Ташкилотчи – «мутафаккирлар» исбот этиш мантиғига, тафаккурдаги изчилликка таянган ҳолда ҳаракат қиладилар, ишдаги қонуниятларни топишга интиладилар. Ҳодисанинг ташқи томони иккинчи даражага суриб қўйилади. Муҳими – мазмун, мақсадга мувофиқликни топиш, ишнинг оқилона моҳиятини кўра олиш.

Ташкилотчи – «амалиётчилар» ўзларининг намуналари билан иштиёқ уйғотишга, қандай ишлашни исботлаш ва гапиришдан кўра уни амалда кўрсатишга интилади. Уларни амалий «тиришқоқлик», асослилик кўпроқ тавсифлайди.

Ташкилотчиларнинг баъзиларида бундай таъсир этишнинг бир йўла уч тури ҳам шаклланган бўлиши мумкин.

Тарбиячиларнинг касбий муҳим аҳамиятга эга бўлган шахсий хислатлари:

- ўқувчилар билан ишлашга, уларнинг тарбиясига ва ривожланишига қизиқиш, ўқувчиларни тушуниш қобилиятига эга бўлиш, уларга ишониш, уларнинг фаоллик, ҳаваскорлик, ижодий қирраларини очиш:
- ташкилотчилик фаолиятига бўлган катта қизиқиш, ўз қувватини бошқаларга ўтказа олиш, жамоавий ишларни ташкил этишда ўқувчиларга таъсир эта олиш, ўз билим ва маҳоратини уларга бера олиш ва уларда ташаббускорлик, жавобгарлик ҳисларини шакллантира олиш;
- ўқувчилар жамоасида ишлашга бўлган мойиллик, катта қизикиш, ўқувчилар жамоасини шахс шаклланишида ўта зарурлигини англаш, ўқувчиларни жамоавий ижодий фаолият усуллари билан тарбиялашга бўлган қизиқиш;
- шахснинг ижтимоий – сиёсий йўналтирилганлиги ва фаоллиги мустақил Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий – сиёсий ҳаётига бўлган қизиқиш ва мойиллик, сиёсий саводхонлик - Ўзбекистон Республикасининг янги ғояларини тўғри тушуниш, таҳлил қилиш ва ўқувчиларга тушунтира олиш;
- ижод қилишга бўлган мойиллик, ўз касбининг назарий ва амалий билимларини ижодий ишлата олиш қобилияти, иш жараёнида юзага келган масалаларни ижодий ечиш, меҳнатга мойиллик кўрсатиш, тарбияда эскирган усуллардан воз кеча олиш, ҳамиша янгиликка интилиш, иш жараёнида ижодий ҳолатда бўлиш;

- ўз-ўзини бошқара олиш, сабр-тоқат, танқидий фикрларни тўғри қабул қилиш, ўз-ўзига ўта талабчанлик, ўз-ўзини танқид қила олиш;

- киришувчанлик, самимийлик, барча билан мулоқот қилишга қизиқиш, ўқувчилар билан тезда киришиб кетиш, мулоқотда эркинлик, сезгирлик, меҳрибонлик, ҳамкорликка интилиш;

- келажакка ишонч (мақсадга етиш ва муваффақиятга ишониш, доим кўтаринки кайфиятни сақлаш, қийин пайтларда тушкунликка тушмаслик, ўқувчиларда келажакка ишонч уйғотиш, уларда ҳаётга ишонч муносабатини шакллантириш);

Тарбиячларига ўз фаолиятларини муваффақиятли ташкил этишлари учун уларга шахсий хислатларидан ташқари руҳий-физиологик хусусиятлар ҳам зарур. Руҳий-физиологик хусусиятлар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- яхши соғлиқ;
- жисмоний бақувватлилик, чидамлилик;
- юқори даражадаги ишчанлик.

Бундан ташқари, тарбиячи *конструктив, таҳлилий ва ижодий фикрлашга* ҳам қодир бўлиши мақсадга мувофиқ:

- конструктив фикрлаш уларга ишни режалаштириш ва ташкил қилиш;
- таҳлилий фикрлаш меҳнат жараёнини назорат килиш ва натижасини таҳлил қилиш;
- ижодий фикрлаш – иш масалаларини мустақил, қизиқарли бажариш учун лозим.

Буларнинг барчаси тарбиячидан қуйидагиларни талаб қилади:

- барча янгиликни тез қабул қила олиш, ҳамда бир фаолиятдан иккинчисига, бир иш туридан иккинчисига тез ўта олиш қобилияти;
- ҳамдард бўла олиш қобилияти;
- ўз эътибори ва диққатини тезлик билан бирон нарсага қарата олиш – ўткир зеҳнлилик;
- имо-ишора, ҳаракатларнинг кўплиги-завқлилиги;
- ҳар қандай вазиятда ҳам ўз ҳиссиётларини бошқара олиш қобилияти;
- ўзини тезлик билан боса олиш – мувозанат;
- ҳиссий муносабатларнинг маданий кўринишига эга бўлиш (ҳоҳолаб кулмаслик, бақириб гапирмаслик, қўпол муомала қилмаслик, бировни камситмаслик ва ш.к.лар).

Тарбиячининг *нутқий маданиятига* қуйидагилар киради:

- сўзлай олиш;
- ўз овозини бошқара олиш;
- сўз бойлиги;
- нутқнинг образлилиги ва ҳаяжонлилиги;
- ҳаракат жойига кўра нутқнинг табиатини тушуниш;
- нутқ аппаратининг чидамлилиги;
- тўғридан-тўғри, «қоғозсиз» сўзга чиқа олиш ва фикрини баён қила олиш.

Юкоридаги хусусият ва хислатлар билан бир каторда, тарбиячига ўқувчиларнинг нутқларига эътибор қилиш ва эшитиш бўйича ҳам яхши хотира керак: маърузалар, буйруқлар, фармойишлар, ўқувчилар ва ҳамкасбларининг исмларини, ўқувчиларнинг юз кўринишларини, товушларини тезлик билан ва мустаҳкам ёдда сақлаб қолиш, шеър, қўшиқ ва ш.к.ларни ёддан билиш.

Тарбиячининг касбий фаолиятида педагогик маҳорат катта аҳамиятга эга, чунки у гуруҳ ва жамоа фаолиятини тушуниш, шунингдек, ўқувчилар билан олиб бориладиган тарбиявий ишларни шакллантиришга ёрдам беради.

2-§. Тарбиячиларнинг касбий маҳоратлари

1. Тарбиячиларнинг *ташкилотчи сифатидаги* фаолияти билан боғлиқ маҳоратлари. Улар қуйидагилар:

- кўпчилик ўқувчиларнинг шахсий хусусиятларига ва қизиқишларига мос ҳолда фаолиятга жалб қила олиш;

- турли ишларни белгиланган муддатда бажариш бўйича вазифаларни оқилона тасдиқлаш;

- турли рағбатлантирувчи омил ва педагогик усуллардан фойдаланган ҳолда, ўқувчилар жамоаси ишларида уларнинг қатнаша олишларига қизиқтириш ва фаолликларини ошириш бўйича хоҳиш уйғотишни таъминлаш.

2. Гуруҳ раҳбарларининг *тарбиячи сифатидаги* фаолияти билан боғлиқ маҳоратлари. Улар қуйидагилар:

- ўқувчиларга Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-сиёсий вазифаларини тушунтира олиш;

- ўқувчиларнинг саволларига асосли жавоб бера олиши, суҳбат, баҳс юрита олиши, у ёки бу ҳолатларни исботлаш ва рад қила олиш;

- Ўзбекистон Республикаси давлат Қонунларида қабул қилинган моддаларни билиши ва уларга риоя қилиши;

- жамоанинг шахсга таъсирида тарбиявий имкониятлардан фойдаланиш;

- ўқувчиларнинг ёши ва шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш;

- ўқувчилар билан ишлашда ўйинларни кенг қўллай олиш.

3. *Педагогик таъсир услублари* билан боғлиқ маҳоратлар. Улар қуйидагилар:

- иш жараёнида мусобақа, талаб, рағбатлантириш, жазо, ишонтириш усулларидан фойдаланиш;

- ўқувчилар билан яккама-якка тартибда иш олиб бориш;

- ўқувчилар учун намуна бўлиш, ташқи кўринишда кўркамлик, ихчамлик;

- сўз ва иш бирлиги, жавобгарлик, пухталик ва ш.к.лар.

4. *Амалий маҳоратлар*:

- гуруҳ бурчакларини, кўргазмаларни тайёрлаш ва ташкил қила олиш;

- деворий газеталарни тайёрлаш ва эшиттиришлар ташкил қилиш, ўтказиш;

- жамоавий ўйинларни, қўшиқларни, рақсларни ташкил қилиш ва уларни ўтказа олиш;

- саёҳатларни ва экскурсияларни ташкил эта олиш, йўналишларни танлай олиш;

- спорт мусобақаларида ҳакамлик қилиш;

- содда нарсаларни ясай олиш;

- ўқувчилар байрамларини тайёрлаш;

- коллекцияларни безаш, икэбан ва гулдасталар тайёрлаш;

- расм чизиш;

- биринчи тиббий ёрдам кўрсата олиш.

5. Тарбиячиларнинг *ўқувчилар жамоаси раҳбари сифатидаги* фаолияти билан боғлиқ бўлган маҳоратлар. Улар қуйидагилар:

- ўқувчилар жамоасининг аниқ вазифаларини белгилаш;

- касбий маҳорат даражасини мустақил равишда такомиллаштириш, ўз устида ишлаш;

- аниқ тадбирларни тайёрлаш ва уларни ўтказиш режаларини ишлаб чиқиш;

- ўқувчилар жамоаси фаолияти жараёни ва иш натижаларини таҳлил қилиш;

- ўз-ўзини асосли баҳолаш, ишнинг янги истиқболларини кўра олиш.

3-§. Ўқувчилар гуруҳи раҳбарининг хизмат вазифалари

Тарбиячиларнинг хизмат вазифалари улар фаолият кўрсатаётган таълим муассасасининг йўналишига, хусусиятига, имкониятига, шароитига, ўқувчиларнинг савиясига ва тарбияланганлик даражасига ҳамда уларнинг ташкилотчилик қобилиятига педагогик маҳоратига асосланган ҳолда белгиланади.

Ўқувчилар гуруҳида тарбиявий ишларни ташкил этиш жараёнида тарбиячи қуйидаги *вазифаларни* амалга оширади:

1) ўқувчилар шахсини ўрганиш;

2) гуруҳда тарбиявий жараён ва ўзаро муносабатларни таҳлил этиш, мувофиқлаштириш ва яхшилаш;

3) гуруҳ ўқувчилари билан ишловчи тарбиячиларнинг ишларини мувофиқлаштириш;

4) ўқувчилар жамоаси фаолияти босқичларини, гуруҳ тадбирларини режалаштириш, тайёрлаш, ўтказиш ва якунлаш; тарбиявий соат, ахборот ва мулоқот, танлов ва ш.к.ларга вақт ажратиш;

5) зарурат туғилганда ўқувчиларнинг ота-оналари билан учрашув ўтказиш;

6) гуруҳда ўқувчилар ўзини-ўзи бошқариш фаолиятининг педагогик таълимоти;

7) гуруҳ журналини олиб боришни ташкил этиш.

Тарбиячи ўз вазифаларини амалга ошириш мобайнида:

• *ўқув йили бошида:*

-гуруҳ рўйхатини тузади ва журнални расмийлаштиради (ўқув ҳафтасининг биринчи ярмида);

-ўқувчилар билан ҳамкорликда гуруҳнинг иш режасини тузади ва таълим муассасасининг тарбиявий ишлар бўйича масъул ходими билан уни мувофиқлаштиради (сентябр ойи ичида).

• *ҳар куни:*

- дарсга қатнашмаётган ўқувчиларни синф журналига қайд этади, уларнинг дарсларга қатнашмаганликлари сабаблари билан қизиқади;

- гуруҳ ўқувчиларининг ўз-ўзини бошқариш органларига педагогик ёрдам кўрсатади;

- ўқувчиларнинг ташқи кўринишини назорат қилади;

- гуруҳда ўтаётган навбатчиликларни назорат қилади.

• *ҳар ҳафтада:*

- тарбиячилар томонидан гуруҳ журналини расмийлаштиришини назорат қилади;

- тарбиявий соат (ёки ахборот соати) ва мулоқот ўтказади.

• *ҳар ойда:*

- гуруҳ жамоасини турли тадбирлар ва ишларда иштирок этишини ташкил этади;

- кабинетни ёки гуруҳга таълим муассасасида ажратилган ҳудудни тозалашни ташкил этади.

• *семестр давомида:*

- гуруҳнинг таълим муассасаси бўйича навбатчилигини ташкил этади (жадвал асосида);

- ўқув аудиторияларининг ҳолатини назорат этишни ташкил қилади;

- зарурат туғилганда, ота-оналар йиғилишини ўтказади;

- гуруҳнинг ота-оналар қўмитаси ишини ташкил этади.

• *семестр охирида:*

-гуруҳнинг ўтган семестр (чорак)даги ўқув натижалари ва фаолиятининг якунини таҳлил қилади;

-маънавият ва маърифат ишлари бўйича декан ўринбосарига бажарилган ишлар ҳақида ҳисобот беради.

• *ўқув йили охирида:*

- гуруҳ фаолиятининг якуний натижаларини эълон қилишни ташкил этади;

- ўқув хоналарини таъмирлашни ташкил этади.

4-§. Тарбиявий соат, ахборот соати ва тарбиявий тадбирларни кузатиш ва таҳлил қилиш мезонлари

Ўқув йили давомида, одатда, тарбиячилар ҳамкасбларнинг тарбиявий соат, ахборот соати ёки тарбиявий тадбирларда тажриба алмашиш мақсадида

иштирок этадилар. Бундай ҳолда энг қийини, кузатилган ёки иштирок этилган тарбиявий соат, ахборот соати, тарбиявий тадбир ҳақида фикр билдириш, уни таҳлил қилиш ҳисобланади. Шу сабабли, биз бу бўлимда тарбиявий соатни, ахборот соатларини, тарбиявий тадбирларни кузатишда нималарга эътибор бериш кераклиги ҳақида фикр юритиб, унинг тахминий мезонларини сизга ҳавола қилмоқчимиз.

Таҳлил қилиш мезонлари

1. Тарбиявий соат, ахборот соати ва тарбиявий тадбир тузилмасининг, кетма-кетлиги ва тўғри тузилганлиги.

2. Танланган мавзуни тарбиявий аҳамияти юзасидан долзарблиги.

3. Танланган мавзуни олиб борилаётган ишга мослиги.

4. Ўтказилаётган тарбиявий ишнинг тўғри режалаштирилгани ва вақтни тўғри тақсимланганлиги.

5. Ишлатилаётган безаклар, кўргазмали воситаларнинг мавжудлиги ва танланган мавзуга мослиги, тарбиявий таъсири.

6. Тарбиячи (машғулот бошловчиси)нинг маҳорати:

- ташқи қиёфаси (мимикаси, пантомимикаси, ҳаракатлари) ва нотиқлик санъатига эгалиги, сухандонлиги;
- иштирокчиларни бошқара олиши ва кузатувчанлиги;
- иштирокчиларни фаоллаштира олиши;
- турли тарбиявий усулларни ишлата билиши;
- техник воситалар, махсус ҳиссий самаралардан фойдаланаолиши;
- маъқуллашни ва рағбатлантиришни билиши.

7. Ўтказилаётган ишга ижодий ёндашилганлиги.

8. Иштирокчиларнинг иштироки (кўп, кам, якка одамлар) ва ш.к.

Изоҳ: *бу мезонлар тахминий бўлиб, унинг мазмуни ва талаблари таълим муассасаси шароитидан келиб чиққан ҳолда, ўзгариши мумкин.*

III БОБ

ЖАМОАВИЙ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТ – ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ СИФАТИДА

Таълим муассасаларида тарбиявий ишлар услублари - ўқувчилар жамоаси фаолиятини ташкил қилиш жараёнида уларнинг онгига, ҳиссиётларига ва хулқларига таъсир қилиш усулларидир. Бундай таъсир қилишда жамоавий ижодий ишлар муҳим аҳамият касб этади.

Шахс ўз фаолияти асосида шаклланади ва ривожланади. Жамиятда яшаш, бошқа кишилар билан ҳамкорлик қилиш, ўзаро фаолият юритиш кишининг фақат жамоа ишларидаги иштироки, жамоавий ижодий фаолияти (ЖИФ) орқали шаклланади. Тарбиячиларга сунъий равишда шундай имкониятлар яратиш услубиёти ва технологиялар намунаси педагогика фанида анчадан бери маълум. Шулардан бири ЖИФ услубиётидир.

ЖИФнинг асосини жамоавий ижодий ишлар ташкил этади. Жамоавий ижодий ишлар ўқувчиларни иш фаолиятида иштирок этишларига ва ташаббускорлик кўрсатишларига ёрдам беради. ЖИФ гуруҳда ўқувчилар томонидан танланган аниқ бир ишни ташкил қилиш (Иванов услубиёти бўйича) қуйидаги *олти босқични* амалга оширишни кўзда тутади: ижодий иш мақсадини аниқлаш, гуруҳни ижодий гуруҳларга ажратиш; бўлажак ижодий ишни тайёрлаш лойиҳасига киритилган ҳар бир ижодий гуруҳнинг таклифларини муҳокама қилиш; ижодий ишни ташкил қилишда таклифларни тўплаш, умумлаштириш; уни ўтказиш; Нима амалга ошди, нима ошмади, нега? Ўтказилган иш янада яхши бўлиши учун нима қилиш керак? Ижодий ишдан қандай тажриба олинади? Бундан кейинги ишларни ташкил қилишда яна нималарга эътибор бериш керак? каби саволлар билан ўтказилган ЖИФ натижаларини таҳлил қилиш; ишнинг натижасини аниқлаган ҳолда унга якун ясаш.

ЖИФ технологияси ниҳоятда самарали жараён сифатида тарбияни индивидуаллаштириш (яккалаштириш) тамойилларини ишнинг жамоавий шаклларида ҳам ташкил этиш имкониятини беради. ЖИФ технологияси ўқувчиларни ижодга йўналтиради, ҳаракат қилишнинг зарур шаклларини ва услубларини топиш вазифаларини белгилайди, мақсадни аниқлашга ўргатади, ишни ташкил этишга ёрдам беради, жамоа ва алоҳида ўқувчиларнинг ташаббусини қўллаб-қувватлайди ва кучайтиради, ўқувчиларга ўз қобилиятларидан янада яхшироқ фойдаланиш имкониятлари ҳақида маслаҳат беради, ўқувчилар ва жамоанинг ахлоқий жиҳатдан ривожланишини кузатиш ва ишларни тартибга солиш имкониятини беради. Тарбиячи бу ҳолатда катта дўст ва бажарилаётган ишларни мувофиқлаштирувчи шахс сифатида гавдаланади. Унинг вазифаси: ҳамкорлик шароитини вужудга келтириш, дўстона ўзаро ёрдам, маънавий-руҳий шароитни юзага келтиришдан иборат бўлади.

Бундан кейин жамоавий ижодий фаолият услубиёти ҳамда жараёндаги иштирокчиларининг ўзаро фаолияти лойиҳалаштириладиган, педагогик *жараённи ташкил этувчи технология* сифатида қараймиз.

1-жадвал

Босқич	Ишлар мазмуни	Тарбиячи фаолияти	Тарбиячи мавқеи	Фаолиятнинг услубиёт ва шакллари
1	2	3	4	5
I	Педагогик мақсад (тарбиячининг дастлабки иши).	Педагогик мақсадни аниқлайди (M_1)→Моделлаштиради: M_1га эришиш йўллари (мумкин бўлган иш), далиллар (Д).	Буюрмайди, мажбур қилмайди, ўкувчилар билан биргага фикрлайди, хайрихохлик ва қизиқиш би-лан сўзлашади.	«Йўналтирувчи тадбирлар», «дўстона сухбат», «ҳикоя – мулоҳаза», «шахсий тажриба».
II	Ишни ҳамкорликда лойиҳалаш (ЖИФ лойиҳаси тадқиқи).	Ижодий ёки ташаббус гуруҳларининг йиғилишини ташкил қилади.	Умумий ишларда тенг асосларда иштирок этади.	Йиғилишнинг бошланиши: таклифларни асослаш, ўйлаш учун берилган вазифа таҳлили. Ижодий изланиш. Очиқ мунозара. Амалий ўйин. Майл-рағбат уйғотиш (маъқуллаш ёки мақташ билан, маслаҳат ёки ишонч билан) "Ақлий хужум".
III	Ишни тайёрлаш (бош педагогик вазифани бажариш).	Яккама-якка муносабатни амалга оширади, ўқувчи шахсиятининг ривожланишини таъминлайди (уларнинг фаол изланишга киришиши, ўқувчиларнинг ижобий сифатларини қўллаш ва салбий сифатларини бартараф этиш, уларнинг қийинчиликларини енгиб ўтишда шахсий тажрибалар тўплашлари учун имконият яратиш ва ш.к. лар).	Рағбатлантирувчи ва мувофиқлаштирувчи вазифа бажаради.	Гуруҳларга ёрдам. Ишонч. Дўстона талаб. Дўстона назорат, тақдирлаш, муҳокама. Иш, изланиш, қаҳрамонлик ўйинлари билан машғуллик. ЖИФ лойиҳасини аниқлаш, блокларни тайёрлаш, қайта лойиҳалаш.

IV	Ишни ўтказиш (таҳлил учун материаллар танлаш).	«Томошабинсиз» ишлаймиз, «Хушхабар» тайёрлаймиз қоидасини амалга ошириш.	Ўқувчиларда кўтаринки руҳ, тетиклик, ўз кучига ишонч ва қийинчиликларни енгишга интилиш ҳиссини ҳосил қилади. Муҳими: хотиржамлик, сабр-тоқат, юмор.	Сценарийни блок-модул тизимида тайёрлаш: тайёрланган алоҳи-да блок ва лавҳаларни бир бутунга келтириш. Ишда ЖИФнинг турли кўринишларидан фойдаланиш.
V	Таҳлил. Натижаларни эълон қилиш.	Бажарилган ишни тушуниб етиш ва таҳлил қилиш эҳтиёжини, жамоа ва яккама-якка таҳлил қилиш кўникмаларини тарбиялайди.	Ўқувчиларга ўзларининг фаолияти натижаларини кўришга, ютуқ ёки муваффақиятсизликларини ва уларни юзага келтирган сабабларни аниқлашга ёрдам беради, «ўзи билан» нима олиш мумкинлигига эътибор қаратади.	Таҳлил ҳисоботи, кичик ёзма иш. Дўстона таҳлил. Жиддий баҳс. Мақтов. Майл - ҳоҳиш. Ишчан баҳс. Таҳлил маҳоратини вужудга келтириш. Мукофот. Назорат. Талаб. Муҳокама. Танқид.
VI	Яқин орадаги натижалар (истиқболни аниқлаш).	Ишлардаги изчилликни, жамоани ривожлантириш шароитларини таъминлайди.	Истиқболни кўришга ёрдам беради.	Ҳамкорликни мувофиқлаштириш, ҳал этиш учун мақсад ва вазифаларни аниқлаш.

ЖИФ технологиясини амалга ошириш қуйидаги босқичлар билан узвий боғланган ишларни кўзда тутади (1-жадвал):

1. Педагогик мақсад:

- тарбиячи ўқувчилар гуруҳининг иши билан боғлиқ мақсад ва вазифаларда ўз мавқеини белгилаб олади;
- уларни амалга ошириш мумкин бўлган йўллар, шакллар ва услубиётларни белгилайди;
- дастлабки суҳбатни (ёки гуруҳ йиғилиши, умумий йиғилиш) ўтказиш режаси ва услубиётини ишлаб чиқади, суҳбат йўналишини белгилайди;

- мўлжалланган у ёки бу ижодий ишлар бўйича ўқувчилар тарбиячининг иттифоқчиси сифатида ўз фикрларини бериш учун далил танлайдилар.

ЖИФ бўйича аниқ ижодий ишни танлашда таълим муассасаларида анъанага айланган шаклларни ҳам ҳисобга олиш мумкин.

2. Биргаликда лойиҳалаш:

- муваққат ташаббус (ижодий) гуруҳини ташкил этиш. Бунда изчиллик ва ривожланиш таъминланиши лозим (ҳар бир янги ижодий иш учун, олдингиси билан қиёслаганда, камида 1/3 га янгиланган гуруҳ ташкил этилиши керак);

- ЖИФ лойиҳасини тайёрлаш қуйидагиларни қамраб олади:

а) ижодий ишнинг мазмуни;

б) тайёрлашнинг турли босқичларида ҳал этилиши лозим бўлган вазифалар;

в) ижодий ишни тайёрлаш ва ўтказиш дастури.

Дастурда ЖИФга тайёргарлик кўриш чоғида бажарилиши зарур бўлган бир қатор ишлар мавжуд бўлиб, бу ишлар асосида ижодий гуруҳлар учун вазифалар шакллантирилади.

Тарбиячининг иш олиб бориш услубиёти - дўстона ўқитувдан (мавжуд тажрибани ўтказиш) ҳамкорлик (янги, ижтимоий қимматга молик тажриба яратиш)га қараб боришдир.

3. Ишнц тайёрлаш педагогик жараёндаги энг масъулиятли босқичдир.

Бу босқичда қуйидагилар зарурдир:

- ҳар бир ўқувчини сезиш, унинг жамоадаги ўрнини белгилаш, кайфиятини ҳис қилиш;

- ўз вақтида ёрдам кўрсатишга ҳаракат қилиш, аммо бунда маслаҳат – «рецепт» билан кифояланмаслик;

- вазиятдан келиб чиққан ҳолда, бошланғич лойиҳани қайта ишлаш баҳонасида ташаббускор гуруҳни ўзи билан алмаштирилишига йўл қўймаслик.

4. Ишни ўтказиш кейинги таҳлил учун асосдир.

Бу босқичда ижодий ишни лойиҳалаш жараёнида барча иштирокчилар ва меҳмонлар учун «томошабинсиз» иш қоидаларини амалга ошириш ниҳоятда муҳимдир.

5. Рефлексия (ўтказилган иш таҳлили) – ишни тадбирга айлантириб юбормаслик шарти.

Мақсад – тажриба орттириш, ҳамкорлик ва яккама-якка фаолият таҳлилини, таҳлил амалиётини ва маҳоратини эгаллаш.

Вазифа – фаолият натижаларини баҳолаш, топшириқ иштирокчиларининг ҳаётий тажрибаларини ўстириш.

6. Яқин орадаги натижалар.

Бу босқич жамоа ҳамда уни ташкил этувчи шахслар шаклланишининг зарур шарти ҳисобланади. Унинг мақсади - ҳамкорлик анъаналарини шакллантириш, жамоанинг қувноқ ҳаётини ва келажагини қўллаб-қувватлашдан иборат. Бу босқичда энг муҳими, «яхши ишлар доираси»ни

кенгайтириш борасида эришилган ютуқда тўхтамаслик, инсон, жамоа фаолиятини ривожлантириш учун зарурий шарт-шароитларни ташкил этиш лозим.

ЖИФ технологияси бўйича тарбиявий машғулотлар, байрамлар, танловлар, шанбаликлар ташкил этилиши ва ўтказилиши мумкин. ЖИФ технологияси жамоавий ижодий ишларнинг ранг-баранглигига боғлиқ, уларнинг ёрқин намунаси сифатида иштирокчилар ҳаётининг ажралмас қисмига айланган, халқда анъанавий ўтказиладиган турли мавсум – маросим байрамларини кўрсатиш мумкин.

Жамоавий ижодий ишларнинг намунавий рўйхати қуйидагича:

1. Фестиваллар: дўстлик, халқ ижодиёти, байналмилал маданият, ўзбек қўшиқлари, сайёҳлар қўшиғи; «Ватандошларимиз дунё бўйлаб», «Истеъдодлар бизнинг орамизда», «Замонавий оҳангларда» театрлаштирилган чиқишлар; сатира ва юмор.

2. Эстафеталар: севимли машғулотлар, меҳнат соҳалари, хотира кунлари.

3. Тренинглар: «Хушфеъллик ва яхши одатлар», «Соғлом ҳаёт тарзи», «Биз ва қонун», «Жиноят, гиёҳванд моддалар, ОИТС қурбони бўлмаслик имконияти», «Мен ва жамоа», «Оилавий клуб» ва ш.к.лар.

4. Биргаликда ўтказиладиган байрамлар: халқ тақвими (удум ва анъаналарга мувофиқ), туғилган кун, жамоанинг туғилган куни, тарбиячилар куни, ота-оналар, дўстлар, тарбиячилар билан биргаликда ўтказиладиган учрашувлар, йил бали ва ш.к.лар.

5. Мавзули кечалар:

- кечалар-портретлар (оила, устоз, гуруҳ ва тарбиячилар), «Ветеранлар – орамизда», ажойиб кишилар билан учрашувлар ва ш.к.лар;

- адабий, мусиқий, шеърий кечалар, концертлар ва ш.к.лар;

- халқ байрамлари ва удумлари бўйича оғзаки журналлар (шу жумладан, ахборот журналлари). Жонли газеталар, одоб-аҳлоқ мавзусидаги суҳбатлар, очиқ суҳбатлар ва ш.к.лар;

- касбий танловлар;

- танлов дастурлари: «Қувноқлар ва зукколар» клуби, «Ёш уй бекаси», «Мавсум моделлари», «Биз ва бизнинг истиқболдаги ихтисослигимиз», «Билимдонлар» ва ш.к.лар;

- савол-жавоб кечалари, матбуот анжуманлари, очиқ мунозаралар, доира столлари (жамоа ва жамиятнинг турли ҳаётий масалалари бўйича), ректорат, деканат раҳбарлари, кутубхона ходимлари билан учрашувлар ва ш.к.лар.

- очиқ тортишувлар, сиёсий баҳслар, амалий ва ролли ўйинлар.

- турли мавзулардаги олимпиада ва викториналар.

6. Танловлар: касбининг моҳир устаси, адабий-бадиий, фантастик лойиҳалар, истеъдодлар турнири. «Мисс ва мистер» (халқ мотивлари ва касбий далилларга асосланган ҳолда).

Жамоавий ижодий фаолият, жамоавий ижодий ишни ташкил этиш, тайёрлаш, ўтказиш ва уни таҳлил этиш кўп жиҳатдан ташкилотчилар,

тарбиячилар, гурух рахбарлари ва услубчиларнинг тарбия, тарбия жараёни, тарбиявий ишлар, тарбиявий ишлар услубиёти ҳақидаги билим, кўникма ва малакаларига боғлиқ.

Албатта, услубий ишлар, педагогик жамоага услубий раҳбарлик қўшимча вақт, қувват, педагогик санъатни талаб қилади, бу эса, ўқувчилар тарбияси жараёнини оқилона бошқариш ва педагогик жамоа аъзоларининг педагогик маҳоратини ошишини кузатиш имкониятларини бериши билан қопланади.

IV БОБ

ТАДБИРЛАР ТЕХНОЛОГИЯСИ

Таълим муассасаларининг тарбиячилари одатда ўқувчилар билан ўтказиладиган тарбиявий соат, ахборот соатлари, синфдан ташқари тарбиявий ишлар, ота-оналар йиғилишларини ташкил этиш ва ўтказишда анча қийинчиликларга дуч келадилар, бунинг сабаблари хилма-хилдир: юқорида санаб ўтилган ишларни ҳамма вақт бир хил тартибда, бир хил кўринишда бўлиши ёки ранг-барангликни бўлмаслиги, уларда ижодийликнинг пастлиги ёки ўзларида зарур ташкилотчилик қобилиятларининг етишмаслиги, иш услубиётидан етарлича хабардор эмасликларидан далолат бериши мумкин. Ҳар бир тарбиявий ишнинг мақсади кутиладиган натижани бериши тарбиячилардан жуда катта педагогик ва актёрлик маҳоратини, тарбиявий ишлар услубиётини чуқур билишларини, ўз устларида тинмай меҳнат қилишлари ва бой тажрибага эга бўлишларини талаб этади.

Таълим муассасаларида ўтказиладиган тадбирларга қўйиладиган ўзига хос талаблар мавжуд.

Тарбиячилар томонидан ўқувчиларнинг дарсдан бўш вақтларини фойдали, қизиқарли ташкил этишлари бўйича фаолиятларини кузата туриб, улар ўтказаётган тарбиявий ишлар, тадбирлар, дискотека, рақс кечалари, оммавий рақслар, ўйинлар имкони ва унинг хилма-хиллиги чегараланганлигини кўриш мумкин. Бундай тадбирларни ташкил этиш ва ўтказиш вақтида баъзи ўқувчилар кўпинча зерикиб қоладилар ва, шу сабабли, бекорчи бўлиб қолиб, тадбирлар давомида ўзлари хоҳлаганларича юрадилар. Бундай ҳолатга тарбиячиларнинг эскирган тадбирлар, ўйинлар ва рақслардан фойдаланишлари, уларнинг бажаришга қўйилган талаб ва усулларни билмасликлари, ўз устларида доимий равишда ишламаганликлари, ўзларининг шу соҳадаги билим ва малакалари етарли эмаслиги, шу муносабат билан улар томонидан янги қизиқарли, қувноқ ўйинларни, ижодий ҳаракатларни изламасликлари ҳамда ўқувчиларнинг қизиқишларини ҳисобга олмасликлари сабаб бўлиши мумкин.

Ўқувчиларни дарсдан бўш вақтларини ташкил этишга йўналтирилган тадбирларни тайёрлаш ва ўтказишга қўйиладган ўзига яраша умумий талаблар мавжуд.

Ҳар қандай тарбиявий тадбир ташкил қилишнинг асосий тамойилларидан бири - катталарнинг раҳбарлиги ва ўқувчиларнинг ижодкорлик, ҳаваскорлигининг бирлигидир. Тарбиячи ва ташкилотчиларнинг тадбирда иштироки турлича бўлиши мумкин. Жумладан, катталар тадбирда катталар шахсан иштирок этмайдилар, ўзлари ҳеч қандай роль ижро этмасалар-да, тадбирни ташкил этишади ва раҳбарлик қиладилар; тадбирда қатнашмасаларда, ташаббус гуруҳи ва ташкилотчилар орқали раҳбарлик қиладилар ёки хайъат аъзоси сифатида иштирок этадилар.

Ҳар қандай тарбиявий тадбир бошланишидан олдин, унинг мақсадини, мазмунини аниқлаб олиш зарур ва машғулот мақсадини барча ўқувчилар билиши мақсадга мувофиқ. Ташкилотчи-раҳбарнинг вазифаси – вазифаларни, ролларни тўғри тақсимлаши ва унинг алмашинувини кузатишдир. Вазифа ва ролларни тақсимлашда ўқувчиларнинг хусусиятини ҳисобга олиш лозим. Қайсидир ўқувчига берилган вазифа ёки роль ўз обрўсини мустаҳкамлашга, ўзини кўрсатишга ёрдам берса, бошқасига тенгдошлари билан яқинлашишга, дўстлашишга ёрдам беради, яна бошқа ўқувчиларни эса, уюшқоқ бўлишга ўргатади. Тадбир ўқувчилардан аниқ куч ва ғайрат талаб қилади. Агар тадбирнинг боришига, унинг натижасига ўқувчилар осонгина эришсалар, тадбирга қизиқиш йўқолади ва ўқувчилар бундай тадбирларга иштирок этмай қўядилар. Тадбирларни тез-тез алмаштириш, хилма-хиллаштириб туриш керак ва уларнинг натижаларини ўқувчилар билан муҳокама қилиш лозим. Бунда ўқувчиларнинг ўзаро муносабатига алоҳида эътибор берилиши мақсадга мувофиқ.

Қўлланмада таълим муассасаларида тарбиячилар учун ташкил этиш ва ўтказиш мумкин бўлган ўзбек миллий рақсларининг яратилиши ва жозибаси ҳақидаги “Рақслар базми”, ўзбек ва жаҳон ҳалқлари эртаклари асосида тузилган “Сусамбил мамлакати”, кузги тенг кунлик “Меҳржон” байрамлари ҳамда ёшларнинг оммавий рақслар, дискотека кечалари сценарийларининг ёзма баёни келтирилади.

1-§. «Рақслар базми» байрамини тайёрлаш ва ўтказиш тартиби

(умумий ўрта мактаб, ЎМКҲТМ, ОТМ тарбияланувчилари ҳамда ёзги болалар оромгоҳлари тарбияланувчилари учун)

Байрам тантанали кириш қисми билан бошланади.

Байрамнинг кириш қисмида иштирок этувчилар:

илҳом париси (рақс музаси Терпсихора)

хиром завқи (Грация)

рақс жилоси,

раққос ва раққосалар.

Байрамни ўтказиш тартиби:

1. Байрамни ноғора, карнай-сурнай, доира садолари билан бошланиши.
2. Байрамнинг тантанали кириш қисми ва унда ***илҳом париси ва хиром завқи***нинг раққос ва раққосалар билан тантанавор кириб келиши.
3. Байрам дастури билан таништириш.
4. Таълим муассасаларида ўтказилган рақслар танлови ғолибларининг чиқишлари.
5. Рақслар танлови ғолибларини тақдирлаш.

---

*) Баён қилинаётган оммавий байрамлар ва кечаларнинг ижодкори, сценаристи, саҳналаштирувчи режиссёри ушбу қўлланма муаллифларидан бири Р. Ж. Ишмухамедовга тегишли бўлиб, улар турли таълим муассасаларида педагогик тажрибадан ўтказилган ва ижобий натижалар берган.

Байрамнинг бориши. Даврага ёки саҳнага майин, ёқимли ўзбек миллий куйи остида 2 нафар бошловчи (бир қиз ва бир ўғил ўқувчи) миллий кийимларда чиқиб келадилар.

1 – бошловчи. Ассалому-алайкум, азиз дўстлар, қадрли ўқувчилар, рақс санъатининг мухлислари!

Эшитаяпсизми? Ёқимли ва жозибали рақсга чорловчи куй янграмоқда. Биз бугун Сизларни катта тантана, гўзал байрамлардан бири бўлган - ҳаммага қувонч, завқ-шавқ бағишлайдиган – **«Рақслар базми»**га таклиф этамиз.

Янграётган майин куй – шўх, ўйноқи куйга айланади, масалан, «Дилхирож».

2 – бошловчи. Рақслар ҳам қўшикка ўхшайди. Ҳаётда бирон марта бўлса ҳам қўшиқ куйламаган инсон бўлмаса керак. Рақслар ҳам худди шундай. Ҳамма ҳам рақс тушишни билавермайди, лекин ҳамма рақс тушишни хоҳлайди.

1-бошловчи. Байрамларни рақсларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Рақс ёш танламайди. Катта-ю, кичик барчага рақс баробар. Кўнгил очар рақслар барчамизга ёқади. Рақс тушиш учун *илҳом париси-ю, хиром завқи ва рақс жилоси* бўлса бўлди, хоҳлаган инсон рақс тушиши мумкин.

2-бошловчи. Шундай экан, бугунги **«Рақслар базми»**ни *«илҳом париси», «хиром завқи», «рақс жилоси»*сиз бошлаб бўлмайди. Келинг, биз уларни базмимизга таклиф этамиз, чунки улар қаерда бўлмасинлар - ўша ерда катта-ю кичик яллага ва куйларга рақс тушиб, хиром этадилар.

Карнай-сурнай, доира садолари остида *илҳом париси ва хиром завқи* биргаликда ўзбек миллий рақс ҳаракатларидан баъзиларини ижро этган ҳолда майдон ўртасидан юриб, секин-аста саҳнага чиқадилар. Икки томондан 8 та йигит ва қизлар (4 та йигит, 4 та қиз) миллий рақс ҳаракатларини ижро этган ҳолда саҳнага чиқиб, *илҳом париси ва хиром завқи* атрофига тўпланадилар. Барча иштирокчилар саҳнада ўз жойларини эгаллайдилар. Уларнинг ҳаммалари ўз ролларига яраша кийимлар кийишган.

Ҳамма ўз жойини эгаллагач, куй янграйди. Янграётган куй остида илҳом париси (қиз ўқувчи) ва хиром завқи (ўғил ўқувчи) томошабинларга қуйидаги сўзлар билан мурожаат қиладилар.

Илҳом париси. Мен, илҳом парисиман!

Мен инсонларга яхши ишларни бошлашларига, янги, бир-бирига ўхшамас гўзалликлар яратишларига ҳамда барчага ёқадиган рақсларда хиром этишларига **Илҳом** бағишлайман. Мендан илҳомланиб инсонлар турли хил қизиқарли янгиликлар ихтиро этадилар. Бугунги базми-жамшидда йигит ва қизлар шўх, қувноқ ҳамда ёқимли куйларга рақсларда хиром айлаб жозибали рақслар базмини намойиш этадилар.

Хиром завқи. Мен, хиром завқиман!

Мен, илҳомланиб рақс тушаётганларга завқ билан хиром этишларига кўмаклашаман.

Бугун биз рақслар базмида Сизларга ўзбек миллий рақслари, уларнинг келиб чиқиш тарихи, турлари ва уларнинг қанчалик жозибадор эканлиги ҳақида сўзлаб бермоқчимиз.

Янги ўзбек миллий мусиқаси остида ***Рақс жилоси*** *секин-аста ўртада хиром айлаб рақс туша бошлайди (масалан, "Тановар" рақси).*

Мана бир эътибор беринг-а, ўзбек миллий рақслари қанчалик ёқимли, завққа тўла, инсонларга қанчалик яхши кайфият ва гўзаллик бахш этади. Бундай гўзал рақслар маликаси – **Рақс жилоси**дир, унинг қомати, қадамлари, рақс ҳаракатлари барчани ҳайрон қолдиради.

Рақс давом этади ва тугалланади.

Илҳом париси. Ўқувчилар, Сиз биласизми, рақслар қандай ва қачон пайдо бўлган? Рақслар халқ томонидан яратилган. Шунинг учун, ҳар бир рақсда халқнинг дил изҳори ётади. Ҳар бир рақс, ҳар бир халқнинг урф-одати, анъанаси, қадрияти ва замонасини англатади, акс эттиради. Ҳар бир рақснинг ўз даври ва тарихи бўлган.

Хиром завқи. Рақсларнинг ҳаракатлари ибтидоий даврдан бошланган бўлиб, аввал овчиликни ифодаловчи рақс ҳаракатлари, кейинчалик деҳқончилик бошлангач – ҳосил йиғиш, экин экишга бағишланган рақс ҳаракатлари пайдо бўлган. Ҳар бир давр рақслар ҳаракатига ўз ҳиссасини қўшган, ўз ҳаракатларини киритган.

Куй чалинади ва «Узум узиш» рақси ижро этилади.

Илҳом париси. Аста-секин ҳар бир халқнинг ўз миллий рақслари пайдо бўла бошлаган. Асрлар, йиллар давомида бу рақс ҳаракатлари такомиллашиб бориб, ўз замонаси нафасини акс эттирувчи рақсларга айланган.

Хиром завқи. Ўзбекистон диёрида яшаган халқлар орасида рақс санъати турмуш шароитлари, диний маросимлар, байрамлар билан боғлиқ ҳолда қадимдан тараққий этган.

Илҳом париси. Ўзбекистонда топилган қадимий манбаларда рақс тушаётган қиёфалар, сайил ва муҳим маросимлар акс эттирилган. Шундан бўлса керак, замонавий ўзбек рақси бой меросга эга.

Куй чалинади. Мумтоз рақслардан бири ижро этилади.

Рақс жилоси (рақс тушаётган қизларга қараб). Ўзбек рақси асосан гавданинг нафис ҳаракатларига асосланган бўлиб, мазмун қўл, бармоқ, елка, бел ҳаракатларининг турли хил уйғунлигида, турлича усулдаги одимлар, йўрғалаш, ҳаракатда ва бир жойда гир-гир (чарх) айланишлар, гавдани бир ҳолатда тутиб туриш, енгил сакраш ва бошқа ҳаракатларда ифода этилади. Қизлар рақсига бир эътибор беринг-а!

Мумтоз рақс давом этади ва тугалланади.

давомида ўтказилади. Бу ўйин уч қисмдан иборат бўлиб, қуйидаги номларда ташкил этилади ва ўтказилади:

1-қисм *«Сусамбил мамлакатига саёҳат»* деб номланади ва асосан тарбиячилар бошчилигида ўтказилади.

2-қисм: *«Сусамбил мамлакати бўйлаб саёҳат»* деб номланади ва таълим муассасалари ёки ёзги дам олиш оромгоҳларида ташкилотчилар бошчилигида ўтказилади.

3-қисм: Сусамбил мамлакати пойтахти *Гулобод* шаҳрида барча ўқувчилар ва катталар иштирокида тантанали шарқона базм ўтказилади

Ижодий-ташкилий ўйиннинг мақсади:

1. Ўқувчилар тасаввурини кенгайтиришга, ижодий ишлашга ва фикрлашга ўргатиш, китобга меҳр уйғотиш ва уни ўқишга ундаш.

2. Ўқувчиларни ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари ҳамда уларнинг ижобий ва салбий қаҳрамонлари билан яқиндан таништириш.

3. Ўқувчиларда ўзбек ва жаҳон халқлари оғзаки ижодига, меросига, эртак ва ривоятларига нисбатан ҳурмат ва қизиқиш уйғотиш.

4. Ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари қаҳрамонлари ва ундаги воқеа-ҳодисалар орқали ўқувчиларда меҳр-шафқат, эзгулик, мардлик, ростгўйлик, ватанпарварлик, гўзаллик ҳиссини уйғотиш ва шу каби хусусиятларни уларда шакллантириш.

5. Эртак ёзган ва ёзаётган шоир, ёзувчилар ижоди ҳамда замонавий эртаклар билан таништириш.

Ижодий-ташкилий ўйин таълим муассасалари, ўқувчилар оромгоҳида бир кун давомида қуйидаги тартибда ташкил этилиши мумкин:

1. Куннинг биринчи ярмида таълим муассасаларида ёки ўқувчилар оромгоҳида нонуштадан сўнг марказий хиёбонида ўзига хос кийим ва атрибутлар билан *ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари, достонлари, ривоятлари қаҳрамонларининг паради* ўтказилади.

2. Таълим муассасаларида ўтказиладиган тарбиявий соатларда ва ўқувчилар оромгоҳларида жамоа ишлари вақтида ўзбек ва жаҳон халқлари эртакларини ўқиш, ролларга бўлиниб ўқиш, сўзлаб беришлар ташкил қилинади.

3. Куннинг иккинчи ярмида, таълим муассасаларида кечки пайт ўқувчилар оромгоҳларида кечки овқатдан олдин «Сусамбил мамлакати бўйлаб саёҳат» бошланади: «Сусамбил» мамлакатининг боғларида, унинг гўзал саройларида, дала ва қирларида мевазор боғлари-ю гулзорларида, хиёбонларида ўқувчилар сайр қиладилар, турли-туман ажойиботлар билан танишадилар, мусобақа ва кўрикларда қатнашадилар (таълим муассасаси ҳовлиси ёки ўқувчилар оромгоҳи ҳудудида).

4. Таълим муассасаларида кечки пайт, ўкувчилар оромгоҳларида эса, кечки овқатдан сўнг оромгоҳнинг марказий майдонида «Сусамбил» мамлакати ҳукмдорининг меҳмонларга бағишланган *базм* ўтказилади: базмда жаҳон ҳалқлари эртаклари қаҳрамонлари, сеҳргарлари ўз совғалари билан катнашадилар. Базм адабий-мусиқавий тантана шаклида ўтказилади.

1-қисм. «Сусамбил мамлакатига саёҳат» номли ижодий-ташкилий ўйиннинг бу қисми эрталабки нонуштадан сўнг ўқувчилар оромгоҳининг марказий хиёбонида ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари қаҳрамонларининг паради ҳамда «Сусамбил» мамлакатининг ҳукмдорини чиқиши билан бошланади.

Парадни ўтказишнинг тахминий тартиби:

Ўқувчилар оромгоҳида куннинг биринчи ярмида нонуштадан сўнг марказий хиёбонининг икки томонига ўқувчилар, оромгоҳ дам олувчилари бир (икки) қатордан бўлиб саф тортиб «Сусамбил» мамлакати ҳукмдорининг келишини кутадилар.

Карнай-сурнай садолари остида «Сусамбил» мамлакати ҳукмдори мунажжимлар, маслаҳатгўйлар, сарой аҳли, малика ва шаҳзодалар билан марказий хиёбонда пайдо бўлади.

Ҳукмдор барча тўпланганларни олқишлаб, уларга бахт-саодат, меҳр-муҳаббат, тинчлик-фароғат тилайди ҳамда барча катта-ю кичикларни, бугунги кун давомида, аввал, «Сусамбил мамлакати»га, сўнгра «Сусамбил мамлакати бўйлаб саёҳат»га, кейин эса, кечки базмга таклиф этади.

Карнай-сурнай садолари остида ҳукмдор ўз уламолари ҳамроҳлигида марказий хиёбондан виқор билан ўтиб, «Мен сизларни кутаман!» дея хайрлашиб кетади.

Ҳукмдор кетгач, марказий хиёбонда ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари, достонлари, ривоятлари қаҳрамонлари ўзларига хос кийимлар ва атрибутлар билан парадни бошлайдилар. Парад қатнашчилари тахминан қуйидагилар бўлиши мумкин:

- «*Авесто*» да берилган худолар ўз мазмунига қараб, «*Тўмарис*» ўз жангчилари билан пиёда, *Алпомиш ва Барчиной* от миниб, *Олмос ботир, Қилич ботир, Зиёд ботир, Кенжа ботир, Муқбил тошотар, Садко, Илья Муромец, Иван-царевич, Синдбадлар* курол-яроғлари билан, *Нўхот полвон, Кичкина Мук, Чиполлино, Дюймовочка* ва шу каби митти қаҳрамонлар ўз номларига мос нарсалар ва кийимларда, *Маликаи Ҳуснобод, Қирққокил, Гулғаной, Гулиқаҳқаҳ, Сув париси, Василиса прекрасная, Золушка, Белоснежка, Снежная Королева* ва шу кабилар шоҳона ясатилган аравааларда, эртаклардаги салбий қаҳрамонлар ўз образларида ўтишлари мумкин.

Изоҳ: *шуни айтиб ўтиш керакки, синфлар таълим муассасалари ва ўқувчилар дам олиш оромгоҳларида байрамгача гуруҳларда ўқувчилар ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари билан танишиб чиқадилар: тарбиячилар ва*

етакчилар ёрдамида эртакларни оммавий ўқиш, қизиқарли қилиб сўзлаб бериш ёки ролларга бўлиниб ўқишлар ташкил қилинади. Мураббий ва тарбиячилар ўқувчиларни эртакларнинг турлари: ҳайвонлар ҳақидаги эртаклар, сеҳрли эртаклар, маиший эртаклар, жанговар эртаклар ва бошқалар билан таништирадилар.

Эртак қаҳрамонлари параддан ўтгач, секин-аста синф ёки гуруҳ хоналарига тарқаладилар ва у ерда ўқувчилар билан суҳбатлар, баҳслар, викториналар, эртак ўқишлар, эртак тўқишлар, эртаклар учун расмлар чизиш каби ишлар амалга оширилади.

Парад иштирокчилари ўқувчиларга «Сусамбил» мамлакатини тахминан шундай тасвирлашлари мумкин:

«Ўқувчилар, «Сусамбил» мамлакати – бу жаннат макон жой бўлиб, у ерда фақат яхшилик ҳукм суради, ҳамма бир-бири билан иноқ яшайди, мамлакат аҳолиси мустақил ва қувноқ ҳаёт кечиришади, доимо меҳнат билан банд, мамлакатнинг ҳар бир фуқароси бирон ҳунар эгаси бўлиб, улар ўз мамлакатининг равнақи учун фидокорона меҳнат қиладилар. Уларнинг ҳар бири ўз мамлакатининг фидойиси. Сусамбил жуда ҳам кенг, бепоён бир жой бўлиб, ҳавоси тиниқ, икки томондан тоғ билан ўралган ва икки томонидан иккита катта дарё оқиб ўтади, ҳамиша ғир-ғир шабада эсиб туради, ерда эса, кўм-кўк чаман бўлиб ўсаётган кўкатлар, бедалар яшнаб ётади. Унинг яна бир тарафи катта боғ бўлиб, унда узум, анжир, ўрик, шафтоли ва турли-туман мевалар пишиб тагларига тўкилиб ётади. Боғларида доимо қушларнинг сайроғи эшитилиб туради, ариқлар эса тиниқ сувларга тўла, бир томонда катта гулзор бўлиб, у ерда хилма-хил анвойи гуллар муаттар ҳид таратиб барчанинг кайфиятини хушнуд этиб, қувонч тарқатиб очилиб туради. Бугун шу мамлакатнинг ҳукмдори бу ерга меҳмонга келиб, Сизларни ўз мамлакатига таклиф этди. У ерга бориш учун Сизлар жуда кўп эртаклар, эртак қаҳрамонлари ва уларнинг жасоратларини яхши билишингиз, эртакларни сўзлаб бера олишингиз керак».

Изоҳ: *эртак қаҳрамони ушбу суҳбат мазмунини қисқартириши ёки соддалаштириши мумкин.*

Эртак қаҳрамони суҳбатдан сўнг ўқувчилар билан эртаклар сўзлаш, ролларга бўлиниб ўқишни ташкил этади ва ўқувчилар билан эртаклар асосида расмлар чизишга, кийимлар тайёрлашга, шунингдек, гуруҳ эртагини тўқишга ёрдамлашади. Кечки базмга сеҳрли, қизиқарли совға тайёрлашади. Сўнгра эртак қаҳрамони ўқувчилар билан хайрлашиб, Сусамбил мамлакатига йўл олади ёки ўз эртагига қайтади.

II-қисм. «Сусамбил мамлакати бўйлаб саёҳат» таълим муассасасининг ҳовлисида ёки ўқувчилар оромгоҳининг турли жойларида ташкил этилган, безатилган, тайёрланган қасрларда, саройларда, карвонсаройлар, қир ва далаларда, боғ ва гулзорларда ўтказилиши мумкин. Мамлакат бўйлаб саёҳат вақтида ўқувчилар қуйидаги жойларда бўлишлари мумкин:

Изоҳ: қуйида берилган ажойиботлар, жойларни ҳар қайси таълим муассасаси ёки оромгоҳ ўз имконияти ва ҳудудидан келиб чиққан ҳолда, танлаши мумкин.

Сеҳргарлар қасри (бино ёки айвончада бўлиши мумкин) - бу ерда ўқувчиларни сеҳргарлар, мунажжимлар ўзларига хос кийимлар ва асбоблар билан кутиб олишади. Ўқувчилар бу қасрда эртакларда айтилган, ишлатилган сеҳрли нарсалар билан танишадилар, турли фокуслар кўрадилар. Ўқувчилар сеҳрли эртакларни, ундаги сеҳрли нарсаларни ва уларда қандай сеҳр ишлатилганини, унинг қаҳрамонларини эслашади. Ўқувчилар шу ердаги сеҳрланган одамлар ёки нарсалардан бирини сеҳрдан озод қилиш йўлларини ўйлаб топиб, уларни сеҳрдан озод қилишади. Бунинг учун, сеҳрлаш ёки ундан қутқаришга ишлатиладиган сўзларни топадилар. Ушбу топшириқни бажара олмаганларни шу сеҳргарлар қасрида олиб қоладилар ва уларни сеҳрлаб қўядилар.

Сарой хазинаси (тоғдаги ғор шаклида безатилган жойда бўлиши мумкин) – бу ерда ўқувчиларни сарой хазиначиси кутиб олади ва сарой хазинасида сақланаётган қимматбаҳо нарсалардан бири китоб эканлиги, китоб эса, инсон учун жуда керак эканлигини эртак тўқувчи ва ёзувчилар ҳақида сўзлаб беради. Ўқувчилар эртак қаҳрамонларининг номларини айтадилар. Ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари нашр қилинган китоблар таниқоти, китоблар кўргазмаси билан танишадилар. Хазиначи томонидан эртаклар, достонлар, ривоятлар бўйича викторина ўтказилади. Ўқувчилар эртакнинг бошланиш қисмини айтишлари керак бўлади, масалан, «Чўпчагим-чўпчак, олтин беланчак...». Топшириқни яхши бажарганлар, викторина ғолиблари бўладилар ва энг кўп китоб ёки эртак ўқиган ўқувчилар сарой хазиначисидан совғалар оладилар.

Сеҳрли ойна хонаси (хона ёки айвонда) – хонада ўқувчиларни сеҳрли ойна маликаси кутиб олади ва уларга видео орқали турли эртаклардан эпизодлар кўрсатади, ўқувчилар эса, уларни қайси эртакдан эканлигини топишга ҳаракат қиладилар, шунингдек, эртаклар ва мультфильмлардан қўшиқлар берилади, ўқувчилар биргаликда куйлашади, унинг номини топишади. Ўқувчилар «Ушбу мамлакатда энг гўзал ким?» саволига жавоб беришлари керак. Тўғри жавоб берганлар маликанинг совғасини оладилар. Сеҳрли ойна ишлатилган эртакларнинг номини санаб берадилар, унинг қаҳрамонларини айтадилар, жавоблар учун совғалар оладилар. Эртаклар асосида ишланган фильмлар, уларнинг номлари, роль ижро этган актёрлар, мазмуни, режиссёрлари ҳақида сўралади. Тўғри жавоблар учун ўқувчиларга махсус совғалар топширилади.

Сусамбилнинг сирли сандиғи (таълим муассасасининг ёки ўқувчилар оромгоҳининг дарахтзор, чакалакзор ёки катта дарахтлардан бирининг тагида бўлиши мумкин) – ўқувчиларни сирли сандиқ қўриқчилари: *Маликаи Ҳуснобод ва Иван-царевичлар* кутиб оладилар. Сандиқда ўзбек ва жаҳон халқлари эртакларида шоҳлар, шаҳзодалар, маликалар ёки турли ёвуз кучлар томонидан паҳлавон ботирларни синовдан ўтказиш учун берилган вазифалар,

саволлар, топшириқлар тўплангани ва неча асрлардан бери сақланиб келаётгани тўғрисида гапириб берадилар. Сирли сандиқ қўриқчилари ўқувчиларга эртаклардаги паҳлавон ботирларга берилган топшириқлардан бирини айтадилар. Ўқувчилар бу топшириқни қайси эртакдан эканлиги, қайси паҳлавонга айтилгани ва қандай бажарилганлиги ҳақида жавоб берадилар ёки синов учун қандай саволлар берилгани ва унга берилган жавобларни тахминан айтишга ҳаракат қиладилар.

Тўғри жавоб топган ёки топшириқни бажара олган ўқувчилар совға оладилар.

Боғи эрам (таълим муассасасининг ёки ўқувчилар оромгоҳининг энг салкин, гуллар билан тўла, фаввора ёки сув ҳавзаси бор энг кўркам жойларидан бирида ўтказилиши мумкин) – ўқувчиларни боғи эрамнинг бош боғбони кутиб олади ва улардан боғнинг ям-яшил майсалари устига жойлашиб олишларини илтимос қилади. Боғбон ўз суҳбатини Сусамбил мамлакати ер юзидаги энг кўркам ва энг гўзал ер эканлигидан бошлайди. Бу ерга келган ўқувчилар фонотека орқали қушлар овозини эшитадилар, расмларда ёки видео орқали турли ҳайвонларни, қушларни томоша қиладилар, аквариумда сузаётган балиқларни кўрадилар, дилга қувонч бағишлайдиган турли хил алвон гуллар, ўсимликлар билан танишадилар. Гуллар ҳақида шеърлар тўқийдилар, расмлар чизадилар. Боғбон қушлар овозини эшиттириб - қуш номини ёки ҳайвонларнинг изларини кўрсатиб - ҳайвон номини сўрайди. Топилган қушлар ва ҳайвонларнинг қайси бирлари қайси эртакдан эканлигини сўрайди ва улар ҳақидаги эртакни эслаб, сўзлаб беришни илтимос қилади. Шу каби гуллар, дарахтлар, балиқлар ҳақида ҳам сўрайди. Эртакларнинг қай бирида шундай гўзал боғи эрам таъриф этилганлигини сўрайди. Тўғри жавоб берганлар боғбоннинг совғаларини оладилар.

Зиёфатлар маскани (таълим муассасасининг ёки ўқувчилар оромгоҳининг ошхона ёки айвончаларидан бирида ўтказилиши мумкин) - ўқувчиларни Зумрадхон ва Золушкалар кутиб олишади. Улар бу ерда эртакларда тайёрланадиган таомлар, ширинликлар, яхна ичимликлар ҳамда шўх базмларда қандай таомлар, ширинликлар, салкин ичимликлар тортилгани ҳақида сўз юритадилар. Ўқувчилардан ўзбек ва турли миллат миллий таомларини тайёрлаш усуллари сўралади. Таомларнинг турлари санаб ўтилади. Ўқувчилардан сарой базмларида тортиш учун қандай таомлар тайёрлаш мумкинлиги ҳақида фикрлари, таклифлари сўралади. Энг яхши таклифлар учун ўқувчилар совға оладилар. Ошпаз таомларни тайёрлаш, уларни столга тортиш, столларни сервировка қилиш, шунингдек, шоҳ ва маликаларнинг қандай овқатланганликлари тўғрисида саволлар беради ва тўғри жавоб берган ўқувчиларга ширинликлар тарқатади.

Дев қалъаси (таълим муассасаси ёки ўқувчилар оромгоҳининг бирон ерида қалъа шаклдаги биносида ёки тошлар кўп бўлган ерда ўтиши мумкин) - ўқувчиларни *ялмоғиз кампир, ўлмас Кащей, девлар* кутиб оладилар. Ўзбек ва жаҳон халқлари эртакларида учрайдиган барча салбий қаҳрамонлар ва улар қилган ишлар ҳақида суҳбатлашадилар, шунингдек, эртаклардаги паҳлавон

ботирлар салбий қаҳрамонларни қандай енгишгани ҳақида ўқувчиларга билганларини сўзлаб берадилар. Ўқувчилар шу ерда эртаклардаги салбий қаҳрамонларни ўзларича тасаввур қилиб қоғозга туширишга, шу билан бир қаторда, дев қалъасининг қўриқчиси – **Жин**нинг барча саволларига жавоб беришга, айтганларини қилишга ҳаракат қиладилар, акс ҳолда **Жин** берилган саволларга жавоб бера олмаган, унинг айтганини қилмаган ўқувчиларни шу ерда олиб қолади.

Миттивойлар шаҳри (таълим муассасаси ёки ўқувчилар оромгоҳининг соя-салқин жойларидан бирида ёки ўқувчилар майдончасида, ёки қўғирчоқлар мамлакати шаклида безатилган жойда ўтиши мумкин) - Ўқувчиларни *Качал полвон, Нўхатвой, кичкина Мук, Билмасвой, Мальвина, Буратинолар* кутиб оладилар ва улар ўзбек ва жаҳон халқлари эртакларидаги митти қаҳрамонлар билан учрашув ўтказадилар. Уларнинг қаҳрамонликлари ҳақида сўз юритадилар. Митти қаҳрамонлар билан ўқувчилар ўртасида зукколик ва топқирлик бўйича мусобақа ўтказилади, турли мавзуларда викторина ва топишмоқлар топиш ташкил этилади. Миттивойлар уюштирган мусобақаларда улар ғолиб келсалар, у ҳолда ўқувчилардан бирини ўзларида олиб қолишади, агар ютқазсалар, ўқувчиларнинг ҳаммасига совға улашадилар. Миттивойлар ўқувчилар билан халқ ўйинлари ўтказадилар.

Учар гилам (таълим муассасасининг ёки ўқувчилар оромгоҳининг спорт майдончасида ўтказилиши мумкин) - бу гилам устида ўзбек ва жаҳон халқлари қаҳрамонлари *Қилич ботир, Илья Муромец, Добриня Никитич, Муқбил тошотар, Алпомиш ва Барчинойлар* билан миллий кураш бўйича ўртоқлик учрашувларини ўтказадилар. Ғолиблар совға оладилар, ютқазганлар полвонларга шогирд бўлиб қоладилар. Ўқувчилар шу билан бир қаторда, полвонларни қандай курашганлари, кимлар ва нималарни қандай енганликлари ҳақида сўзлаб берадилар, саволларга жавоб берадилар. Ўқувчилар шу ердаги эртак қаҳрамонларидан эртаклар, достонларда ботирлар, полвонлар ўртасида қандай ўйинлар, мусобақалар ўтказилгани ҳақида гапириб беришларини сўрайдилар.

Сусамбил карвонсаройи (таълим муассасаси ёки ўқувчилар оромгоҳининг марказий дарвозаси олдида ўтказилиши мумкин) - ўқувчиларни карвонсарой хўжайини ва карвонбоши кутиб оладилар. Улар эртакларда айтилиши бўйича қандай карвонлар ва карвонсаройлар бўлгани, улар қандай карвонсаройларда тўхтагани, қайси эртакларда карвонсаройлар ҳақида сўз юритилгани тўғрисида суҳбатлашадилар. Карвонбоши ким, у нималарни билиши кераклиги ҳақида саволлар берилади. Қуёш, ой, юлдузларга қараб, карвон йўлларни аниқлаш, жазирама иссиқ қумли саҳроларда сув бор жойларни қандай билишганлари тўғрисида саволлар берилади. Узоқ йўлларда таомларни ва сувларни нималарда (мешкоп) сақланганлиги ҳақида маълумот бериш сўралади. Йўловчилар карвонсаройга келгач, улар қандай дам олганликлари, умуман, Карвонсарой қандай жой ва у нима учун хизмат қилади? каби саволларга жавоб берилади. Карвонсаройга келган ўқувчилар карвонбошининг суҳбатини ерда, гиламда ёки ўт-майсада

ўтирган ҳолда тинглайдилар. Саволларга тўғри жавоб берганлар карвонбошидан совға оладилар. Карвонлар ҳақида расмлар чизадилар. Энг яхши расмлар таълим муассасаси ёки оромгоҳ кўргазмасида намойиш этилади.

Зилол сув кўли (таълим муассасасининг ёки ўқувчилар оромгоҳининг бассейни ёки бирон оқар сув ёнида ўтказилиши мумкин) - ўқувчиларни *шоҳ Нептун ва сув парилари* кутиб оладилар. Ўқувчиларга энг қадимги байрамлардан бири бўлган сув байрами ва сув қаҳрамонлари ҳақидаги эртаклар тўғрисида гапирадилар: сув париси сувда сузувчилар ҳақидаги ривоят ва эртаклардан саволлар беради, масалан, «Оҳанграбо», «Олтин балиқ», «Балиқчи ўғли», «Садко» эртакларидан, шунингдек, океан, денгиз ва дарёларда қандай кемалар сузгани, улар қандай сирли ва сеҳрли оролларга дуч келишгани, у ерларда қандай ажойиботларни кўрганлари ҳақида суҳбат ва савол-жавоблар ўтказадилар. Ўқувчилар кемалар расмини чизадилар, сув қароқчиларидан сақланиш йўлларини ўзларича баён қиладилар. Зилол сув ва уни сақлаш ҳақида сув париси сўзлаб беради.

Сув тўғрисида шеър, қўшиқ, ҳикоя, эртак айтиб берган ўқувчилар сув парисидан совғалар оладилар. Океан, денгиз, дарёлар, кўллар, кичик ариқларда яшайдиган балиқлар ҳақида ўқувчилар ўз билганларини гапирадилар ҳамда уларни нома-ном санаб беришади. Ким энг кўп балиқларни тўғри топиб, санаб берса сув парисининг совғасига сазовор бўлади.

Ўқувчилар шу билан бир қаторда, уй шароитида аквариумдаги балиқлар ҳақида билганларини гапирадилар ёки сув париси берган саволларга жавоб берадилар. Аквариумни қандай тутиш, уни тозалаш, балиқларни қандай кўпайтириш мумкинлиги ҳақида сўзлаб берадилар, сув парисидан совғалар оладилар.

Сусамбил бозори (таълим муассасаси ёки ўқувчилар оромгоҳининг шарқ бозори кўринишида безатилган хиёбон ёки майдонда ўтказилиши мумкин) - ўқувчиларни *Насриддин афанди, Алдар кўса, Петруш*калар кутиб оладилар. Улар эртакларда тасвирланган шарқ бозорлари ҳақида тушунчалар берадилар: дўппи бозори, чўпон бозори, маҳсидўзлар бозори, қандолатчилар ва ширинликлар бозори, сабзавот ва мевалар бозори, иссиқ нон ва таомлар бозори, лахтак ва шойи, кийим-кечаклар бозори. ҳунармандлар, яъни мисгарлар, темирчилар, сандиқчилар, турли уй-рўзгор асбоблари бозорлари ва ш.к.лар (юқорида номлари кўрсатилган бозорлар оромгоҳдаги ўқувчилар, катталар ижросида ташкил этилади ва кўрсатилади). Ҳар бир бозор эгаси ўқувчиларга тушунча берар экан, уларга шу бозор ва ундаги маҳсулотлар, уларнинг аҳамияти, қаерларда шундай бозорлар борлиги ҳақида саволлар беришади, шунингдек, бозор энг гавжум жой бўлгани учун, бу ерда масхарабозлар, қизиқчилар, қўғирчоқ ўйинлари ўтказилиши ҳақида гапирилади, саволлар берилади. Шу ердаги қўғирчоқларни ўқувчилар қўлларига кийиб, кичик бир эртак тўқиб кўрсатиб берадилар, Бозорда ишлатиладиган қийқириқлар, ўз молини мақташлар ижро этилади.

Қизикчилар ўқувчилар билан «ўзбек бозори» ўйинини ўтказадилар. Ютқизган ўқувчиларни бозорда нарса сотиш учун олиб қоладилар. Шу билан бир каторда, бозорда бедана, хўроз, қўчқорлар жанги бўлиши ҳақида гапириб берилади. Ўқувчилар бедана, хўроз ёки қўчқорлар жангини ролларга кириб ижро этишлари мумкин. Яхши роль ижро этган ўқувчилар совғаларга эга бўладилар.

Таълим муассасасининг ёки ўқувчилар оромгоҳининг ҳар хил жойида жойлашган Сусамбил мамлакатининг ажойиботлари, қасрлари, кўллари, боғ ва гулзорларини айланиб чиқиб, у ерлардаги турли мусобақаларда (ҳар бир жойда ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда саволлар, топшириқлар берилади) иштирок этган ўқувчилар аста-секин тарқалишади.

Изоҳ. Байрам иштирокчилари навбати билан Сусамбил мамлакатининг 12 та жойида бўлиб ўтадилар. Улар мамлакатнинг қаерда бўлмасинлар, ҳамма ерда улар мамлакат пойтахти *Гулободда* кечқурун бўлиб ўтадиган тантанали базмга таклиф этиладилар.

2.1. Сусамбил мамлакатининг пойтахти *Гулобод шаҳридаги тантанали базм*

Тантанали базм куннинг иккинчи ярмида кечки пайт таълим муассасасининг ёки ўқувчилар оромгоҳининг энг сўлим жойларидан бирида (ёки кенг майдонида, саҳнали зал ёки спорт залида) ўтказиш мумкин. Бу жой имкони борича катта ва чиройли шарқона сарой, гумбазлар ва миноралар шаклида безалган бўлиши ва меҳмонлар келгунга қадар турли шарқ куйлари, қўшиқлари янграб туриши лозим.

Байрамга таклиф этилганлар белгиланган вақтда майдонга тўпланадилар. Уларни *Гулобод* шаҳри ҳокими ўз уламолари билан кутиб олади. Ўқувчилар тўплангунча, майдон марказида ёқимли куй, қўшиқ остида йигит ва қизлар рақс тушиб туришади.

Эшик оғаси Сусамбил мамлакатининг ҳукмдори майдонга яқинлашаётганидан хабар беради. Майдонда тўпланганлар ўринларидан туриб уни ҳурмат билан кутиб олишади.

Мамлакат ҳукмдори *Гулобод шаҳри* ҳокими ва уламолари билан биргаликда карнай-сурнай садолари остида майдонга кириб келиб, ўз тахтига ўтиради. Уни кузатиб келганлар ҳукмдор атрофига жойлашадилар.

Мамлакат ҳукмдори базмга келганларни қутлайди ва улардан мамлакат бўйлаб қилган саёҳатлари қандай ўтганлиги ҳақидаги фикрлари билан қизиқади. Ҳукмдор ўқувчиларнинг жавобларидан мамнун бўлиб улар шарафига бугун катта базм берилиши, базм учун қирқ қозонда турли-туман таомлар тайёрланаётгани, хилма-хил ширинликлар, яхна ичимликлар, ширин-шакар мевалар тортилишини айтиб ўтади. Ҳукмдор вазири базмга ташриф буюрган меҳмонларни барчани таништиради.

Изоҳ: *ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари қаҳрамонлари мамлакат ҳукмдори ташриф буюришидан аввал майдоннинг энг тўрига жойлашиб оладилар.*

Вазир. Улуғ ҳукмдор! Сиз билан шодиёнада қатнашиш мақсадида ушбу базмга ўзбек ва жаҳон халқлари достонлари, ривоят ва эртаклари қаҳрамонлари ҳамда Гулобод шаҳрининг аҳолиси тўпланишган. Базмга таклиф этилган меҳмонлар ўзларига хос совғалари билан келишмоқда. Биринчи бўлиб табрик сўзини достон ва эртакларнинг бош қаҳрамонлари сўрашмоқда.

Ҳукмдор розилик ишорасини беради. Вазир қаҳрамонлар номини бирма-бир эълон қилади, улар ўзларига хос кийимларда даврага чиқадилар ва меҳмонлар учун ажратилган жойга ўтадилар.

Қаҳрамонлар қуйидагилар бўлиши мумкин: *Алпомиш ва Барчиной, Фарҳод ва Ширин, Равшан ва Зулхумор, Баҳром ва Гуландон, Лайли ва Мажнун, Тоҳир ва Зуҳра, Орзижон ва Қамаржон, Ширин ва Шакар, Раъно ва Сухангул, Гул ва Наврўз, Зулфизар ва Авазхон, Юсуф ва Зулайҳо, Ойгул ва Бахтиёр, Синдбад ва Малика* (байрам ташкилотчилари ўз имкониятларидан келиб чиқиб, юқорида мисол тариқасида келтирилган қаҳрамонларни танлашлари мумкин ёки бошқа қаҳрамонларни тайёрлашлари мумкин). Қаҳрамонлар даврага чиқиб бўлишгач, ўзбек халқ куйларидан бирига рақс тушадилар ёки оммавий рақслардан бирини ижро этадилар. Рақс тугагач, улар ўз жойларини эгаллайдилар.

Эшик оғаси базмга хорижий мамлакатлардан ҳам меҳмонлар келганини айтади ва уларни таништиради.

Эшик оғаси: Рус халқ эртаклари қаҳрамонлари – *Илья Муромец, Добриня Никитич, Алеша Попович, Василиса Прекрасная, Руслан ва Людмила, Василиса Премудрая, Аленушка ва Иван-царевич* ташриф буюрадилар.

Улар кириб келиб, ҳукмдорга таъзим айлаб, рус халқ эртакларидаги саломлашув сўзларидан айтиб, ўз совғаларини топширадилар ҳамда рус халқ қўшиқларидан ёки рақсларидан бирини ижро этадилар.

Эшик оғаси янги меҳмонлар ташриф буюрганларини эълон қилади.

Шу тартибда кетма-кет турли эртак вакиллари кириб кела бошлайдилар ва ўз совғаларини топшириб, бирон бир қўшиқ ёки рақс ижро этадилар ёки ўз эртакларидан қандайдир лавҳаларни ижро этиб берадилар. Масалан:

- кавказ халқ эртаклари қаҳрамонлари «Қиличбозлар» рақсини шўх куй остида ижро этишлари мумкин;
- тожик халқ эртаклари қаҳрамонлари тожикча қўшиқ ёки лапар ёки олов устидан сакраш ўйинларини кўрсатишлари мумкин;
- ҳинд халқ эртаклари қаҳрамонлари турли хил фокуслар кўрсатиб, ҳинд рақсларидан бирини ижро этишлари мумкин;
- араб, эрон халқ эртаклари қаҳрамонлари рақс ёки қўшиқ ижро этишлари мумкин;
- япон, хитой, корейс халқ эртаклари қаҳрамонлари Дзю-до, Каратэ, У-шу кураши унсурларидан намойиш этишлари мумкин;
- Юнон халқ эпослари қаҳрамонлари Геракл, Одиссейлар турли Олимп мусобақаларидан намуналар кўрсатишлари мумкин;

- Андерсен, ака-ука Гриммлар эртаклари қаҳрамонлари ҳам ўзларича бирон бир кизиқарли лавҳаларни кўрсатишлари мумкин....

Изоҳ: *базмга меҳмон бўлиб келадиган турли халқ эртак ва достонларининг қаҳрамонлари таълим муассасаси ёки оромгоҳнинг имконияти ва шароитидан келиб чиққан ҳолда, яъни қаҳрамонларнинг кийимлари, керакли атрибутларини тайёрлаш ёки керакли мусиқа ва қўшиқларни борлигига қараб, танланиши мумкин.*

Меҳмонларнинг ташрифи ва табриги орасида Сусамбил ҳукмдорининг амри билан майдон ўртасида шарқона кураш, камон отиш, тош кўтариш каби кичик мусобақалар ўтказилиб турилиши мумкин. Базмнинг якунига яқин мамлакат ҳукмдори барча байрам иштирокчиларига ширинликлар таркатишни буюради.

Сусамбил мамлакати ҳукмдори барча меҳмонлар ва базм катнашчиларига миннатдорчилик билдириб, оромгоҳ ўқувчилари ва ҳаммага тинчлик, осойишталик, омонлик тилайди. Ўз равнаки учун курашган мамлакат, унинг ҳар бир фуқароси ўз ватани фидойиси бўлган, ўз урф-одатлари, кадриятлари ва меросларини ўрганган, билган, қадрлаган, эъзозлаган мамлакат ҳамиша гуллаб-яшнашини, унинг аҳолиси тинч-тотув яшашини айтади хамда «Эртаклар ҳамиша яхшиликка етаклар» деб ўз сўзини тугатади.

Базм барча байрам иштирокчиларининг оммавий ракси билан тугайди. Оммавий ракс тугагандан сўнг Сусамбил мамлакати ҳукмдори ўз уламолари билан базмни тарк этадилар. Эртак қаҳрамонлари ўқувчилар билан коладилар. Оммавий ракслар замонавий ракcларга уланиб кетади.

Изоҳ: *базмни ўтказиш сценарийси таълим муассасаси ёки ўқувчилар оромгоҳининг имконияти, шароити ва жойлашган географик ўрнидан келиб чиққан ҳолда, қисқартирилиши (амалга ошириш мумкин бўлган бўлимларни қолдириб) ёки унга турли қўшимча ва ўзгартиришлар киритилиши мумкин.*

3-§. «Меҳржон» байрами

(байрам бир неча бўлимдан иборат бўлиб, журнал саҳифалари шаклида умумий ўрта мактаб, академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчилари учун ўтказилади)

Байрам ўтказиладиган жой: майдон, хона, зал, боғ ёки гулзор байрамона безатилган. Байрам бошланиши олдидан шўх куй ёки қўшиқ янграб туради. Байрам ўтадиган жойга секин-аста меҳмонлар ва байрам иштирокчилари тўпланадилар.

Мусиқа садолари остида байрамни бошловчи йигит ва киз миллий кийимларда саҳнага чиқиб келадилар.

Бошловчи йигит. Ассалому-алайкум, азиз меҳмонлар, байрам қатнашчилари!

Бошловчи қиз. Хуш келибсиз, ўлкамизга кириб келган Меҳржон байрами тантанасига!

Шу вақт бир қиз ва бир йигит журналнинг ***биринчи саҳифаси*** *мавзуси* ***«Ўлкамизга қайтган Меҳржон!»*** *деб ёзилган рангли расмлар безатилган плакатни олиб чиқиб махсус тайёрлаб қўйилган стенд ёки жойга илиб қўйишади.*

Бошловчи йигит. Қуёш ва ой фалакнинг икки кўзи бўлганидек, *Наврўз ва Меҳржон* заминимизнинг икки кўзидир, икки узугидир. Қадимда ота-боларимиз Меҳржон кунларида дала ва боғларга узум ва қовун сайлларига чиқиб, ўзларининг яқин кишилари билан кўришганлар ва уларни йўқлаганлар. Бир-бирларига совға-саломлар ва эҳсонлар улашганлар, қабристонларни зиёрат қилиб, уларни хас-чўплардан тозалаганлар.

Бошловчи қиз. Кўнгилочар сайллар ташкил этиб, куз неъматларидан бир-бирларини баҳраманд этганлар, полвонлар ва қиличбозларнинг чиқишлари ва турли соҳадаги мусобақаларни марок билан томоша қилганлар.

Бошловчи йигит. Ҳа, хайрли иш, бошланган яхши қадамга ҳар қанча тасаннолар айтса арзийди. Мана қарангки, халқимиз ўзининг яна бир унутилган байрамини – **Меҳржон**ни тиклади.

Бошловчи қиз. Буюк бобомиз Абу Райҳон Беруний «Қадимий байрамлар тарихи» асарида таъкидлаб ўтганидек, қадимда нишонланадиган энг катта байрамлардан бири – бир неча кун давом этадиган, Она заминга, меҳнаткашга таъзим сифатида нишонланадиган Меҳржон байрами яна ёруғ олам юзини кўрди.

Шу вақт бир қиз ва бир йигит журналнинг ***иккинчи саҳифаси*** *мавзуси* ***«Меҳржон-Наврўз - эгизак»*** *деб ёзилган рангли расмлар билан безатилган плакатни олиб чиқадилар ва махсус тайёрлаб қўйилган стенд (ёки жой)га илиб қўйадилар.*

Ёқимли мусиқа остида **Наврўз** *чиқиб келади.*

Наврўз. Ассалом, эй менинг меҳнатсевар, заҳматкашларим! Мен Сизлардан жуда ҳам хурсандман, чунки, **Меҳржон**ни ҳам байрам қилиш анъанасига айлантирибсиз. Бу жуда яхши.

Меҳржон *кириб келади.* **Наврўз** *ва* **Меҳржон** *қучоқлашиб кўришадилар ва биргаликда рақс ижро этадилар.*

Рақс тугагач, гуллар ва қушлар қуршовида **Бободеҳқон** кириб келади.

Бободеҳқон. Наврўз ва Меҳржон менинг набираларимни кўрмадингизми? Бу ерга келишмадими? Сабзавоту мевалар ғарқ пишган вақтда улар қаерда юришган эканлар?

Сабзавот ва мевалар қуршовида Бободеҳқоннинг набиралари **Ҳосилой** ва **Ҳосилбек**лар кириб келадилар ва барча байрам қаҳрамонлари билан қучоқлашиб кўришишадилар.

Ҳосилой ва Ҳосилбек томошабинлар билан биргаликда меҳнат ҳамда деҳқонларга бағишланган шеърлар ўқийдилар.

Байрам давом этади.

Бошловчи йигит.

Она замин бағрида,
меҳнатдан топдим ошим.
Мангудир, азалийдир,
маконим-тоғу-тошим.
Уларга таянаман,
улар суянч – бардошим.
Бугун Наврўзга эш тўй –
ҳосил тўйим – Меҳржон.

Бошловчи қиз:

Эл-улусим боғида
табиатдан саховат.
Бағри бепоён юртим,
меҳнатимдан бут, обод.
Олма-ю, шафтолиси,
узуми, ноки новвот.
Юртдошларим келингиз,
энди қўшиққа навбат.

Шеър тугагач, ***3-саҳифа бошланади. «Бободеҳқоним менинг»*** ёзувли плакатни стендга илиб қўйилади. Сўнгра Охунжон Мадалиевнинг «Бободеҳқоним менинг» қўшиғи янграйди ва қизлар рақси бошланади.

Ҳосилдор далалар, мевалари ғарқ пишган боғу-роғлар, сабзавотлар тўла полизларни акс эттирувчи «Куз пейзажи» ракс пантомимаси бошланади. Ракс пантомимаси охирида рақс иштирокчилари томошабинларни мевалар билан меҳмон қиладилар.

4-***саҳифа бошланади. «Меҳржон маросимлари»*** плакати олиб чиқиб илиб қўйилади.

Карнай-сурнай садолари остида саҳнага масхарабоз чиқиб келади ва ҳаммани куз сайлига чорлайди.

Саҳнада ҳосил байрами эпизодлари: «Аския», «Фольклор қўшиқлар», «Дорбозлар ўйини», «Хўроз уриштириш», «Топишмоқлар», «Миллий кураш» ва ш.к.лар ижро этилади.

5-саҳифа «Меҳржон таомлари» саҳифаси бошланади. Стендга «Меҳржон таомлари» ёзувли плакат илиб қўйилади.

Куз таомларидан намуналар кўрсатилади ва даврада «Куз нафаси» номли салат тайёрланади. Куз таомлари билан томошабинлар меҳмон қилинадилар.

6-саҳифа «Меҳржон либослари» саҳифаси бошланади ва шу ёзувли плакат мўлжалланган жой илиб қўйилади.

Саҳнада кузги либослар намойиши бошланади. Байрам бошловчилари ҳар бир либоснинг фасони, матоси, муаллифи, қандай маросимга мўлжалланганлиги ва ш.к.лар ҳақида маълумот бериб борадилар. Либослар кўриги охирида байрамнинг барча иштирокчилари саҳнага чиқадилар ва оммавий ракс ижро этадилар. Байрамнинг тантанали тугаши байрам бошловчиларининг хайрлашуви билан тугайди.

Байрам сайли иштирокчилар ва томошабинларнинг биргаликдаги оммавий ракс ва дискотекасида давом этади.

Изоҳ: Меҳржон *байрамини ўтказишнинг ушбу кўриниши тарбиячилар томонидан бир вариант сифатида қабул қилиниши мумкин. Байрамни ташкил этувчилар, унинг мазмуни, кетма-кетлиги, саҳифаларини ўз имкониятлари ва шарт-шароитларидан келиб чиққан ҳолда ўзгартиришлари мумкин. Шунингдек,* **Наврўз** *байрамини ҳам шу тартибда ўтказиш мумкин.*

Ташкилотчиларга тавсиялар:

1. Байрам, ўқувчилар ёшига қараб, бир соат ёки ундан кўпроқ бўлиши мумкин.
2. Саҳифалар ёзилган плакатлар илинаётган ва қисқа танафус вақтларида куй ва қўшиқлар ижро этилиши мақсадга мувофиқ.
3. Саҳифалар орасида узилиш бўлмаслиги керак.
4. Байрам қатнашчилари имкони борича миллий кийимларда ва байрамнинг барча безаклари куз фасли кўринишида бўлиши лозим.
5. Наврўз, Меҳржон, Бободеҳқон, Ҳосилой ва Ҳосилбекларда уларнинг номларини англатувчи тасмалар тақилган бўлиши керак.
6. Имконияти мавжуд бўлган муассасаларида саҳифаларни экранда ҳам намойиш қилиб борилиши яхши тарбиявий самара бериши мумкин.

4-§. Оммавий ракс

(умумий ўрта мактаб ва ЎМКҲТМ ўқувчилари, ОТМ талабалари ҳамда ёзги дам олиш оромгоҳлари тарбияланувчилари учун)

Ўқувчиларда гўзаллик ҳиссини тарбиялаш – жиддий олийжаноб вазифа. Ўқувчиларда бундай ҳисни тарбиялаш, уларнинг ахлоқий қиёфасини шакллантиришга ёрдам беради, маънавий жиҳатдан бойитади, маданиятини оширади. Оила ва таълим муассасаларида доимий равишда ўқувчиларнинг эстетик дидни ривожлантириш, шунингдек, уларга гўзалликни тушуниш, сезиш, севиш ва дидсизликка танқидий муносабатда бўлишни ўргатиш ҳамда уларни озми-кўпми бадиий ижодиётга жалб қилишга ҳаракат қилиш лозим.

Ёш авлодни эстетик тарбиялашда ракс муҳим аҳамиятга эга. Ракс ҳозирги пайтда аста-секин кўпчилик кишиларнинг, айниқса ёшларнинг ҳордиқ чиқарувчи энг севимли фаолияти сифатида кенг ёйилмоқда. Ўқувчилар бўш вақтларини ўз хоҳишларига кўра кўпроқ раксга бағишламоқдалар. Раксниң мусиқий таъсирчанлиги уни бошқа санъат туридан ажратиб туради. Таълим муассасалари шароитида раксниң барча жанрларини турли мусиқий – эстрада, оммавий ракс тадбирларида, байрамларда кўриш мумкин. Буларнинг ҳаммаси ўқувчиларни

бирлаштиради, гўзаллик оламига олиб киради, уларда яхши кайфият уйғотади, бўш вақтларини қизиқарли ташкил қилишга шароит яратади.

Оммавий рақс – ўқувчилар турур жойларида ёки кўнгилочар боғларда уларнинг бўш вақтларидаги дам олиш шаклларидан биридир. Бундай дам олиш шакли, ўзига хос тартиб-қоида асосида ташкил қилиниши мумкин ва ҳар бир оммавий рақс махсус тузилган мусиқий-рақс дастурида олиб борилади. Бундай дастур ижодий гуруҳ ёки ташкилотчилар томонидан тарбиячилар ёрдамида тайёрланади. Педагогик нуқтаи назардан оммавий рақс - нафақат рақс ёки кўнгилочар, балки ўқувчиларнинг мусиқа остида рақс ритмида чиройли, шодон ҳаракат қилишини ўргатувчи аниқ жараёндир. Ўқувчилар бундай жараёнда ўзларини эркин сезадилар, бир-бирларини кузатадилар, ўзаро мулоқотда бўладилар, шунингдек, ўзларини қандай тутишлари, рақс одоби қоидаларига риоя қилиш ҳамда рақс тушиш маданиятини ўрганадилар. Яхши ташкил қилинган оммавий рақс жўшқин кўтаринки кайфиятини яратади, ўқувчиларда мусиқага, рақсга ва бир-бирларига нисбатан муҳаббат уйғотади.

Бундай тадбирлар ўқувчиларда чидамлилик, самимийлик, мулойимлик, ўзини тута билиш ва бошқара олиш ҳисси, оддийлик, камтаринлик, атрофдагиларга эътибор қилиш, уларнинг кайфияти, хайрихоҳлик, хушмуомалалик каби сифатларни шакллантиришга имконият беради ва уларнинг таълим муассасасидаги кундалик ҳаётининг ажралмас қисмига айланишига асосий сабабчисидан бири бўлиб қолади.

Яхши ва тўғри танланган оммавий рақс репертуари ўз ритми, чиройли мулоқот шаклини яратиш имкони борлиги билан барча ўқувчиларни ўзига тортади ва уларда рақсга нисбатан янада қизиқиш уйғотади.

Оммавий рақс жамоавий ижод бўлганлиги боис, у ўқувчиларда жамоавийлик, бошқалар олдида жавобгарлик, уларнинг қизиқишлари билан ҳисоблашиш каби хислатларни ривожлантиради. Ҳар бир оммавий рақс дастури мақсадли ва мазмунли бўлиши керак. Таълим муассасалари шароитида ташкил этилиб, ўтказиш мумкин бўлган оммавий рақсларнинг жуда кўп турлари мавжуд. Лекин амалиёт шуни кўрсатадики, таълим муассасаларида фақат рақс массовкалари ўтказилади, яъни мусиқага жавобгар шахс қайси мусиқани топиб келса ва уни эфирга берса, ўқувчилар шунга рақсга тушаверадилар. Бундай оммавий рақснинг дастури жавобгар шахснинг ихтиёрида қандай магнит тасмалари борлигига боғлиқ бўлиб қолади. Лекин оммавий рақс - фақат замонавий мусиқага рақс тушиш дегани эмас. Ўқувчилар дам олиб ва рақсга туша туриб, таниқли қўшиқчилар, мусиқий - эстрада гуруҳлари, турли рақс жанрлари ҳақида маълумот олишлари керак (имконият бўлган ҳолларда мусиқа соҳаси бўйича мутахассисларнинг чиқишларини ҳам ташкил этиш мумкин).

Таълим муассасаси шароитида энг кенг ёйилган оммавий рақс - рақсли оммавий рақс, дискотекали - оммавий рақс ва аралаш оммавий рақс.

Оммавий рақсни тайёрлаш ва уни ўтказиш: тайёрлаш, бажариш, якунлаш ва таҳлил каби 3 та босқичдан иборат.

Тайёрлаш босқичида гуруҳ сардорлари тарбиячи билан бирга оммавий рақс табиатини ҳисобга олган ҳолда, унинг дастурини тузади. Агар

бу рақсли оммавий рақс бўлса, эстрада қўшиқлари репертуаридан турли гурухларнинг турли жанрдаги куйлари ва қўшиқлари танланади; агар бу дискотекали оммавий рақс бўлса, у ҳолда дастурни тайёрлайдиган ижодий гурух тузилади; агар бу аралаш оммавий рақс бўлса, гурух сардори, тарбиячи ёки бошловчи оммавий рақсни бошлаш йўлларини олдиндан ўйлайди ва замонавий ритмдаги дастурни тузади.

Бажариш босқичида бошловчи тарбиячи билан келишган ҳолда оммавий рақсни белгиланган дастур бўйича олиб боради ва ҳаммага қизиқарли, ҳаммабоп бўлишини кузатади.

Оммавий рақс тугагандан кейин тарбиячи ўқувчилар билан биргаликда ***натижалар якуни таҳлилини ўтказадилар.*** Таҳлил натижаларига кўра кейинги ўтказиладиган оммавий рақсни қандай қилиб янада яхши ва қизиқарлироқ ўтказиш бўйича фикр алмашадилар.

Одатда оммавий рақслар тарбиявий жараённинг давоми сифатида мазмунлидир.

Кўп жойларда таълим муассасаси шароитида энг кенг ёйилган оммавий рақс - рақсли оммавий рақс, яъни замонавий ритмдаги рақслар бўлиб, ундаги дастурда фақат эстрада ва рақс ритмлари бўлади. Бундай оммавий рақсларда ўқувчилар ўз билганларича рақсга тушадилар, гавда, қўл, оёқ ҳаракатларига, шунингдек, куйнинг ритмига ҳам эътибор бермайдилар. Баъзан, улар рок, джаз, блюз, шейпинг рақсларининг ҳаракатларини бузиб ижро этадилар. Агар оммавий рақс дастури ижодий, услуб жиҳатдан тўғри тузилса, қўшиқлар ва куйларнинг кетма-кетлиги, жанрлар турли-туманлиги, миллий эстрада, ўқувчиларнинг ёши ва қизиқишлари ҳисобга олинса, бундай оммавий рақслар ижобий самара беради. Дискотекали оммавий рақс катта тайёргарликни талаб қилади, шунинг учун, у камроқ ўтказилади. Бундай оммавий рақсни ўтказишнинг қийинлиги шундаки, дискотеканинг дастури битта рақс жанри ёки эстрада гурухи ёки эстрада юлдузлари ижодига бағишланган бўлади. Рақсли дискотека давомида уни тайёрлаган ижодий гурух - эстрада гуруҳининг ижоди, рақс жанрлари билан иштирокчиларни таништиради. Масалан, дискотекани бирор дастурини ўзбек эстрадасига бағишлаш мумкин. Дастур давомида ўзбек эстрада юлдузлари ҳақида гапириб бериш, уларнинг қўшиғини эшиттириб, ҳаммани рақсга таклиф қилиш ёки дискотекани рақснинг бирон-бир жанри (масалан, мумтоз рақслар, рок, жаз ва ш.к.лар)га бағишлаш мумкин. Унда ўқувчиларга рақснинг барча гўзаллигини, грациясини ва рақсга таклиф қилиш одобини кўрсатиш, шунингдек, имконият бўлса, дискотекани ўтказишда иштирок этиш учун рақс мутахассисларини ёки гуруҳини чақириш ҳам мумкин.

Ўқувчилар дискотекада рақс ва эстрада гуруҳлари ҳақида қизиқарли маълумотларни билиб оладилар, янги қўшиқ ва куйларни тинглайдилар. Дискотекага эстрада гуруҳини таклиф қилиш имконияти бўлган ҳолларда, оммавий рақсда улар ҳақида ҳикоя қилиш, сўнгра ўқувчиларни рақсга таклиф қилиш мақсадга мувофиқ.

Дискотека - қўшиқ, рақс, ҳикоя, кўрсатув ва ўқувчиларнинг маданий дам олишидан биридир.

5-§. Таълим муассасаларида "Халқ сайли" байрамини тайёрлаш ва ўтказиш

(умумий ўрта мактаб, ЎМКҲТМ, ОТМ талабалари, малака ошириш ва қайта тайёрлаш курслари тингловчилари ҳамда болалар ёзги дам олиш оромгоҳлари тарбияланувчилари учун)

Ўзбекистонда янгича ижтимоий - сиёсий, меҳнат, турмуш ва оила, халқ анъаналарига бағишланган миллий урф-одатлар ва маросимлар кенг қўлланилмоқда. Шу мақсадда таълим муассасалари шароитида тайёрлаш ва ўтказиш мумкин бўлган "Халқ сайли" байрамининг тахминий услубини эътиборингизга ҳавола этилади. Бу байрамга ўқувчилар гуруҳларида олиб бориладиган тайёргарлик ишлари услуби батафсил ёритилади. Таклиф этилаётган "Халқ сайли" байрами фақат ўзбек халқининг урф-одатларига, маросимларига бағишланиб қолмай, балки турли Ўрта Осиё давлатлари халқларининг урф-одатлари маросимларини ёритишга йўналтирилган.

Байрамни ўтказишдан асосий мақсад:

1. Ўқувчиларни Ўрта Осиё ва Ўзбекистон вилоятлари аҳолисининг ҳаёти, маданияти, санъати, халқ ижодиёти билан яқиндан таништириш.

2. Байрамга тайёргарлик вақтида ўқувчиларни мустақил равишда зарурий маълумотлар тўплаш, суҳбат, танлов ва учрашувлар ўтказишга ўргатиш.

3. Байрам тайёрлаш ва ўтказишга жойлардаги ижодиёт марказларини жалб этиш.

4. Байрам тайёргарлигига ўқувчилар, тарбиячилар, ота-оналар ва жамоат ташкилотларини жалб этиш.

5. Байрам ўтказишга тўгарак раҳбарларини жалб этиш, уларнинг фаолиятини намойиш этиш.

Байрамга тайёргарлик. Байрамга тайёргарлик асосан ўқувчилар гуруҳларида бошланади. Тарбиячилар ва ташкилотчилар байрамдан бир неча ҳафта (бир неча кун) олдин тарбиявий ёки ахборот соатларида Ўзбекистон вилоятлари, Ўрта Осиё халқларининг урф-одатлари, маросимлари ҳақида сўзлаб берадилар. Суҳбат вақтида ўқувчилар: ўзбек ва бошқа миллат халқлари ҳақида маълумот тўплаш, халқ ўйинлари, қўшик ва рақсларини ўрганиш; урф-одатлар, маросимлар ва байрамлар ўтказиш учун зарур бўлган тадбирларни келишиб оладилар.

Байрам ташкилотчиси "Халқ сайли" байрамини ўтказиш учун ўқув гуруҳи тарбиячилари ёки ташаббускорлардан ижодий гуруҳ тузиб олади. Бундай гуруҳга байрамни қизиқарли, қувноқ ва тантанали ўтишига қизиққан ўқувчилар, ота-оналар, тарбиячилар, тўгарак аъзолари ёки раҳбарлари кириши мумкин. Ҳар бир гуруҳдаги ижодий гуруҳ вакилларидан таълим муассасаси бўйича байрамни тайёрлаш ва ўтказиш ижодий гуруҳи тузилади. Бу гуруҳ қачон, қаерда, кимлар ёрдамида ва кимлар иштирокида, қандай безаклар ва атрибутлар ёрдамида ўтказиш мумкин? деган саволга жавоб топишга ҳаракат қилади. Шу ижодий гуруҳ томонидан байрамни қизиқарли, қувноқ, жозибали, тантанали ўтиши учун энг яхши ғоялар, таклифлар,

байрам бошловчиси танлови эълон қилиниши мумкин (бундай танловлар "Халқ сайли" байрамини бошқа байрамлардан фарқлироқ ўтказишга катта ёрдам беради). Кўпчиликнинг таклифларини тўплаш учун алоҳида қути ташкил қилиш мақсадга мувофиқ.

Байрамни ташкил этиш ва ўтказиш учун амалий-услубий ёрдам кўрсатиш мақсадида таълим муассасасининг кутубхонаси (ёки кафедралар)да маълумотномалар бўлими - маслаҳат пунктлари ташкил этилиши мумкин. Бу бўлимда Ўзбекистон ва Ўрта Осиё халқларнинг урф-одатлари, маросимлари, халқ ижодиёти, миллий кийимлари, шунингдек, "Наврўз", "Қовун сайли", "Ҳосил байрамлари",. "Меҳржон", "Сув, олов байрамлари", ўқувчилар фольклори, халқ оғзаки ижоди намуналари ҳақида маълумотлар тўпланади, шу билан бир қаторда, замонавий урф-одатлар, маросимлар тўғрисида фотомонтаж, видематериаллар, фильмлар, фото-кўргазмалар тайёрлаб қўйилади. Бўлимда миллий кийимлар нусхаси, ўқувчилар гуруҳларида суҳбатлар ўтказиш учун тарқатма материаллар, халқ фольклори қўшиқлари, куйлари ёзилган дисклар, аудио-видеокассеталар тайёрлаб қўйилади. Шаҳарлар, вилоятлар, республикамиз ҳаётини акс эттирувчи кино лавҳалар байрамни мазмунини кенгайтиришга катта ёрдам беради.

Таълим муассасасида "Халқ сайли" байрамини тайёрлаш ва ўтказиш бўйича тузилган ижодий ишчи гуруҳи томонидан барча ўқув гуруҳларига байрамнинг сценарийси асосида тахминан қуйидагича топшириқлар берилиши мумкин (топшириқлар якка гуруҳга, ёки икки гуруҳга битта, ёки параллел ўқувчилар босқич гуруҳларига, яъни 1 курснинг барча гуруҳларига битта (иккита) берилиши мумкин):

- чойхона учун жой танлаш ва уни безаш;
- сумалак тайёрлаш учун жой белгилаш, ўчоқ қазиш, қозон ўрнатиш ва бу жойни керакли жиҳозлар билан безатиш;
- бадиий ҳаваскорлик гуруҳлари, аниқ иштирокчилари учун жой тайёрлаш ва безатиш;
- миллий кийимдаги қизлар ва ўқувчилар: кийимларни тикиш ёки топиш (улар байрам давомида байрам қатнашчиларига сумалак, шарқ ширинликлари, палов ва иссиқ нон тарқатадилар);
- қўқон аравасини тайёрлаш ва уни безатиш, байрамнинг бошланганини эълон қилувчи жарчиларни тайёрлаш;
- фахрий меҳмонларни, қарияларни таклиф этиш ва улар учун таклифномаларни тайёрлаш;
- байрамга бағишлаб ўтказилган фотогазеталар, деворий газеталар, "Икэбана", расмлар, турли моделлар, шеърлар, гулдаста ва варраклар, қандолат маҳсулотлари ғолибларининг ишлари, тўгарак аъзоларининг ишлари кўргазмаси учун жой тайёрлаш, уларни тўплаш ва жойлаштириш;
- байрамни ўтказиш тартиби (сценарийи)ни тузиш, байрам бошқарувчиларини танлаш ва тайёрлаш;
- таълим муассасаси радиогазетасининг байрамга бағишланган сонини танлаш, тайёрлаш ва эшиттириш;
- фотомонтаж тайёрлаш учун байрам давомида суратга олиш;

- байрамга керакли барча техникавий воситаларни тайёрлаш, ўрнатиш ва ишлашини текшириш ва назарат қилиб бориш;

- байрам давомида эшиттириш учун байрамона куй, қўшиқлар танлаш ва ишлатиш;

- байрам давомида сценарий асосида ўтказиладиган турли мусобақа ва танловлар учун жой танлаш, тайёрлаш ва уларни безатиш;

- байрам ғолиблари учун мўлжалланган совға ва кубоклар тайёрлаш ва ш.к.лар.

Ўқув гурухлари тарбиячилар ёрдамида тайёргарликни бошлайдилар. Тайёргарлик даврида ҳар бир ўқув гуруҳида байрам мавзуси бўйича суҳбатлар, ахборот соатлари, баҳс-мунозаралар ўтказилади. Уларнинг мавзулари қуйидагича бўлиши мумкин (ўқувчилар мавзуларни ўзлари ёки тарбиячининг таклифига биноан танлаб оладилар):

- Янги маросимлар ҳаётга! (баҳс-мунозара);
- Ўрта Осиё халқлари ижодиёти (халқ қўшиқлари, куйларини тинглаш, халқ амалий санъати намуналари билан танишиш);
- Ўзбекистон вилоятлари бўйлаб сиртдан саёҳат;
- "Ўз шаҳрингни биласанми?" (викторина);
- "Таълим муассасаси бугун ва эртага" (раҳбарлар билан давра суҳбати);
- "У нима, бу нима?" (савол-жавоб кечаси);
- "Ўзбекистон юлдузлари" (учрашув ёки суҳбат);
- "Шарқ ва Европа маданияти" (баҳс-мунозара) ва ш.к.лар.

"Халқ сайли" байрамини ўтказишнинг тахминий тартиби. Таълим муассасасининг ҳовлиси ёки боғи байрам ўтиши учун чиройли қилиб безатилади. Барча тайёргарликлар тугаб, ташриф буюрган меҳмонлар ва байрам иштирокчилари ўз жойларини эгаллаганларидан сўнг, карнай-сурнай ёки радио орқали берилган мусиқавий сигнал байрамни бошланишидан дарак беради. Байрам бошлангунга қадар байрамона қўшиқлар, куйлар, ёшларни севимли хонандалари ижросидаги қўшиқлар янграб туради.

Байрам безатилган қўқон араваси (ёки усти очиқ енгил автомашина) ва унда жойлашиб олган қизиқчилар, жарчиларнинг боғ ёки ҳовли бўйлаб ҳаракатлари мобайнида ҳаммани байрамга таклиф этишлари билан бошланади. Қўқон араваси (ёки енгил автомашина) байрам ўтадиган жойни айланиб юриш вақтида радио орқали бошловчиларнинг қуйидаги сўзлари эшитилади:

Сухандон:

Дўстлар! Бугун сиз қаерга борманг-
Кураш майдони-ю, шарқ бозорига,
"Хумор" чойхонасигами, аттракционга.
Ҳамма ерда сизни шўх қўшиқлар,
Рақслар кутади, кутар зўр томошалар.
Халқ севган қизиқчилар - улар хизматингизда,
Дорбозлар, полвонлар бизнинг байрамимизда.

Сухандон:

Бизнинг бугунги байрам,
Барчани қилса ҳамдам.
Бўлингиз шод, олингиз ором,
Бу кун сизга, катта эҳтиром!

Шундан сўнг, сухандонлар барчани байрамнинг асосий майдончасига таклиф этадилар. Бу майдончада сценарий асосида байрам концерти, меҳмонларнинг чиқишлари, табриклари, хонандалар қўшиқлари, раққосалар рақслари ижро этилади, сўнгра, барча байрам майдончасидан ташқарида жойлашган турли мавзу ва йўналишлардаги кичик майдонча(масалан, спорт майдончаси, аттракционлар ва қизиқарли тортишувлар майдончаси, танлов ва мусобақалар майдончаси, кўргазмалар ва "Модалар театри")ларига тарқалишади.

Изоҳ: *бу майдончаларда намойиш этиладиган ва ўтказиладиган ижодий ишлар таълим муассасасининг имкониятига кўра байрамнинг ижодий ишчи гуруҳи томонидан белгиланган режа асосида ташкил этилади. Шу сабабли, қуйида уларнинг ҳар бири ҳақида эмас, балки баъзиларини ўтказиш ҳақида тавсиялар берилади.*

"Қувноқлар даврасн". Қувноқлар давраси байрам ўтаётган жойнинг энг соя-салқин жойига жойлашгани маъқул. Бу даврага келувчиларни халқ қизиқчилари Насриддин Афанди, Алдар Кўсалар қизиқ-қизиқ ҳангомалар, қўшиқлар айтиб кутиб олишади. Майдон бўйлаб ҳар ер, ҳар ерда турли халқларнинг ҳаракатли ўйинлари учун жой ажратилади. Бу ерда байрам қатнашчилари, ишқибозлар ўзаро куч синашадилар, ғолибларга турли рангдаги жетонлар берилади. Ютуққа олинган жетонларни ўқувчилар, шу майдоннинг бир чеккасида жойлашган "Байрам совғалари" киоскида турли ўйинчоқ совғалар, шарқ ширинликлари, қандолат маҳсулотлари, иссиқ ёпилган майизли нон, шарбатли ичимлик ёки ўқув қуролларига алмаштиришлари мумкин (буларнинг ҳаммаси бир киоскда бўлиши шарт эмас, уларни майдончанинг бир неча бурчакларига тарқатиб юбориш мумкин). Жетонлар турли рангда бўлгани маъқул. Масалан, жетонни шарқ ширинликларига алмаштириш учун ўқувчи мусобақалар, танловларда қатнашиб, камида 4 та қизил жетон ютиб олиши, шарбатли ичимлик учун 5 та сариқ жетон, ўқув қуроллари учун 3 та яшил жетон ва ш.к. ютиб олиши лозим. Бундай ҳолат ўқувчиларнинг қизиқишларини орттиради, баъзан уларни барча мусобақада иштирок этишга жалб этишга ундаши мумкин. Шунингдек, майдоннинг бир чеккасида "ютуқли лотерея" ўйинини ўтказиш мумкин. Майдончадаги қизиқчилар, бошқарувчилар байрам радиоси орқали вақти-вақти билан ғолибларни эълон қилиб турадилар, улардан интервьюлар олиб, радиорепортажлар эшиттириб борадилар. Қувноқлар давраси авжига чиққан бир вақтда майдончанинг марказига таълим муассасасининг полвонлари-курашчилар таклиф этилади ва курашчилар, боксчилар мусобақалари бошланади. Бундай мусобақада ўқувчилар, тарбиячилар, ота-оналар иштирок этишлари мумкин. Қувноқлар даврасидаги халқ ўйинларининг давомийлигини байрам ижодий гуруҳи аъзолари кузатиб борадилар.

"Мусиқа жавони" майдончаси. Бу ерга тўпланганлар, ўзбек халқ қўшиклари, рақслари, жаҳон халклари қўшиқлари, рақслари танловларида иштирок этиб, ўз кобилиятларини намойиш этадилар, ёш шоирлар ўз шеърлари билан қатнашадилар, турли халқ ва ўзбек халқи миллий урф-одатларидан намуналар кўришади ёки ўзлари ижро этишади. Иштирокчилар асосан фольклор қўшиқ ва рақсларга кўпроқ эътибор каратадилар, шу билан бир каторда, замонавий қўшиқ ва рақслар танлови ҳам ўтказилади. "Мусиқа жавони"да СМС саволлари ёки викторина саволлари бўйича мунозара ўтказилади.

"Гўзаллик салони" майдончаси. Бу салонда ёқимли куй ёки қўшиқ оҳангида бошловчилар ёрдамида тарихий миллий либослар, жаҳон халклари либослари, замонавий либослар, шунингдек, соч турмаклаш ёки турли матолар ва улардан тикиш мумкин бўлган либослар намойиши ўтказилади. Албатта, намойишда ёшлар (ўғил ва қиз ўқувчилар) ёки катта ёшдагилар (эркак ва аёллар)га мос келадиган либослар ва соч турмаклари намойиш этилиши керак.

Намойиш давомида ёки тугашида байрам қатнашчиларидан хоҳловчилар шу ерни ўзида кўнгилларига ёққан либослар, соч турмаклари ҳакида мутахассисларнинг маслаҳатини ҳамда янги либосларнинг андозасини олишлари, шу билан бир қаторда, сартарошлар байрам катнашчиларига соч турмакларини қилдиришлари, тикувчилар эса, кичик либослар тикиб беришлари мумкин.

Изоҳ: *албатта, "Халқ сайли" байрамининг бўлимлари, майдончалари, уларнинг турлари байрам ижодий гуруҳи ўқувчилари томонидан тушган таклифлар ва таълим муассасаси имконияти асосида режалаштирилади. Бундай байрамни ўтказишдан асосий мақсад, байрам тайёргарлигидан тортиб, токи ўтказилгунга қадар, унинг барча унсурларида ўқувчиларнинг иштирокини таъминлашдир.*

Байрам дастурида белгиланган барча тадбирлар, танлов ва мусобақалар тугагач, оммавий ракс учун куй ёки қўшиқ ижро этилади ва барча оммавий раксга таклиф этилади (оммавий ракс учун ўзбек ва чет эл, замонавий эстрада юлдузлари ижросидаги куй, қўшиклар танланиши мумкин).

Байрам якуни. Байрамнинг эртаси куни таълим муассасаси бўйича тузилган ижодий ишчи гуруҳ аъзолари тўпланишиб, байрамнинг тайёргарлик ва ўтказилиши жараёни бўйича фикр алмашадилар, дастлабки фаол иштирокчиларни, гуруҳларни аниқлайдилар, уларни тақдирлаш йўлларини белгилайдилар. Байрам ҳакидаги фикрларни тўплаш учун радио (ёки тарбиячлар, гурух фаоллари) оркали таълим муассасаси ўқувчиларига мурожаат қилиб, уларга фикр-мулоҳазаларини оғзаки ёки ёзма равишда байрамнинг ижодий ишчи гуруҳига топширишларини сўрайдилар. Ўқувчилар ва ижодий гуруҳларнинг фикрлари асосида ўтказилган байрамга якун ясалади ва унинг натижаси, тақдирланувчилар таълим муассасасининг навбатдаги йиғилишларидан бирида эълон қилинади.

6-§. "Бўлажак ватан посбонлари" ўйин-мусобақаси

(умумий ўрта мактабнинг бошлангич синф ўқувчилари ҳамда болалар ёзги дам олиш оромгоҳлари тарбияланувчилари учун)

Бу ўйинни хонада, залда ёки очиқ ҳавода ўтказиш мумкин. Саҳна (ёки давра)га ўйин бошқарувчиси чиқиб келади.

Бошқарувчи – ўйин-мусобақада иштирок этишни хоҳлаган ўқувчиларни саҳна (даврa)га таклиф этади. Мусобақада иштирок этишни хоҳловчиларни танлаш учун мусиқачилар ҳарбий қўшиқлар ёки уларнинг куйларини эшиттиришларини сўралади.

Турли кинофильмлар, концертлар, клиплардан ҳарбий қўшиқлар, куйлар янграйди. Ўқувчилар куй ва қўшиқларнинг мазмунига қараб саҳна (давра)га чиқадилар. Масалан, "Танкчилар" қўшиги ижро этилганда, ўйин-мусобақада "танкчи", "Чавандозлар" қўшиғида – "чавандоз", "Учувчилар" – қўшиғида – "учувчи" бўлиб иштирок этмокчи бўлган ўқувчилар ва ҳоказо (ёки фақат ўйинда иштирок этишга хоҳиш билдирган ўқувчилар) саҳнага чиқишлари мумкин. Иштирокчилар саҳна (давра)га тўпланишгач (20 тача), улар иккита гуруҳга ажратилади. Гуруҳлардаги иштирокчилар сони бир хил бўлиб, ҳарбийлар ҳар иккала гуруҳда бир хил сонда, масалан, ҳар икки гуруҳда биттадан учувчи, биттадан оддий аскар, танкчи, ошпаз ва бошқалар бўлиши керак. Иштирокчилар сони 20 нафардан ошмаслиги мақсадга мувофиқ.

Ўйин бошланиши олдидан бошқарувчи иштирокчиларни ҳайъат аъзолари билан таништиради.

Бошқарувчи. Иккала гуруҳ тайёр экан, ўйин давомида биз уларни ҳарбийчасига «рота» деб номлаймиз. Энди Сизларга биринчи топшириқни бераман. Мен учгача санагунимча, ҳар бир рота бўй-бўйи билан бир қаторга саф тортиши зарур. Ушбу вазифа бошқарувчи томонидан берилади.

Роталар саф тортадилар. Бошқарувчи ҳар бир рота аъзоларидан бирини рота каттаси (командири) этиб тайинлайди (ёки рота аъзолари томонидан сайланиши мумкин). Ҳайъат аъзолари роталарнинг сафланишини баҳолайдилар. Баҳолар қўйиб бориладиган махсус стендда биринчи баллар пайдо бўлади.

Бошқарувчи. Ҳар иккала рота ўйин-мусобақани бошланишига тайёр. Энди биз уларни ҳарбий хизмат бўйича билимларини текширамиз. Қани айтингчи, ҳар куни ҳарбий хизмат нимадан бошланади?

Ўйин иштирокчилари. Эрталаб махсус сигнал ёрдамида ўриндан туриш ва бадантарбия қилишдан бошланади.

Бошқарувчи. Биз ҳам ўйин-мусобақани бадан-тарбиядан бошлаймиз.

Бошқарувчи ҳар бир ротага арқондан қилинган ҳалқани беради. Ротанинг ҳар бир аъзоси навбатма-навбат арқон ҳалқани ўзларидан ўтказиб, бир-бирларига узатишлари керак. Арқон ҳалқа бир томондан пастга қараб кийилади сўнг оёқдан ўтказилиб, кейинги аскарга узатилади. Ҳайъат аъзолари ғолибларни аниқлайдилар. Махсус стендда баллар қўшилмаси пайдо бўлади.

Бошқарувчи. Бу ўтказилган мусобака роталарни ўйинни давом эттиришга тайёр эканликларини кўрсатди. Хўш, бадан тарбиядан сўнг нима қилинади?

Ўйин иштирокчилари. Ювиниш.

Бошқарувчи. У ҳолда ким тезроқ ювиниб артинади? Рота аъзолари аскарларнинг эрталабки ювиниш ва артиниш ҳолатларини пантомима (овозсиз ҳаракатлар) шаклида намойиш этадилар.

Хайъат аъзолари пантомима ҳаракатларини кўрадилар ва баҳолайдилар. Махсус стендда мос баллар пайдо бўлади.

Бошқарувчи. Аскарлар кейин нима қиладилар?

Ўйин иштирокчилари. Ошхонага эрталабки нонуштага борадилар.

Бошқарувчи. Аскарлар одатда ошхонага қандай борадилар?

Ўйин иштирокчилари. Аскарлар ошхонага саф тортиб, қўшиқ айтиб борадилар.

Бошқарувчи. У ҳолда ҳар бир рота алоҳида-алоҳида бўлиб ошхонага саф тортиб, қўшиқ айтиб боринг (ҳар бир рота саф тортиб қўшиқ айтиб саҳнада юрадилар). Қайси рота бу топшириқни яхши бажарар экан?

Топшириқ бажарилади, баҳоланади, махсус стендда баллар пайдо бўлади.

Бошқарувчи. Хўш, эрталабки нонуштадан сўнг аскарлар нима билан шуғулланадилар?

Ўйин иштирокчилари. Турли машғулотларда қатнашадилар.

Бошқарувчи. Мен ҳам ҳозир Сизларни турли машғулотлар ўтказиладиган хоналарга таклиф этаман. Биринчи бўлиб алоқачиларни таклиф этамиз. Ким арқонни тезлик билан ёғочга ўрай олади? (бошқарувчи 5-6 метр узунликдаги икки томонига ёғоч ўрнатилган арқонни алоқачиларга беради ва берилган сигнал асосида уларнинг икки томондан марказга ҳаракат қилиб юришлари учун ўртада учрашув жойларини белгилаб беради. Арқонни ёғочга ўраб белгиланган марказга биринчи бўлиб етиб келган алоқачи ғолиб ҳисобланади).

Топшириқ бажарилади, баҳоланади, стендда баллар пайдо бўлади.

Бошқарувчи. Даврага пиёда аскарларни таклиф этади (2 киши). Ким кимни торта олади – тортишмачоқ вазифасини қўяди

Топшириқ бажарилади, баҳоланади, стендда баллар пайдо бўлади.

Бошқарувчи. Энди десантчилар машғулотини кўришни таклиф этади ва десантчиларга ҳар бир десантчи қўлидаги шарни ўзидан узоқроққа пуфлаб учириш топшириғни беради.

Шарни пуфлаб энг узоққа учира олган десантчи ғолиб ҳисобланади.

Топшириқ бажарилади, баҳоланади, стендда баллар пайдо бўлади.

Бошқарувчи. Снайперлар машғулотига ўтиш мақсадида, уларга кичик коптокчани доира (ёки халқа) ичига тушириш топшириғини беради. Бу топшириқ уч марта бажарилади.

Бошқарувчи. Менимча, тушки овқатланиш вақти ҳам бўлди. Демак, навбат ошпазлар мусобақасига. Мусобақага ҳар бир ротадан биттадан ошпаз таклиф этади ва уларга ошхонада аскарлар учун тайёрланадиган таомларнинг

турларини кетма-кет тўхтамай айтиш топшириғини беради. Тўхтамай таом турини кўп айта олган ошпаз ғолиб хисобланади.

Топшириқ бажарилади, баҳоланади, стендда баллар пайдо бўлади.

Бошқарувчи. Даврага ҳар бир ротадан биттадан мина қўювчи ва биттадан сапер (минадан тозаловчи)ни таклиф этади. Мина қўювчилар кубиклар ёки "Городки" ўйинида фойдаланиладиган предметларини ерга ҳар хил тартибда қўйиб чиқадилар. Саперчилар эса, кўзлари боғланган ҳолда юриб, уларни териб чиқадилар, яъни ерни минадан тозалайдилар.

Топшириқ бажарилади, баҳоланади, стендда баллар пайдо бўлади.

Бошқарувчи. Кечки дам олиш вақти ҳам бўлди. Ҳар бир рота дам олиш вақтини қандай ўтказиш мумкинлигини ўйлаб кўриб, кўрсатсалар яхши бўлади. Аскарлар бирон-бир воқеа ёки эртакни ёки аскарлар ҳаётидан лавҳа ижро этишлари, кўрсатишлари, пантомима қилишлари мумкин.

Топшириқ бажарилади, баҳоланади, стендда баллар пайдо бўлади.

Бошқарувчи. Аскарлар кечки уйқуга кетди (рота аскарлари стулларга жойлашиб уйқуга кетади)лар. Улар ухлаб ётган вақтида ҳарбий зонада қандай кутилмаган воқеалар бўлиши мумкин?

Ўйин иштирокчилари. Тревога!

Бошқарувчи. Демак, бизнинг аскарлар учун ҳам – ТРЕВОГА!

Рота аскарлари тревога эълон қилиниши билан ўринларидан турадилар ва стулларга илиб қўйилган ҳарбий кийимларни тезлик билан киядилар. Тез ва тўғри кийина олган рота аскарлари ғолиб ҳисобланади.

Топшириқ бажарилади, баҳоланади, стендда баллар пайдо бўлади.

Бошқарувчи. Энди барча аскарлар саф тортинг! Сўз ҳайъат аъзоларига!

Ҳайъат аъзолари тўпланган балларни эълон қиладилар. Мукофотлайдилар. Якун ясайдилар. Аскарлар ўз жойларига қайтадилар.

Изоҳ. *Бир соатлик ўйин-мусобақада мўлжалланган мусобақалар мусиқа садолари остида ўтказилади. Ўйинга мўлжалланган топшириқларни жойлардаги имконият.га, ўқувчиларнинг қизиқишига ва ёшларига қараб танлаш керак. Заруратга қараб, мусобақаларнинг сонини кўпайтириш ёки камайтириш, оснлаштириш ёки қийинлаштириш мумкин.*

7-§. Ўқувчиларни билиш фаолиятини такомиллаштиришга йўналтирилган тарбиявий ишлар

(умумий ўрта мактаб, ЎМКҲТМ, ОТМ талабалари, малака ошириш ва қайта тайёрлаш курслари тингловчилари ҳамда болалар ёзги дам олиш оромгоҳлари тарбияланувчилари учун)

Пресс-анжуман. Пресс-анжуманни ўтказиш учун сиёсий шарҳловчилар, депутатлар, ветеранлар, турли соҳа мутахассислари, маданият, санъат ва спорт ходимлари таклиф этилиши ёки махсус тайёргарлик кўрган сиёсий шарҳловчилар ўтказишлари мақсадга мувофиқ. Уларга олдиндан (ёки учрашув вақтида) ўқувчиларни қизиқтирган бир неча

саволлар берилади. Саволларни махсус пресс-гурух аъзолари беришади, жавобни анжуманга таклиф этилганлар беради.

"Ким ошди?" - бирор мавзуни яхши билиб олишнинг очиқ мусобақасидир. Масалан, "Республикамизда қандай шифобахш ўсимликлар бор?", "Автомашиналар русумларини айтинг", "Ер шарида қандай миллат вакиллари яшайди?" ва ш.к.лар. Аукционни мавзуга мос соҳа эгаси олиб боради. У савол билан аудиторияга мурожаат этади. Аукционни олиб борувчини қўлида ёғоч болғача бўлиб, у ҳар чиқишдан сўнг "Ким оширади?" деб сўрайди. Агар қўшимча бўлмаса, болғача билан столга уради ва бу саволнинг жавобларини тўхтатиб, кейингисига ўтади.

Фантастик лойиҳалар танлови. Танлов катнашчилари расмлар, чизмалар, схемалар, диаграммалар, компьютер графикалари, слайдлар, видеоматериаллар ёрдамида танлаган мавзу асосида тайёрланган фантастик лойиҳаларини тақдимот қиладилар. Тақдимот якка ёки гуруҳ тартибида ўтказилади. Масалан, "Бизнинг ўқув масканимиз 2050 йилда", "Денгиз тубидаги шаҳар-Атлантида", "Қуёш энергияси инсонга", "Планеталараро йўловчи кемалар" ва ш.к.лар лойиҳа мавзуси бўлиши мумкин. Лойиҳалар тақдимоти тугагач, саволларга жавоблар берилади, оппонентларнинг чиқишлари бўлади. Энг яхши илмий-фантастик лойиҳалар диплом ва мукофотлар билан тақдирланади.

Жумбоқлар бозори. Иштирокчиларнинг қизиқарли жумбоқларини топиш ва сотиб олиш мусобақаси. Жумбоқни сотиб олиш учун янги бир жумбоқ айтилиши керак. Бу бозордаги жумбоқлар хар хил: расмли, оғзаки, ёзма, предметли, компьютерли, кўргазмали, ижодий ва ҳоказо.

Адабий карнавал. Турли бадиий адабиёт қаҳрамонлари костюмини тайёрлашга ва ҳимоя қилишга, образга киришга ва уни ҳимоя қилишга йўналтирилган.

Дунёнинг етти мўъжизаси. Ҳар бир гуруҳ дунёнинг етти мўъжизасидан бирини олиб, материаллар тўплайди. Бошқаларни таништиради, саволларга жавоб беради. Тайёргарликка бир неча кун вақт берилади. Тўпланган материалларни гуруҳлар техникавий воситалар ёрдамида тақдимот қиладилар.

Ишонтириш мактаби. Ҳар бир кичик гуруҳ танланган мавзу бўйича бошқаларни ишонтириш бўйича топшириқ олади. Масалан, "Чекиш – умр заволи", "Йўл харакати қоидаси – умр фойдаси", "Спиртли ичимлик –заҳар" ва ҳоказо.

V БОБ

ПЕДАГОГИК ИХТИЛОФ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ДЕТЕРМИНАНТ (АНИҚЛОВЧИ)ЛАРИ

Педагогик ихтилофнинг ўзига хос хусусияти шундаки, бунда турли мақом (мавқе)га эга бўлган, турли ижтимоий гуруҳга мансуб вакиллар тўқнашадилар. Спорт тили билан айтганда, тарбиячи билан тарбияланувчилар турли вазнликлар бўйича мусобақалашадилар. Тарбиячи – раҳбарнинг мақсади тарбияланувчини енгиш, унга ўз қарорини ўтказиш эмас, балки, аксинча, унинг иродаси ва онгини мустаҳкамлаш, хайрихоҳ ҳиссиётлар уйғотиш ҳисобланади.

Педагогик ҳамкорликка ички (субъектив) ва ташқи (объектив) сабаблар билан боғланган муайян ривожланиш динамикаси хосдир. Вақти-вақти билан юзага келувчи руҳий таъсирланиш мувозанат билан алмашиниб туради. Гуруҳлар ҳаётида ҳам мувозанат ва унинг бузилиш ҳолатининг алмашиниб туришини кузатиш мумкин бўлади.

Руҳшунослик нуқтаи назардан *ихтилоф - эҳтиёжлар, йўналишлар, қизиқишлар ва фикрларнинг тўқнашувини* ифодалайди. Ихтилофни зиддиятдан *фарқловчи асосий белгилар* қарама-қарши туришнинг *ҳиссий жиддийлиги,* шунингдек, тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг салбий кечинмалари – ғазаб, шаънининг таҳқирланиши, камситилиши, қўрқув, нафрат ва бошқа енгиб ўтиш ғоят оғир бўлган жаҳлнинг кескинлиги билан ифодаланади.

Ички ва **ташқи зиддиятларни** енгиб ўтиш ҳам тарбияланувчи, ҳам тарбияловчиларнинг шахсий такомил манбаи бўлиб хизмат қилади.

Назорат қилинувчи зиддиятлар мулоқот субъектларининг бир сифатий ҳолат (ақлий, ҳиссий, иродалилик)дан бошқа сифатга ўтишга имконият беради ва субъектлараро ҳамкорликни ривожлантиришга ижобий ёрдам беради.

Шахслараро **зиддиятлар чуқур** ва **юзаки**, **узоқ** ва **қисқа муддатли** бўлиши мумкин.

Тарбиячининг тарбияланувчилар билан кундалик фаолияти мобайнида дуч келувчи турли зиддиятларни енгиш учун, ундан юқори даражадаги мулоқот қилиш тажриба ва малакалари талаб этилади. Бундай малакаларнинг асоси бўлиб, **инсонпарварлик технологияларини** қўллаш, кўр-кўроналикдан қочиш, тарбияланувчилар билан яқиндан **мулоқот** ўрнатиш ҳисобланади. Агар тарбиячи томонлар орасидаги келишмовчиликларни бартараф этиш йўлини изламаса, тарбияланувчилар орасидаги муносабатларни бир-бирига яқинлаштирмаса, юзага келувчи муаммоларни ҳамкорликда ҳал этишга йўналтирмаса, фикрда муштараклик изланмаса, у ҳолда шахслараро ихтилоф сақланиб қолаверади. Тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг вазифалари ва ижтимоий ролларидаги фарқ бўлишига қарамай, уларни ҳамкорликдаги фаолият шакли умумлаштириб туради.

Субъект – субъект мавқеидаги тенг шериклик ҳамкорлиги таълим ва тарбия жараёнларини мустақил ўрганиш ва мустақил тарбиялаш билан бирлаштиришга имкон беради.

Ихтилоф келиб чиқиши учун, шерикларнинг қарама-қарши йўналтирилган мақсадлари ва ҳолатларининг мос келмаслиги етарли эмас. Бунинг учун, ўзаро муносабатларни кескинлаштирувчи педагогик вазият мавжуд бўлиши лозим. Бундай педагогик вазиятни ишга солиш механизмини аниқ **тўқнашув** (лотинча incidentes – "ноxуш воқеа", "ҳодиса") бажаради ва зиддиятли ўзаро ҳаракатларни вужудга келтиради. Бундай ҳаракат мулоқотдаги кўнгилсиз ташқи сигнал бўлиб, бунда томонлардан бири иккинчисининг қизиқишларини чеклаган ҳолда ҳаракат қила бошлайди.

Тарбиячи ўзининг «Мен»ини тасдиқлашга интилиши низоли вазиятларни юзага келишига субъектив омил бўлиши мумкин. Бу эса, унинг **касбий заифлигини** ва ночорлигини ифода этади. Ш.А.Амонашвили педагогик низолар асосида ўқув-тарбиявий жараённинг муқаррар мажбурийлиги ётганини таъкидлайди, чунки унинг мақсади, мазмуни ва услубиётлари жамоатчилик томонидан берилади, унинг эҳтиёжлари билан белгиланади. Фаолиятнинг таклиф этилаётган кўринишлари ва мазмуни, ўқув тартиби (усули) тарбияланувчининг шахсий қарашлари ва эҳтиёжларига мос келмаслиги, шу сабабли, уларда норозилик ва қарши ҳаракатлар уйғониши мумкин. Низоли вазият педагогик раҳбариятнинг қатъий талаби билан кучайиши ҳам мумкин. У низоларни бартараф этишни тарбияланувчилар билан бўладиган мулоқот табиатига боғлиқ қилиб қўяди.

Педагогик ихтилоф ҳамкорлик фаолиятидаги зиддиятнинг инъикоси ҳисобланади. У қанчалик мураккаб бўлса, ўзаро муносабатларнинг таркибий қисмларга (дезинтеграция) ажралиш хавфи шунчалик кучайиб боради.

Тарбиячи ва тарбияланувчи орасида рўй берадиган ҳар қандай тўқнашув (низо)лар ҳам руҳшунослик нуқтаи назаридан бузувчилик даражасида бўлмайди. Зиддият каби *ихтилоф* ҳам *ижобий* ва *салбий томонларни* бирлаштиради.

Зиддиятларни бартараф этиш маданияти ҳамкор томонларнинг ақлий, ҳиссий ва иродавий фаоллигини оширади, ўзаро муносабатларни янада юқори даражага кўтаради.

Педагогик ихтилоф мураккаб жараён бўлиб, унга объектив ҳамда субъектив омиллар билан шартланган ривожланишнинг ўзига хос мантиқи хосдир.

Ихтилофни юзага келтирувчи ҳолатларнинг мажмуи сифатида низоли вазиятлар таркибига ихтилофнинг *объекти, предмети, субъекти*, яъни унинг иштирокчилари киради. Мунозара *объекти,* улар томонидан қандайдир ташқи омил сифатида идрок этилади. Бу -, тарбиячи ва тарбияланувчи ҳар қандай мулоқот лаҳзасининг расмий, қатъий белгиланган ва эркин томонлари бўлиши мумкин. *Ихтилофда вазиятни шахсан мушоҳада* этиш ва оппонентнинг ҳаракатлари устун келади. Идрок этишнинг субъектив ўзига хослиги қадриятлардан хабардорлик, ўз-ўзини баҳолаш, шахснинг руҳий

ўзига хослиги, мавке, ёш, мос хиссий холат ва ш.к. омиллар билан шартланган.

Вазиятни даъво қилиш ва қизиқишларни қаноатлантиришга *хавф солувчи ихтилоф* сифатида англаш – хафагарчилик, камситилиш, ташвиш каби зиддиятни уйғотувчи, шеригининг *номақбул ҳаракатларини тўсувчи* кескин ҳиссий кечинмалар тарзида содир бўлади.

Ҳар қандай ихтилофли вазият низога айланмайди. Агар мулоқот вазиятини *можаро юзага келгунча* ўзгартирилса, тўқнашувни жуда кам *руҳий йўқотиш* билан енгиб ўтиш мумкин. Ихтилофли вазиятларни ўзгартириш усуллари айнан уни ҳал этиш усуллари бўлиб ҳам ҳисобланади. Тўқнашув уни юзага келтирган ҳолатни бартараф этиш билан йўқолади.

Шахс томонидан юзага келтирилган ихтилофли вазиятлардан ташқари, узлуксиз ихтилоф *манбалари* сифатида кўринувчи *объектив ихтилофли вазиятларни* алоҳида ажратадилар.

Ихтилоф субъектларининг муомаладан таъсирланиши ранг-баранг бўлиб, уларнинг шахсий хусусиятлари билан узвий боғлиқ. Бундай хусусият сифатида очиқ, ёпиқ (яширин) ва суст эътирозлар чиқиши мумкин.

Тарбияланувчилар ихтилофли хулқининг асосий шаклларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- **кишининг ғашига тегадиган ҳаракатлар ва қилиқлар** (педагогик талабларни инкор қилиш, тарбиячи фикрига қизиқмаслик, машғулотларга қатнашмаслик);

- **суст норозилик** (индамай узоқлашиш, хафалик, кўз ёшлари);

- **игвогарлик ҳаракатлари** ва **қилиқлари** («илмоқли» саволлар, беғараз шўхлик қилиш ва тарбиячини ноқулай аҳволга қўювчи шафқатсиз қилиқлар).

Педагогик жараёнда тарбиячи ва ўқувчи ўртасида турли низоларни келиб чиқишига нафақат тарбияланувчи, балки тарбиячининг ўзи ҳам сабабчи бўлиши мумкин. Унинг **низони юзага келтирувчи** феъл-атвори ҳам ўзига хос турларга эга. Бу турлар қаторига қўйидагиларни киритиш мумкин:

қўполлик, ўқувчи шаънини оёқ ости қилиш, лақаб қўйиш (масалан, «бефаҳм», «дангаса», «иккичи» ва ш.к.лар);

ўқувчиларни жамоат олдида обрўсизлантириш, ишонган сирларини ошкор қилиш; қилинган танқидни қабул қилмаслик;

шахсни яширин тарзда камситиш (киноя қилиш, масхаралаш);

ғаразли муносабат (ўқувчиларни «севимли»лар ва «гуноҳкор»ларга ажратиш);

педагогик ахлоқ-одоб меъёрларининг аянчли тарзда бузилиши (масалан, кимгадир исмини айтиб, мулойим муносабат, бошқаларга эса, фамилияси орқали расмий муносабат кўрсатиш); тўғридан-тўғри буйруқ («Мен айтдимми, демак, бажаришинг шарт!»); бевосита ёки билвосита муносабат;

қасос олиш («Сенга бори - шу», «Мен огоҳлантирган эдим, аммо сен қулоқ солмадинг»);

кўрқитиш («Сен ҳали афсусланасан», «Мен сўзимни қайтариб олмайман, унутма», «Бу гаплардан отанг хабар топса, ўйлайманки, хурсанд бўлмайди»);

ўзининг **ақлий, ахлоқий** жиҳатдан устунлигини намойиш этиш (масалан, «Тушунмайман, оддий нарсаларнинг ҳам фарқига бормайсан», «Сенинг ёшингда мен...»);

тарбияланувчиларнинг ўқишдаги ютуқларига **лоқайдлик** билан караш;

гаплашмаслик ("пўм" чиқиш);

икки юзламалик, сўз билан ишнинг мос келмаслиги, жазолаш учун учинчи шахс (синф раҳбари, ота-оналар, маъмурият) номидан фойдаланиш; ўқувчини яккалаб қўйиш (бошқа гуруҳга ўтказиш).

Тарбия иши мобайнида амалга ошириладиган ҳамкорликдаги ихтилофларнинг **олдини олиш,** тарбиячининг ўқувчилар билан **педагогик жиҳатдан мақсадга мувофиқ муносабатларни** ўрнатиш маҳорати билан бошланади. Бу мураккаб жараён, чунки тарбиячи ўзига бўлган турли-туман: ижобий ва салбий, тескари ижобий, тескари салбий, лоқайд-қиёфасиз каби муносабатларга тўқнашади.

Ихтилофни фақат **ижобий муносабатгина бартараф этиш** мумкин. Шундай муносабатгина юзага келувчи шахслараро зиддиятларни осонлик билан енгишга имконият беради, чунки бунда тарбиячи ҳам, ўқувчилар ҳам мақсад сари интилишда ҳамкор сифатида бирлашадилар. Келишмовчилик ҳамкорликдаги изланишларни ва юзага келувчи муаммоларни бартараф этиш имкониятларини яратиши ҳам мумкин.

Салбий муносабат, шубҳасиз, ихтилофни юзага келтиради. Тарбиячининг ёқтирмаслик, салбий муносабат каби ўқувчиларнинг хислатлари мулоқот чоғида доимий кескинликни вужудга келтиради. Бундай ҳолатда ўқувчиларнинг хулқий таъсирланиши жараёнга мос бўлмайди. Уларнинг рақибларга каби қарашларини енгиб ўтиш ва ишонч, ҳурматларини қозониш учун тарбиячига чидам, қатъият, доимий таҳлил зарур бўлади.

Тескари ижобий муносабат мобайнида, гарчи ўқувчиларда тарбиячига нисбатан симпатия (ёқтириш), антипатия (ёқтирмаслик) оралиғида иккиланиш сезилиб турса ҳам, ҳамкорлик қилиш учун реал асос мавжуд бўлади. Ихтилофни бартараф этишда тарбиячига одоб, чидам, қатъийлик катта ёрдам беради.

Тескари салбий муносабат яширин хавфли бўлишига қарамай, тарбиявий ишларда амалга ошириладиган ҳамкорликда келишув ва бирлашув имкониятлари мавжудлигини инкор этмайди. Тарбиячига ўқувчилар билан яқинлашиш ва ҳамкорлик қилишнинг самарали усулларини топиш, уларнинг ижобий томонларини кучайтириш, нотўғри тушунчага эга бўлишни ва безовталикни енгиб ўтишга ёрдам беради.

Ўқувчиларнинг тарбиячига бўлган **лоқайдлик, мужмаллик муносабати зимдан бузувчилик вазифасини бажаради**. Ўқувчидаги руҳсизлик кайфияти, ҳиссий турғунлик ташқи томондан кутилмаган тажовуз билан алмашиш имкониятига эга.

Тажрибаларнинг натижаларига кўра шахслараро ихтилофларни педагогик мулоқот чоғида **руҳшунослик услуби** билан ҳал этишнинг ўзаро боғлиқлиги аниқланган.

Авторитар услуб тарбиячига ўқувчи томонидан, унинг ҳолати қабул қилинган тақдирдагина ихтилофдан чиқиш имкониятини беради. **Ўзгарувчан (беқарор) услуб** тарбиячининг ҳиссий ҳолати билан боғлиқлиги туфайли синфда асабий вазиятнинг юзага келишига имконият яратади. **Бетараф услуб** ташқи хотиржамлик билан тавсифланса-да, чуқур ихтилофларни ҳал этишни қийинлаштиради. **Ҳайрихоҳ услуб** – ниҳоятда хайрли (муваффақиятли) бўлиб, тўқнашувни енгил, тез ва оқилона бартараф этиш имконини беради. **Жалб қилувчи (чалғитувчи) услуб** авторитар услубнинг акси сифатида ҳам низоли бўлиб тавсифланади, мулоқотнинг шахсий аҳамиятини биринчи ўринга суради.

Педагогик мулоқот раҳбари ва буйруқ беришга ваколатли бўлган тарбиячи - ўқувчилар билан бўладиган ҳар қандай тўқнашувнинг натижаси учун жавобгардир.

Педагогик мулоқот чоғида юзага келувчи зиддиятли ҳолатларнинг олдини олиш, мулоқот иштирокчиларининг ўзаро муносабатларни уйғунлаштириш, тарбиявий ҳамкорлик услубини демократлаштириш ва инсонпарварлаштириш орқали таъминланади.

1-§. Ўзаро ихтилофларни бошқариш технологияси

Педагогик ихтилофларни *бошқариш* педагогик жараёнда содир бўлиши мумкин бўлган мулоқот мушкулликларни **олдиндан кўра билиш**, ўз вақтида унинг *олдини олиш чораларини кўриш, зиддият кескинлашувининг объектив ва субъектив сабабларини аниқлаш ва уларни асосли равишда бартараф этишдан* иборат.

Педагогик ихтилоф сифатида **оҳиста ўтаётган жараёнга** қуйидаги **босқичлар** хосдир:

1) зиддиятларнинг пайдо бўлиши;
2) уни англаб етиш;
3) кескинлашиш;
4) тартибга солиш йўлларини излаш;
5) ҳал этиш.

Ихтилофни муваффақиятли енгиб ўтишнинг **стратегиявий ва тактикавий бирлиги сифатида бошқариш муқобил технологиясини танлашни** кўзда тутади. Стратегия тарбиячининг узоқ муддатли тарбиявий мақсадларини амалга оширишга йўналтирилган тамойилий-хулқий йўлини белгилаб беради. Тактика унинг таркибий қисми сифатида бевосита ўзаро ҳамкорлик мажмуини, муайян ихтилофли вазиятда педагогик таъсир доирасини танлашни белгилайди.

Стратегия ва тактика мавжуд вазиятни ҳар томонлама таҳлил қилиш, субъектларнинг ўзига хос шахсий хусусиятлари, ихтилофнинг объекти ва предмети хусусиятларини ҳисобга олиш билан белгиланади.

Ўзаро ихтилофларни бошқаришнинг: *мослашиш, бош тортиш, чекиниш, муроса қилиш, ҳамкорлик, устун бўлиш* каби педагогик стратегия турларини ажратиш мумкин.

Тарбиячи мулоқот маданиятининг ёркин кўрсаткичидан иборат бўлган *педагогик назокат*, унинг тарбияланувчилар билан содир бўладиган ўзаро зиддиятларни енгиб ўтишнинг универсал қуролидир.

Тарбиячининг касбий хулқининг мезони сифатидаги *назокатнинг ўзига хос* **жиҳати**, унинг қўлланиш соҳаси *мулоқот бўлиб ҳисобланишидадир.* Назокат тарбияланувчилар билан ўзаро тарбиявий муносабатларни ўрнатиш шарти бўлиб майдонга чиқади. Педагогик мулоқот жараёни тарбиячидан турли даражадаги мулоқот муаммоларини асосли ҳал этишни талаб этади. Назокат тарбиячини қўпол касбий хатолар йўл қўйишидан ҳимоя қилади.

Педагогик тоифа сифатида назокат мураккаб таркибга эга. Унинг асосий *таркибий қисмлари сифатида руҳий, ахлоқий, эстетикавий, инструментал ёки технологиявий* жиҳатларни кўрсатиш мумкин.

Педагогик мулоқотлар – вазмин, ихтилофсиз ҳамкорликдир. Шунинг учун, у ўзаро зиддиятларни бартараф этиш билан эҳтиёжлар, ҳиссиётлар, фикрлар, интилишлар ва мақсадларнинг доимо юзага келувчи номувофиқлиги билан алоқадордир.

Тарбиячининг мулоқот билимдонлиги ўқувчининг шахсий ривожланишини такомиллаштириш жараёнида содир бўладиган зиддият ва ихтилофларда, кўнмаслик, қулоқ солмаслик, бўйсунмаслик ҳолатларида, уни онгли равишда куч ишлатишдан тийилишга олиб келади. Муҳими – мулоқот кескинлашган вақтларда қарор қабул қилиш, турли педагогик технологиялардан ижодий фойдаланиш маҳоратидир.

2-§. «Зиддиятларни ечиш услубингиз» тренинги

(малака ошириш ва қайта тайёрлаш курслари тингловчилари учун)

Тренинг мақсади:

- ҳар бир қатнашчига зиддиятни ечишда ўз услубини топишга ёрдамлашиш;
- тарбиячида зиддиятни ечимини излаш ва аниқлаш малакаларини шакллантириш.

Тренингдан кутиладиган натижа: ҳар бир ўқувчи зиддиятларни ечишда ўз услубини аниқлайди, тарбиячи ўқувчилар ва уларнинг зиддиятларга муносабатларини билиб оладилар.

Тренингни ўтказиш тартиби. Машғулот бошланишида тарбиячи иштирокчиларни тренинг ўтказиш қоидалари билан таништиради ва у учта босқичдан иборатлигини айтади.

*Биринчи босқич*да ҳар бир қатнашувчи алоҳида карточка олади ва уни якка тартибда тўлдиради, *иккинчи босқич*да ўз ишининг натижалари билан бошқаларни таништиради ва *учинчи босқич*да натижалар бўйича умумий маслаҳатлар беради.

Тушунтиришдан сўнг тарбиячи хар бир ўқувчига қуйидаги мазмундаги карточкани тарқатади.

1-карточка. ***Зиддиятларни ечишда Сизнинг услубингиз...***

Карточканинг пастдаги сатрларига ёзилган бўлимлар ўқилгандан сўнг, шу ёки бошка хулқ Сизга ҳам тааллуқлими ёки таалукли эмаслигини кўрсатинг ва жавобингизга мос равишда керакли баллни қўйинг (жавоб вариантлари: тез-тез – 3 балл, баъзан - 2 балл ва камдан-кам - 1 балл).

1. Сиз зиддиятли ҳолатларда, масалан, уришганингизда ўзингизни қандай тутасиз?

2. Душманимнинг нуқтаи назарини тушунишга ва у билан ҳисоблашишга ҳаракат қиламан.

3. Ечимни излайман.

4. Охиригача ишонмасамда, ноҳақ бўлишим мумкин, деб ўйлайман.

5. Душманимдан кочаман.

6. Нима бўлса ҳам, ўз мақсадимга эришишни хохлайман, шунга интиламан.

7. Мен нимани маъқуллайман-у, нимани мутлақо маъқулламаслигимни аниқлашга ҳаракат қиламан – бу зиддият майдонини торайтириши мумкин.

8. Муросага келаман.

9. Енгиламан.

10. Мавзуни ўзгартираман.

11. Ўз мақсадимга эришмагунимча енгилмайман.

12. Зиддиятнинг келиб чиқиш сабабини аниқлаш (тушуниш)га ҳаракат қиламан.

13. Озгина ён босаман ва бошка томоннинг ҳам ён босишига туртки бераман.

14. Тинчликни таклиф қиламан.

15. Ҳаммасини ҳазилга буришга ҳаракат қиламан.

Энди қўйилган балларни саволларнинг тартиб рақамига биноан чизмага туширинг.

А	В	С	Д	Е
1.______	2.______	3.______	4.______	5.______
6.______	7.______	8.______	9.______	10.______
11.______	12.______	13.______	14.______	15.______

Қайси устундаги умумий балл энг юқори бўлди? Бу Сизнинг зиддиятларни ечиш услубингизга қўйилган баллдир.

Ўқувчилар карточкаларни тўлдириб бўлишгач, тарбиячи машғулотнинг иккинчи босқичига ўтади ва 2-карточкани тарқатади. Бу карточка оркали ҳар бир ўқувчи устунларга қўйилган жавобларнинг умумий балли энг юқори бўлади ва кейингиларига қараб, зиддиятларни ечиш услубларини аниқлайдилар ва шунга тегишли бўлган тавсиф билан танишадилар.

2-карточка. ***Зиддиятларни ечишда Сизнинг услубингиз*** (аниқлаб олинг):

А – **«қаттиққўл»** услубига мос.

Сизнинг фикрингизда хеч қандай хато ва камчиликлар йўқ, ўз нуқтаи назарингизни ҳимоя қиласиз ва охиригача ўз фикрингизда турасиз.

B – **«келишув»** услуби.

Сиз ҳамма вақт келишиш мумкин, деган фикрга амал қиласиз. «Икки бош биттадан афзал» мақолига риоя қиласиз. Баҳс пайтида Сиз альтернатив (яна бошқа) фикр таклиф қиласиз. Иккала томонни қониқтирадиган ечимни излайсиз.

C – **«муросавий»** услуб.

Бошиданоқ сиз муросага розисиз.

D – **«юмшоқ»** услуб.

Ўз душманингизни юмшоқлик билан енгасиз. Душманнинг фикрини маъқуллайсиз, ўз фикрингиздан қайтасиз.

E – **«кетувчи»** услуб.

Сизнинг ақидангиз – вақтида кетиш. Сиз ҳолатни чигаллаштирмасликка ва очиқ тўқнашувга сабаб бўлувчи зиддият рўй бермаслигига ҳаракат қиласиз.

Кўпчилигингизга зиддиятли ҳолатларда турли усулдаги хулқ хосдир. Раҳбар билан бўлган зиддиятда биз «кетамиз»; уй ва шахсий муаммоларини ечаётганда эса, охиригача ўз фикримизда турамиз.

Зиддиятларни ечишнинг бешта турининг ҳар бири аниқ ҳолатларда ўзининг плюс ва минусларига, яъни ижобий ва салбий томонларига эга.

«Қаттиққўл» услуби – ўзингиз ҳақ эканлигингизга ишонч ҳосил қилмаган ва асослашга вақт бўлган, тез ҳаракат қилиш зарур бўлган ҳолларда – яхши услубдир.

«Келишув» - иккала томон учун ҳам фойдали, зиддиятни ечишга ёрдам беради, баҳслашувчилар орасида самимий муносабатни сақлайди.

«Муросавий» - икки турли кучнинг тўқнашувини олдини олади. Душман фикрини маъқуллаб, кўп нарса ютқазилмайди.

Услубларнинг охирги иккитасининг мазмуни ўз номларидан аён бўлиб турибди.

Албатта, келтирилган тест натижалари ўқувчи хулқини олдиндан билиш учун асос бўлади ёки шундай бўлиши шарт деб айтиш қийин, лекин Сизнинг муаммоларингизнинг, зиддиятли ҳолатларингизнинг баъзиларини ечишда ёрдам бериши мумкин.

Машғулотнинг учинчи босқичида тарбиячи ўқувчилар билан ўтказилган тренинг тўғрисида фикр алмашади, муҳокама қилади ва якунлайди.

VI БОБ

ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЎТКАЗИЛАДИГАН ТАРБИЯВИЙ АМАЛИЙ-УСЛУБИЙ СЕМИНАРНИ ЎТКАЗУВЧИ ТАРБИЯЧИЛАРГА УСЛУБИЙ ТАВСИЯЛАР

Таълим муассасалари тарбиячилари учун тренинг машғулотларини ўтказиш бўйича бериладиган услубий тавсиялар педагогик технологиялар асосида ишлаб чиқилган, яъни натижаларга оддий ўқитиш йўли билан эмас, балки машқлар, тренинглар йўли билан ўргатиш орқали эришиш кўзда тутилган. Тарбиячилар машқда ўрганган технологиялардан ва қўшимча материаллардан ўзларининг амалий фаолиятларида фойдаланишлари мумкин.

Баён қилинадиган услубий тавсияларда таълим муассасалари тарбиячиларини тарбиявий ишларга жалб этиш, уларни таълим муассасаси фаолиятига тайёрлаш, тренингларни ташкил қилиш ва ўтказиш, тренерлар тайёрлаш ва тренингларни ўтказиш бўйинча маслаҳатлар, шунингдек уларга қўйиладиган талаблар ўз аксини топган. Тез ва самарали ўқитиш курси дастурида ҳар бир тренингнинг мақсади, мазмуни, кутиладиган натижалар, тренингни ўтказиш босқичлари ва тузилиши очиб берилади. Ҳар бир тренингни ўтказиш услуби турлича ва унинг самараси тренернинг машғулотни ўтказишга аввалдан тайёргарлилигига ва мазкур қўлланмадаги тавсияларни яхшилаб ўзлаштирганлигига боғлиқ бўлади.

1-§. Таълим муассасаларида ўқув семинарини тайёрлаш ва ўтказиш

Ўқув семинарини ташкил этишда ва ўтказишда унинг ташкилотчилари ва тренерлари ўз фаолиятларини бир неча кун (ёки ҳафта) олдин тайёргарлик ишларидан бошлашлари лозим. Қуйида тренер-тарбиячининг ўқув жараённи ташкил этиш олдидан зарурий тайёргарлик ишларини амалга ошириш йўллари кетирилади.

Ўқув жараёнига тайёргарлик:

- ўқув-семинар вазифаларини аниқлаш;
- тингловчилар учун рағбатлантирувчи омилларни ва унга қўйилган талабларни аниқлаш;
- имконият ва шароитлардан келиб чиққан ҳолда, тингловчилар учун қулай ўқув вақтини режалаштириш;
- ўқиш ўтказиладиган жойни тайёрлаш ва зарурий жиҳозлар билан таъминлаш;
- баҳолаш варақаларини тайёрлаш;
- ўқишдан кутилган натижаларни аниқлаш;
- фаолият турларини ва ўқув жадвалини тайёрлаш;
- ўқув жараёни учун зарур бўлган материалларни топиш ва тайёрлаш (ватман, экран, магнитли хона тахтаси, проектор, магнитофон, видеоматериаллар, фломастерлар, маркерлар ва ҳоказо).

Тарқатма материалларни тайёрлаш (дафтар, блокнот, девонхона ашёлари, ишчи қоғозлар, қаламлар, ўчирғичлар):

- режалаштирилган мавзу ва кутилган натижаларнинг мос келиши;
- тингловчиларнинг кейинчалик ҳам тренинг машғулотларида фойдалана олишлари учун зарур бўладиган материалларни тайёрлаш ва киритиш;
- барча тингловчилар учун етарли миқдорда материалларни тайёрлаш;
- барча тингловчиларнинг исми, фамилияси, манзили кўрсатилган рўйхат ёки зарур буйруқни тайёрлаш керак.

Материаллар ва асбоб-ускуналар:

- ватман ва экран;
- маркерлар, фломастерлар ва бўр;
- ручкалар ва қаламлар;
- қайчилар ва елим ёпиштиргич;
- қоғоз ва қистиргич;
- тарқатма материаллар, китоб ва услубий материалларни намойиш этиш учун мослама, флипчарт;
- магнитофон (кассеталар), видеоматериаллар;
- видеомагнитофон (телевизор), проектор, слайдлар.

Ташкилий масалалар:

- семинар машғулотлари ўтказиладиган жойнинг ўқувчилар жойлашишига етарли эканлилигига ишонч ҳосил қилиш;
- хонада тингловчиларнинг ҳамма нарсани яхши кўра олиши, эркин ҳаракат қилиши ва қатнашишлари учун шароит яратиш, хона ичидаги нарсаларнинг машғулот ўтказиш учун халақит бермаслигини текшириш;
- хона ичида ва ташқарисида шовқин даражасини текшириш;
- асбоб-ускуналарнинг ишлашини текшириш: товуш тизими, экран ва ҳоказо.

Ўқиш жадвали:

- кириш (тингловчиларни ўзаро таништириш);
- танаффусларга мос вакт;
- тушлик вақти;
- барча хоналарнинг жойлашуви билан танишиш;
- машғулотлар вақти;
- баҳолаш вақти.

Ўқишга бир кун қолганда:

- ёрдамчи-тренерларни машғулотга тайёргарлигини яна бир бор текшириш;
- дафтар, тарқатма материаллар, қоғоз ва бошқа материалларни текшириш;
- тарқатма ва бошқа материалларни мажмуалаш;
- хона ва асбоб-ускуналарнинг тайёрлигини, узатгич симлар, керакли техникавий воситалар созлигини текшириш.

Ўқиш куни:

- хона ҳароратини текшириш;

- материаллар турларини ташкил қилиш ва тайёрлигини текшириш;
- товуш тизимининг ишлашини текшириш.

Ўқишдан кейин:

- ўтказилган тренинглар бўйича ўқув-семинар тингловчиларининг якуний фикрларини билиш учун сўровнома ўтказиш;
- ўқув-семинар тингловчиларининг кейинги фаолият режасини тузиш;
- ўқув семестри даврида мониторинг ўтказилишини ташкил этиш.

Тренер тарбиячининг фаолияти ва унинг касбий имиджи. Тренерлар ҳақида гап юритилганда, доимо тренингда берилаётган материал муҳимми ёки тренерми? каби баҳсли савол туғилади. «Сценарий муҳимми ёки актёрми?» деган саволга жавоб бериш каби, бу саволга ҳам жавоб бериш қийин. Лекин, агар материал ҳам, тренер ҳам юқори даражада бўлса, ўқитиш, албатта, муваффақиятли бўлиши муқаррар.

Тренернинг вазифаси. Тренер - тингловчилар учун бир неча ёки барча ўқув тренингларини режалаштирувчи ва амалга оширувчи экспертдир. У бир вақтнинг ўзида барча «мусиқачиларнинг кузатувчиси, ансамбль йўналиши ва назоратини қўллаб-қувватловчиси» оркестр раҳбаридир.

Тренер бутун ўқув жараёни мобайнида бирданига жараённинг қуйидаги 10 та йўналиши (аспекти) мавжудлигини назарда тутиши керак:

1. Бу ерда шу пайтгача айтилиб бўлган нарсалар.
2. Айтилганлар орасида алоқа борми?
3. Бу алоқа енгил ва мазмунли бўлиши керак.
4. Ҳар бир тренингнинг бош ғояси қандай?
5. Янгиликни аудитория қандай қабул қилади:
    - янгиликни тушунади, давом эттириши мумкин;
    - агар кўп нарсалар тушунарсиз бўлса, тушунтириш учун қандай услублардан фойдаланиш мумкин: саволларми? Буйруқ учун машқларми? Тренер томонидан келтирилган мисоллар кўплигими? Ғоя ва фикрларни тасдиқловчи кўргазмали, ранглар билан безатилган плакат ва расмларми?

6. Муҳокама қилаётган асосий ғояни таъкидлаш учун қайси услуб самарали ва кейинги мавзулар учун қайсиниси кўпроқ тўғри келади? Услубларни мўлжалланган натижага олиб келадиган ва турли-туман танлаш лозим.

7. Тренинг давомида иштирокчиларнинг қизиқишини ҳисобга олиш (улар визуал, оғзаки ёки экспериментал бўлиши мумкин).

8. Белгиланган вақт чегараларига амал қилиш.

9. Машғулот иштирокчиларига яратилган қулайликлар.

10. У режанинг қайси босқичида турибди? (танаффус яқинми, барча қўйилган вазифалар бажарилдими?). Ундан ташқари, тренерлар бу вазифаларни қачон биттасидан иккинчисига ўтишлари ва қачон бирданига бажариш кераклигини билишлари лозим.

Тренер - тарбиячининг фаолияти қуйидагилар билан белгиланади:

➢ Семинарни ўтказиш тартиби ва дарс жадвалини тайёрлаш (жадвал).

➢ Танланган мавзу бўйича гуруҳ билан муҳокама қилишни олдиндан лойиҳалаб олиш.

➢ Тушуниш қийин бўлган мавзу, тушунчалар, атамаларни қайтадан тушунтириш.

➢ Якуний мулоҳаза қилиш.

➢ Қўллаб-қуватлаш ва барча тингловчиларга руҳий куч-қувват бериш.

➢ Инсонларни ва уларнинг ғояларини қабул қилиш.

➢ Ҳамма ғояларни ўрганиб чиқиш.

➢ Ҳар бир тингловчига етарли шароитни яратиш.

➢ Гуруҳ жараёни бўйича қарор қабул қилиш, фикр билдириш.

➢ Ҳамиша ижодий кайфиятда бўлиш.

➢ Гуруҳ қабул қилган қарорни таққослаш ва қарорни тўғри тузишга ёрдамлашиш.

➢ Гуруҳ томонидан қабул қилинган қоидаларни тартибга солишга кўмаклашиш.

➢ Гуруҳ қўйилган мақсаддан четга чиқиб кетган ҳолларда, вазиятни қайтадан тушунтириш.

➢ Тренер-тарбиячининг вазифаси гуруҳни аниқ бир фикрга келтириш, аниқ хулоса чиқариб, муҳокамага эришиш.

➢ Тренер-тарбиячи - гуруҳ аъзоларининг ўзаро фикр алмашишлари ва ўқитиш жараёни самарадорлигини оширишнинг ташкилотчисидир.

➢ Тренер-тарбиячи барча гуруҳлар ишининг самарадорлигига жавобгардир, у бирон-бир гуруҳга ёки якка шахсга ён босмаслиги лозим.

➢ Тренер-тарбиячи ҳар бир муҳокама жараёнида муаллақ ҳолатда бўлиши керак ҳамда ўзининг фикрини ўтказишга ҳаракат қилмаслиги лозим.

Шундай қилиб, *тренер-тарбиячи фаолиятининг асосий мазмуни – ўқув-семинар тренингида мақсадга эришиш учун берилган аниқ топшириқ атрофида гуруҳ аъзоларининг ўзаро ҳамкорлигини ташкил қилишдан иборат.*

Фойдали маслаҳатлар (ёндашув):

- ➢ Ҳар бир кишининг бирон фойдали фикр қўша олишига ишонч ҳосил қилиш;
- ➢ Ҳар бир гуруҳ ўз муаммосини ўзи ҳал қила олишига ишонч ҳосил қилиш;
- ➢ Ҳамма тингловчиларнинг қизиқишларини ва талабларини ҳурмат қилиш;
- ➢ Энг муҳими, жараённинг ўзи эканлигига ишонч ҳосил қилиш.

Зарарли ёндашувлар:

➢ Кишилар ва уларнинг қарашларини танқид қилиш;

➢ Гуруҳ билан келишмасдан туриб, хулоса чиқариш;

➢ Гуруҳ хоҳишига қарши уларни бирон ишни бажаришга мажбур қилиш;

➢ Ўзини жуда кўп гапириши;

➢ Гуруҳни ўзи хулоса чиқаришига ундаш.

Тренер-тарбиячи бажариши зарур бўлган вазифалар:

- Эшитиш ва тинглай олиш;
- Кучли ҳис-ҳаяжонни бошқара олиш;.
- Гуруҳни ўзаро келишишига олиб келиш;
- Гуруҳни қўйилган мақсад сари олиб бориш.

Баҳс- мунозарани олиб боришда, тренер-тарбиячи:

- мавзу муҳокамасини тартибга келтириши;
- нотўғри вазиятларни тушунтира олиши;
- ҳар бир кишининг иштирок этишга имкон яратиши;
- ўзаро ҳамкорликни ташкил қилиши;
- билдирилган турли фикрларни умумлаштириши;
- гуруҳ аъзоларининг ўзаро ҳаракатларига кўмаклашишни билиши керак.

Муҳокамани бошлаш учун:

- муаммо ва у нима учун муҳокама қилинаётганлигини ҳар бир киши аниқ тушуниши шарт;
- гапириб бериш учун қулай шароитни ҳис қилиши;
- бошқаларга ҳар томонлама намуна бўлишга ҳаракат қилиши;
- муҳокамани рағбатлантириш учун саволлардан фойдаланиши;
- айтилган фикрлар, ғояларни ёзиб бориши;
- ҳаммани қатнашишини назорат қилиб туриши;
- ҳазил-мутойибалардан фойдаланиши;
- олдиндан сеза билиши лозим.

1.1. Тингловчиларни навбатдаги топшириқ билан қандай таништирилади?

1. Машқнинг мақсадини тушунтиринг.
2. Керакли шароит яратиб олиш учун тингловчиларни гуруҳларга ёки жуфтликларга (агар шунга эҳтиёж бўлса) ажратиб чиқинг ва шунга яраша машқни бажариш учун шароит, имконият яратинг. Ҳаммани тайёр бўлишини кутинг.
3. Шарт-шароитларни ва қоидаларни тушунтиринг.
4. Топшириқни бажариш бўйича фақат кўрсатмалар берибгина қолмасдан, балки бундан кейин бажариладиган вазифаларни ҳам тушунтиринг. Масалан, натижалар муҳокама қилинадими ёки гуруҳ аъзоларидан бири гуруҳ номидан тақдимот қиладими, шуни олдиндан айтиб ўтиш жоиздир.
5. Ёзма тарқатма материаллар бўлса, уларни тарқатинг ёки унда нима ёзилганлигини ўқиб беринг. Агар оғзаки тушунтирилса, ҳамма диққат билан Сизни тинглаётганини назорат қилиб туринг.
6. Гапиришни бошлаш ёки давом эттиришдан олдин ҳамма саволларга жавоб беринг.
7. Агар зарур бўлса, сўралган нарсани намойиш қилинг.
8. Агар Сизнинг берган топшириғингиз барчанинг иштирокини талаб қилса, Сиз ўзингиз биринчилардан бўлиб, бунга тайёр бўлишингиз лозим.

Топшириқ қанчалик тўғри бажарилаётганлигини билиш учун ҳар бир тинглловчининг олдига келиб туринг, бажараётган иши билан қизиқинг.

1.2. Тренерларга маслаҳатлар

Саволларга жавоблар:

- тўғри бўлиши керак;
- иккиланмасдан ўйлаш учун вақт сўранг;
- саволга кўникиш ва вақтдан ютиш учун саволни бошқача шакллантиринг;
- гурухда берилган саволлар бўйича, уларга ўз фикрларини билдиришни таклиф қилинг;
- саволларга жавобни билмаслигингизни тан олишдан кўрқманг;
- Сизни жавобингиз тўғри қабул қилинганлигига ҳамиша ишонч ҳосил қилинг.

Қўшимча маълумот олиш учун саволлар қўйиш қобилияти:

- саволни биттадан беринг;
- саволлар қисқа ва аниқ бўлсин;
- очиқ саволлар беринг (яъни, изоҳлар билан тўлиқ жавоблар талаб қиладиган);
- мазмунини чуқур ўрганинг;
- жавобга вақт беринг;
- суҳбатдошингиз ўйлаб кўриши ва Сизга кўпроқ маълумот бериши учун хотиржамлик билан сукут сақланг;
- қабул қилишни текшириш учун саволлар беринг.

Фаол эшитиш қобилияти:

- қулай муҳит яратинг;
- имо-ишора, пантомима, тана "тили" ёрдамида ўз диққатингизни таъкидланг;
- кўриш алоқаларидан керакли даражада фойдаланинг.
- бир оз ўзгартириб, ифода қилинг;
- асосий ғоя бўйича ўз мулоҳазаларингизни билдиринг.
- изоҳловчи саволлар беринг;
- асосий ҳиссиётлар бўйича ўз мулоҳазаларингизни билдиринг;
- қисқача қилиб, асосий ғояни тушунтиринг.

Жавоб бериш қобилияти:

- ўзига хос хулқни тенглаштиринг;
- ўзига хос хулқни тасвирланг;
- бу хулқнинг таъсирини тасвирланг;
- ушбу хулқ пайдо қиладиган барча ҳиссиётларни тасвирланг;
- хулқни таҳлил қилишни гуруҳдан сўранг;
- барча гуруҳ бир нарсани тушунганига ишонч ҳосил қилинг;
- ижобий нуқтаи назарни қабул қилинг.

1.3. Тренингни ўтказиш услубиёти

А. Тренинг олиб бориш малакалари.

Тренинг - мазмундаги янги бўлимлар ва янги услубиётларни катталарга ўқитиш учун интерфаол форматдир.

Новербал (сўзсиз, мимика, пантомимика, қараш ва ҳоказо):

1. Гапираётганингизда ҳар бир тингловчини кўз остингизда тутинг. Ҳаммага бир хил эътибор беринг, Сиз гуруҳдаги баъзи одамларга хайрихоҳ бўлиб қолманг.

2. Хонада гуруҳнинг диққатини бузмасдан ҳаракат қилинг (тез-тез ва мақсадсиз юришлардан қочинг, шунингдек, гуруҳга ўзингиз кўринмайдиган жойдан туриб гапиринг).

3. Тингловчиларнинг бош қимирлатиши, табассуми ва хатти-ҳаракатлари ниманидир айтмоқчи эканлилигига хоҳиши борлигига эътибор беринг.

4. Гуруҳ қаршисида туринг. Ўқиш ва тренинг бошланганда ўтирманг (хотиржам, шу билан бирга мақсадли ва қатъий бўлинг.)

Вербал (нутқий):

1. Саволларни шундай тузингки, тингловчилар гапирсин. Бунда Сизга очиқ саволлар ёрдам беради: «Сиз бу ҳақда нима дейсиз?», «Нимага?», «Қандай? «Агар? ва ҳоказо. Агар тингловчи «Ҳа», «Йўқ» деб жавоб берса, «Нега шундай ўйлайсиз?» деб сўранг.

2. Бошқа тингловчилар тасдиқланган фикрларга қўшилиш ёки қўшилмаслигини сўранг.

3. Ўз овозингиз оҳангига эътибор беринг. Айниқса, тингловчилар ичида педагогик маълумоти бўлмаган кишилар бўлса, у ҳолда аста-секин ва аниқ гапиринг.

4. Тингловчиларни ўзингиздан кўпроқ гапиришга ундангг. Ўзингиз ва тингловчиларнинг сўзга чиқиш вақтларини ҳисобга олиб боринг.

5. Ҳамма саволларга фақат ўзингиз жавоб берманг. Тингловчилар бир-бирининг саволларига жавоб бериши мумкинлигини унутманг. Бу Сизнинг захирангизни кўпайтиради. «Кимдир бу саволга жавоб бера оладими?» деб сўранг.

6. Тингловчиларнинг фикрини ўз сўзингиз билан такрорлаб, бир оз ўзгартириб, ифода қилинг. Бу Сизга гапирувчини тушунишингизни етарли даражада назорат қилишга имконият беради ва муҳокама саволларини тушунишни кучайтиради.

7. Баҳс умумлаштирилган натижаларини ҳар бир тингловчи унинг моҳиятини тушунишига ва тўғри йўналишда кетаётганлигига амин бўлинг. Бу қарама-қаршиликларни кўриш ва хулоса чиқариш учун қулай фурсатдир.

8. Шахсий тажрибангиз мазкур баҳсга мос келса, тингловчилар фикрларини мустаҳкамланг. «Бу менга ўтган йилги воқеани эслатади» - дейишингиз мумкин.

Б. Самарали тренинг ўтказишнинг таркибий қисмлари (унсурлари).

1. Жозиба (тингловчилар билан ишлашнинг ўзига хос ажойиб томони) тингловчиларнинг тренингга қизиқишини уйғотиш учун қисқа баҳс бошлаш, саволлар бериш, тингловчилар фикрини чалғитувчи таъкидларни илгари суриш ёки қандайдир фаолият турини фараз қилиш. Ўқув-семинар тингловчиларининг дастлабки билимлари ва уларнинг ҳаётий тажрибаларини боғлашга ҳаракат қилиш. Тренинг аҳамияти нимадан иборат эканлиги сабабларини тушунтириш.

2. Тингловчилар учун натижаларни таъкидлаш. Тингловчилардан қандай мақсад кутилаётганини аудиторияга тушунтиринг. Тингловчилар тренинг натижасида: «Бу тренингдан кейин нималарни билишим ва нималарни қилишим лозим?» деган саволга жавоб беришлари керак.

3. Тренернинг ҳиссаси. Тренинг учун зарур дастлабки маълумотлар, зарурий билимлар (матн, маъруза, ҳужжатлар, ўқиш) ва бирор фаолият турини ўтказиш учун фан мазмунини намойиш қилиш.

4. Интерфаол стратегия - тренингнинг юрагидир. Интерфаол услубда фойдаланиладиган иш тартибини қисқача баён қилиш. Интерфаол услуб - жамоавий муҳокамани ташкил этиш, фикрларни эркин айтиш, муҳокама, таҳлил ва фаолиятни баҳолашдир. Умуман тренингдаги фаолиятнинг ушбу турида иштирокнинг барча қадамларини чизиб чиқиш. Гуруҳда ишлаш учун аниқ ва қисқа изоҳлар бериб бориш. Тингловчилар тушунганлик даражасини мунтазам назорат қилиб бориш.

Тренингни якунлашга вақт етиши учун, унинг ҳар бир қисмини диққат билан ташкил қилиш. Бу ерда тренингни ўтказиш учун мўлжалланган саволлар муҳим аҳамиятга эгалигини эътибордан четда қолдирмаслик. Тренер машқларни тингловчилар томонидан бажариш жараёнида топшириқларни тўғри бажарилишини кузатиб бориши лозим.

5. Дебрифинг (хулоса) баҳолаш. Тингловчилар ўзлари ёд олган ва ўзлаштирган билим (йўналиш)лари бўйича хулоса қиладилар, ўзлаштирган маълумотлар ва малакаларни бошқа ҳолатларда, ўқувчилар билан ишлашда қўллашни муҳокама қиладилар.

Бу - тренингни баҳолаш қисмидан иборат бўлиб, бунда «Тингловчилар нимани ўргандилар?» саволига жавоб олинади. Тренинг давомида тингловчилар ўрганган ёки кўрсатган билимлари натижалар билан мос келиши текширилади.

В. Гуруҳ билан ишлаш ва уларга раҳбарлик қилиш.

1. Муваффақиятли ишлаш учун жадал курс дастурини режалаштириш ва ташкил қилиш.

- Биринчи тренинг энг асосий ҳисобланади. Тингловчиларга ушбу тренингда ўзини яхши кўрсатиш ва муваффақиятга эришиш шароитини яратади.

- Янги тушунчалар, номлар биттадан киритилади. Тингловчилар бир неча дарс, тренинглар давомида янги иш тартиби билан танишадилар, шунингдек, ҳар хил ҳолатда ўзларини тутишни ўрганадилар.

- Мазкур тренингда ўқитишдан кутилган натижаларига жавоб берадиган интерфаол услуб танланади.

- Тренинг тузилмасининг бир қисмидан иккинчисига секин-аста ўтиш билан бажарилиши ёддан кўтарилмаслиги лозим. Тренинг қисмлари қуйидагилар бўлиши мумкин:

- ўзига хос ажойиб хислат (жозиба) билан бошланиши;
- натижалар;
- тренер ҳиссаси;
- интерфаол стратегия (услубиётлар);
- танлаш, баҳолаш ва хулоса қилиш.

2. Натижаларни таърифлаш ва мақсадга мос натижаларни аниқлаш:

- натижаларни аниқ ва оқилона аниқлаш;
- ўқув натижалари ва тартиби нуқтаи назаридан кутаётганларни аниқ белгилаш;
- ҳар бир дарсда (тренингда) қандай билимлар эгаллашни ва тренинг муҳимлиги нимадан иборат эканлигини тингловчиларга эълон қилиш;
- тингловчиларни таълим шароитида, ўқиш ҳамжиҳатлик руҳида ўтиши учун, ўқувчилар билан ишлашнинг шахсий услубларини ишлаб чиқишга чақириш.
- кутилган натижаларга эришиш учун интилишда кетма-кетликка риоя қилиш орқали амалга оширилади.

3. Ўқишга тайёргарликка:

- тингловчилар муваффақиятли ишлаши учун етарли таянч маълумотларга эга ёки эга эмаслигини синаш;
- қайсидир фаолият турини киритишдан олдин, барча керакли мазмун ва таянч маълумотларни қайта кўриб чиқиш;
- баҳс учун жавоблари фақат «ҳа» ёки «йўқ»дан иборат бўлмайдиган этиб, саволлар тузиш масалалари киради.

4. Гуруҳда ишлашда тарбиячи:

- тингловчиларга тушунарли бўлган тушунчалардан фойдаланиш;
- тингловчиларни диққат марказига қўйиш ва материални тушунишни енгиллаштириш;
- тингловчиларни гуруҳда ва ўзаро ишлашда таъсирларини ривожлантириш;
- тингловчилар чиқишларида ва машқлар бажаришида, зал бўйлаб юриш керак.

5. Кичик гуруҳларда ишлашда раҳбарлик:

- беш нафар ўқувчидан ошмайдиган кичик гуруҳлар тузиш;
- гуруҳнинг ҳар бир қатнашчисига вазифа бериш (ёки барчанинг иштирок этишига шароит яратиш);
- топшириқни аниқ тушунтириш ва тушунганлигини текшириш;
- ёрдам беришга ҳамиша тайёр бўлиш, лекин тингловчилар ўз ишларини мустақил бажаришига эришиш;
- интерфаол услубини амалга ошириш учун стол ва стулларни суриш мумкинлигига ишонч ҳосил қилиш;

- тингловчилар бир-бирини «елкама-елка», «кўзма-кўз» кўришига ишонч ҳосил қилишдан иборат.

6. Тренинг, баҳс, машқларнинг бошланиши:

- тингловчиларнинг аниқ ҳаётий ва педагогик тажрибасига мос мавзулардан бериш;
- саволни бошқача қилиб бериш;
- мисоллардан фойдаланиш;
- жавобни биладиган тингловчиларга савол бериш йўли билан амалга оширилади.

7. Тингловчиларга саволлар бериш тартиби:

- савол бера туриб, сўровнинг турли босқичларидан фойдаланиш. масалан, ўқувчилар нима дейди? нега ушбу усул ёки услубдан фойдаланилади?
- тингловчилардан «нима деб ўйлайсиз?» деб сўраш;
- савол бера туриб, тингловчиларга жавоб учун вақт ажратиш («кутиш вақти»);
- тингловчиларни ўз фикрларини ифодалашга, тушунтиришга ва асослашга ундашдан иборатдир.

8. Тингловчиларнинг хатоларини тузатиш учун:

- танқиддан қочиш;
- тузатишдан олдин ижобий далилларни айтиш;
- уларга жуда ҳам фаол эътибор бермаслик;
- бирор тингловчининг хатоси билинмаслиги учун бирваракайига бир неча нотўғри жавобларни таҳлил қилиш лозим.

Г. "Муаммоли" тингловчилар билан мулоқот мобайнида зарур бўладиган фойдали маслаҳатлар.

- Белгиланган мулоқот маданияти, муомала одоби қоидаларидан фойдаланиш.
- Одамлар қандай бўлса, уларни шундайлигича қабул қилиш. Бунда тарбиячи тингловчиларни ўзгартириш учун келмаганлигини унутмаслиги лозим.
- Бир хилдаги ишчанлик ва тинчгина ҳолатни ушлаб туриш. Ҳис-туйғуга берилиб кетмаслик.
- Мулоқот мобайнида ҳар бир тингловчи билан суҳбат қилишга эришиш.
- Бирон зиддият келиб чиққан ҳолларда, тингловчи билан яккама-якка гаплашиш ёки гуруҳ аъзоларидан биридан илтимос қилиб, ушбу вазифани топшириш.
- Муҳокама қилишга ва баҳо беришга шошилмаслик.
- Вазиятни тушунтириш. Вазият Сизга ва гуруҳ аъзоларига қандай таъсир қилишига эътибор бериш.
- Кейинги ҳаракат қандай бўлишини «муаммоли» тингловчи ёки гуруҳдан сўраш.
- Таклиф бериш. Бу таклиф гуруҳни қониқтирганлигига ишонч ҳосил қилиш.

Д. «Муаммоли» тингловчилар билан ишлаш.

Ўқув семинари ёки тренинг машғулоти давомида "муаммоли тингловчилар", одатда, ўз кайфиятлари ва «муаммолик даража»ларига қараб, тренер-тарбиячига турли саволлар ва ғаламиз фикрлар билан мурожаат қиладилар. Тренер-тарбиячи бундай саволларга жавоб беришда ўта педагогик назокат билан юқорида берилган тавсиялардан фойдаланган ҳолда, жавоб берса, ўртадаги самимийлик сақланади. Бундай тингловчилар берадиган саволлар ва билдирадиган ғаламиз фикрлар қуйидагилар бўлиши мумкин:

- Сиз семинарни нотўғри олиб боряпсиз!
- Менга гапиришга ҳеч имкон беришмаяпти!
- Мен бу саволга бошқача қарайман... Ўзаро фикрлашишга рухсат беринг.
- Нима учун биз бу топшириқни бажаришимиз керак, бу одоб-ахлоққа зид-ку!
- Нима учун бу тингловчи доим гапиради, менга эса сўз беришмайди?
- Танаффуснинг қисқалиги менга ёқмаяпти. Мен чой ичишга улгурмаяпман.
- Ҳа, мен кеч қолдим. Сизнинг семинарингиздан ташқари, менинг кўп ишларим бор.
- Бу услубиёт бизнинг шароитимизга тўғри келмайди. Нимага Сиз бу услубиётни бизга беряпсиз? Нима, Сиз мени тушунмаяпсизми?
- Мен буни ҳаммасини биламан. Бу ерда мен учун ҳеч қандай янгилик йўқ!
- Сиз бизга кам топшириқ беряпсиз. Биз бу семинарда зерикиб қоляпмиз.
- Айтингчи, нима учун биз дарс жадвалини ўзгартирдик?
- Сизнинг тарқатма материалларингизда етарли тушунча берилмаган. Улардан фойдаланиш мумкин эмас.
- Семинар жуда узоқ давом этишидан биз чарчадик.
- Гапиринг, гапиринг, биз эшитяпмиз.
- Буни янада аниқроқ ва тушунарлироқ қилиб айтиб бера олмайсизми?
- Нима учун бизни алоҳида баҳоламайсиз?

"Муаммоли" тингловчиларнинг дарс жараёнидаги ҳолатлари бўйича типлари:

- Мен қаршиман!
- Индамас
- Дайди, «келинг, муҳокама қилайлик...»
- Бу ерда менинг душманим бор!
- «Йўқ, мен рози эмасман...»
- «Биз нотўғри йўл танладик»
- «Келинг гурунглашамиз...»
- «Менинг назаримда...»
- «Сиз бунга қандай қарайсиз»?

- Сергап
- Тортишувчи
- «Келинг, мен ёрдамлашаман!»
- «Кечирасиз, мен кетадиган вақтим бўлди...»
- «Мен чиқиб телефон қилишим керак...»
- Гапни бўлувчи, лукмачи
- Таржимонлар
- Ғийбатчи
- Билағон
- Маслаҳатгўйлар
- Фаросатсиз
- Қўрқок
- «Менинг ўз ишларим бор!»
- Пичирлаб гаплашувчилар
- Қаттиқ гаплашадиганлар
- Мақтов талабгорлар.

2-§. Тарбиячи-тренерларни тайёрлаш дастури

Тренер-тарбиячиларни тайёрлаш дастури ўқитиш жараёнида янги педагогик технологиялардан фойдаланиш, тренинглар, очиқ мунозаралар, якка, жуфтликда, кичик гуруҳлар ва жамоада ишлаш, тарбиячиларни, тингловчиларни педагогик жараёнга тайёрлаш ҳамда жойларда тарбиячилар учун ўкув-семинарларини ташкил эта олиш, ўтказиш, уларни педагогик технологияларга ўргатишда тренер-тарбиячи вазифасини бажариш ва тренерлик маҳоратини шакллантиришга йўналтирилган.

Дастурда катталарни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари, тамойиллари, тренинг услубиёти, муаммоли тингловчилар билан ишлаш, вербал ва новербал мулоқотлар, ўқитиш ва ўргатиш усуллари, ўқитишнинг интерфаол услублари, тренер-тарбиячининг фаолияти ва унга қўйиладиган талаблар, тренер-тарбиячининг касбий имиджи, саволларга бўлган муносабат, кўргазмали қуроллар ва уларнинг турлари, машғулотларни ўтказиш учун тренер-тарбиячининг тайёргарлик ишлари каби масалалар ёритилган.

“Истеъдод” жамғармасида таҳсил олган тингловчилар машқ қилиш орқали ўрганган технологияларини ўз иш жойларида-педагогик жамоада кўрсата олишлари, ўз иш фаолиятларида қўллай олишлари ва бошқа ҳамкасбларини ҳам педагогик технологияларга, ноанъанавий дарс ўтишга ўргатишлари учун, улар, тажрибали тарбиячи ёки услубчи бўлибгина колмай, балки тренер-тарбиячи даражасидаги билим ва тажрибаларга эга бўлишлари керак, чунки тренер-тарбиячилар – тингловчилар учун бир неча ёки барча ўқув - тренингларни режалаштирувчи ва амалга оширувчи ҳамда олдиндан ҳар бир тренингни лойиҳалаштириб, ажратилган қисқа вақт ичида энг мукаммал ва кафолатланган натижага эришувчи эксперт ҳамдирлар.

Дастурнинг мақсади: "Истеъдод" жамғармасида таълим муассасаларининг профессор-тарбиячиларига ўқитиш технологияларини ўргатиш билан бир қаторда, уларга жойларда ўқув-семинарларини ташкил этиш, ўтказиш ва тарбиячиларни педагогик технологияларга ўргатишда тренерлик қила олишларига тайёрлаш ҳамда уларда тренерлик маҳоратини шакллантиришдир.

2.1. Дастурнинг мазмуни:

1. Тингловчиларда қизиқиш уйғотиш.

Тингловчиларда қизиқиш уйғотиш учун нималар қилиш керак? Тингловчиларнинг қизиқиши, имконияти ва эҳтиёжини қандай ҳисобга олиш мумкин? Педагогика ва андрагогияни (катта ёшдагиларни ўқитиш) таққослаш.

2. Катталарни ўқитиш тамойиллари.

Катта ёшдаги инсонларни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари. Катталар аудиториясининг ўқувчилар аудиториясидан фарқи. Катталарни ўқитиш тамойиллари. Катталарни ўқитишни ташкил этиш цикли (самимий муносабат, тажриба таҳлили, тажрибани умумлаштириш, оммалаштириш ва қўллаш).

3. Тренинг услубиёти.

Тренинг. Тренингни ўтказиш малакаси. Самарали тренингни ўтказиш унсурлари. Тақдимот. Намойиш этиш. Аниқ мисоллар орқали ўқитиш. Ролли ўйинлар. Турли вазиятларни ҳал этиш. Кичик гуруҳларда ишлаш ва муҳокама қилиш. Аҳборотни қабул қилиш йўллари.

4. Эшитиш малакаси.

Эшитиш самарадорлиги қоидалари. Эшитиш кўникмалари. Мулоқотда фаол эшитиш алгоритми. Суҳбатдошингиз фикрини тавсифлаш усули. Умумий фикрларни қисқа ва аниқ баён этиш. Фаол эшитиш кўникмаси.

5. Муаммоли тингловчи.

Муаммоли тингловчилар тури. Муаммоли тингловчилар таҳлили. Муаммоли тингловчилар билан муомалага киришиш, самимий муносабат ўрнатишга зарур тавсия ва маслаҳатлар. Муаммоли тингловчилар билан ишлаш.

6. Мулоқот.

Вербал ва новербал мулоқот. Мулоқот унсурлари. Жавоб беришнинг асосий унсурлари, мимика ва пантомимика. Жавоб беришни таъминловчи қоидалар.

7. Ўқитиш ва ўргатиш услублари.

Мен - тренер (тест). Тарбиячи ва тингловчиларнинг тўртта тури.

8. Ўқитишнинг интерфаол услублари.

Тренинг ўтказишда интерфаол услублар. Жамоавий фикрлашни ташкил этиш. Ўйин ва тажриба фаолияти. Ишчан ўйинлар, моделлаштириш. Тажриба ва амалиёт орқали ўқитиш. Ролли ўйинлар (саҳналаштириш, рағбатлантирувчи топшириқлар, руҳий драма). Аудитория.

9. Тренер-тарбиячи фаолияти.

Тренер-тарбиячи шахси. Тренер-тарбиячи шахсига қўйиладиган талаблар. Тренер-тарбиячининг фаолияти нималарга боғлиқ? Фойдали маслаҳатлар. Баҳс-мунозарани олиб бориш. Тингловчиларни бўлажак топшириқ билан таништириш усуллари. Машғулотларни ташкил қилишга, машқлар ўтказишга керакли услубиётларни танлаш ва уларни қўлланилишини баҳолаш. Дарсга кириш ва уни таҳлил қилиш техникаси.

10. Савол ва жавоблар.

Савол турлари: очиқ ва ёпиқ саволлар. Савол ва изоҳлар. Қўшимча ахборот олиш учун савол қуйиш қобилияти. Жавобларни эшитиш ва уларни қабул қилиш. Саволларга бўлган муносабат.

11. Тренер-тарбиячининг касбий имиджи.

Тақдимот қилиш санъати. Омма олдида сўзга чиқиш тамойиллари. Сўзга чиқишдан олдин хаяжонни босиш усуллари.

12. Кўргазмали қуроллар.

Кўргазмали қуроллар тақдимоти. Слайдлар. Кўргазмали қуролларнинг турлари. Уларни тайёрлашга ва ишлатилишига қўйиладиган талаблар.

13. Тренер-тарбиячининг машғулотга тайёргарлик ишлари.

Тренер-тарбиячининг ўқув семинари (ўқув жараёни)га тайёргарлиги. Тарқатма материаллар, керакли жиҳозлар, ўқув жадвали ва ўқув хонасини тайёрлаш.

14. Тингловчиларнинг ўтилган материаллар бўйича тайёрлаган *ижодий технологиялари ҳимояси.* Ҳимоя якка тартибда ташкил этилади.

15. Анкета ўтказиш. Семинар натижаларини эълон қилиш. Семинар ишини якунлаш. Суҳбат-мулоқот.

Муаллифлар ён дафтаридан...

Ҳар нарсанидурки қилсанг қазо,
Сенга ҳам еткузгисидир жазо.

Билимга эга бўлиш, билимли бўлиш бу жуда муҳим, лекин уни қаердан, қандай қилиб излаб топишни билиш, ундан ҳам муҳимроқдир.

Илмли бўлиш учун билим керак,
Касб эгаси бўлиш учун устоз керак.

Одатда бошқара туриб, бошқаришга ўрганилади.

Бошқармоқ, демак, бошқаларни ишга ундамоқ!

Таълим – бойлик, уни қўллай билиш – мукаммаллик.
(Араб мақоли).

Биз бир йилга режалаштирганимизда, дон сочамиз.
Ўн йилга режалаштирганимизда дарахт экамиз.
Агар бутун умрга режалаштирсак, кишиларни ўқитамиз ва тарбиялаймиз.
(Хитой мақоли).

Ўқитишнинг масофали шакли XXI асрда таълимнинг асосий шаклларидан бирига айланиши муқаррар.

Ўқувчилар тарбиясига оид ҳикматлардан намуналар

Агар ўқувчи ҳаётда фақат танқид билан тўқнашса,
у фақат бошқаларни ёмонлаш, танбеҳ беришга ўрганади.
***
Агар ўқувчи ҳаётда фақат адоват, ёмонлик билан тўқнашса,
у фақат курашишга ўрганади.
***
Агар ўқувчи ҳаётда фақат мазах ва майна қилишлик билан тўқнашса,
у фақат қатъиятсизлик, журъатсизликка ўрганади.
***
Агар ўқувчи ҳаётда фақат изза қилинса, ҳамиша уялтирилса,
у ўзини гуноҳкор деб ҳис этишга ўрганади.
***
Агар ўқувчи ҳаётда фақат бардошлилик билан тўқнашса,
у сабр-тоқатли бўлишга ўрганади.
***
Агар ўқувчи ҳамиша бошқаларнинг кўмагини сезса,
у энг яхшилар қаторида бўлишга интилади.
***
Агар ўқувчи ҳаётда фақат мақтов билан тўқнашса,
у ҳамиша миннатдор бўлишга ўрганади.
***
Агар ўқувчи ҳаётда фақат адолатлилик, одиллик билан тўқнашса,
у ҳаққонийликка ўрганади.
***
Агар ўқувчи ҳаётда фақат умид, ишонч билан тўқнашса,
у ишонч билдиришга ўрганади.
***
Агар ўқувчи ҳаётда фақат маъқуллаш билан тўқнашса,
у ўз-ўзига ёқиш, ўзини ҳурмат қилишга ўрганади.
***
Агар ўқувчи ҳаётда фақат қадрига етиш ва дўстлик билан тўқнашса,
у бутун дунёни ва барчани севишга ўрганади.

Тарбияга оид педагогик атамаларнинг қисқача луғати

Автократлик – ҳокимлик, кишининг буйруқбозлик, кўрсатмалар бериш ва жазолаш каби шаклларда бошқаларга (масалан, тарбиячининг ўқувчига) нодемократик усуллардан фойдаланган ҳолда таъсир этишга мойиллиги.

Агрессивлик (тажовузкорлик) – душманлик, бошқаларга, атрофдагиларга зарар етказиш, тажовуз қилиш, ноқулайлик туғдириш мақсадини амалга оширувчи шахснинг хусусияти.

Аутотренинг - ўзини-ўзи ишонтириш, шахснинг ўзини-ўзи бошқаришга қаратилган махсус машқлар тўплами. Аутотренингдан шахснинг ўз руҳий ҳолати ва хулқини бошқаришда фойдаланилади.

Ахборотли малака – таълим ва тарбия масалаларига ахборотларни мослаштириш ва талқин қилиш малакаси.

Ахлоқ – шахснинг жамиятга ва бошқа кишиларга нисбатан бурчини белгилаб берувчи меъёрлар тизими, маънавий хулқ қоидалари, у ижтимоий онг шаклларидан биридир.

Баён қилиш – тарбиячи томонидан ўрганилаётган материал мазмунини изчил сўзлаб бериш услубиёти.

Билиш фаолияти – идрок қилиш ҳисси, назарий фикрлаш ва амалий фаолият бирлиги.

Бошқариш – ташкил этиш, қарор қабул қилишга қаратилган фаолият, объектни ўз хизмат вазифаси доирасида назорат қилиш, тартибга солиш, ишончли ахборотлар асосида таҳлил қилиш ва якун ясаш.

Бурч – муайян ахлоқий мажбуриятларни ҳис қилиш, унинг зарурлигини англаш.

Вазифа – мақсад ва уни амалга ошириш босқичларининг ойдинлаштирилиши.

Вербал – ифодали, оғзаки.

Дунёқараш – шахснинг тафаккур тарзи ва йўналишини акс эттирувчи қарашлар, эътиқод ва фикр-ўйлар тизими.

Жамоа – умумий мақсад йўлида шахсларнинг ўзаро муносабатлари, ташкилийлиги ва интилишлари билан бир-бирига монанд турғун социал (ижтимоий) гуруҳ.

Идеал – олий мақсад, бирор нарсанинг намунаси, шахс, гуруҳларнинг хатти-ҳаракатлари, интилишлари интиҳоси.

Ижтимоий идрок этиш – кишилар томонидан ижтимоий объектларнинг идрок этилиши, англаниши ва баҳоланиши.

Изоҳлаш, тушунтириш – оғзаки изоҳ, ёритилиши лозим бўлган турли материалларни изоҳлаш, исботлаш, таҳлил қилиш.

Индивидуаллик – шахснинг бетакрор биоижтимоий хусусиятлари.

Инсонпарварлик – 1) инсоннинг инсонга бўлган муҳаббати, унинг қадрини ҳурмат қилиш, киши манфаатлари учун қайғуриш ғоялари билан суғорилган ва кишилар ўртасидаги тенглик, ҳалоллик, инсоний муносабат

тамойилларига асосланган дуёкараш; 2) инсонийлик, инсонларнинг бунёдкорлигига ишончи.

Интеллект (ақл) – шахснинг турли фаолият турларини муваффақият билан ўзлаштиришини белгилайдиган тугма ва ўзлашма барча ақлий қобилиятлар тўплами.

Ишонтира олиш – ахборот оқимининг шахс томонидан танқиддан холи, эркин равишда ўзлашишига эришишни кўзлаган руҳий таъсир этиш услубиёти.

Ишонч ҳосил қилиш – шахснинг муайян қоида ва талабларини онгли равишда ўзлаштириш воситасида тарбиялаш услубиёти. Тегишли маълумотлар ва далилларга асосланиб, шахснинг ўз ҳукми ва хулосалари тўғрилигига ишончни юзага келтириш жараёни ва натижалари.

Ичиқоралик – ўзгаларнинг муваффақиятсизлигидан севиниш.

Ички ҳолат (мавқе) – шахснинг кундалик эхтиёжи билан узвий боғлиқ ва ҳаётининг муайян даври фаолиятининг асосий мазмуни ва йўналганлигини белгиловчи ижтимоий кўрсаткичлари тизими.

Истиқболни белгилаш малакаси – ижтимоий ва билиш жараёнларини режалаштириш ва бошқариш.

Калокагатия – гўзаллик ва олижаноблик ҳамда жисмоний ва маънавий бойликлар бирлиги.

Касбий – педагогик мулоқот – педагог ва тарбияланувчининг ўзаро зич ижтимоий – руҳий алоқаси тизими бўлиб, унинг мазмуни ахборотлар айрибошлаш, тарбиявий таъсир ўтказиш, мулоқот воситалари ёрдамида ўзаро муносабатларини ташкил этиш ҳисобланади.

Касбий билимдонлик – педагогик фаолият юритиш учун зарур бўлган назарий ва амалий тайёрлик бирлиги.

Когнитив – билиш жараёни.

Креативлик – бетакрор қадриятлар яратувчи, ностандарт ечимлар қабул қилувчи шахснинг ботиний қобилияти.

Кузатиш – бирор педагогик ҳодиса бўйича аниқ далилий материал олиш мақсадини кўзлаган идрок этиш шакли.

Мафкура – гоя ва қарашлар тизими.

Мақсад – фаолият натижасини олдиндан фикран белгилаш.

Мақтов – фойдали иш қилган шахсни ёки жамоани оғзаки тақдирлаш.

Мифология - қадимги дунё халқларининг дунё ва табиат ҳодисалари, уларнинг пайдо бўлиши ҳақидаги, худолар ва қаҳрамонлар ҳақидаги ривоятлари, афсоналари, бу афсонада қадимий халқларнинг дунё ва худолар ҳақидаги ибтидоий тасаввурларининг акс эттирилиши.

Мотив – маълум эхтиёжларни қондириш учун асос бўладиган кишининг ички фаолият мазмуни.

Мотивация – шахсни фаол хатти-ҳаракатларга ундовчи сабаблар, асослар тўплами бўлиб, у айни замонда киши хулқини физиологик ва психологик бошқаришнинг динамик жараёнини ҳам билдиради ва фаолиятининг йўналишини, фаоллигини, уйғунлигини ва турғунлигини белгилайди.

Муаммоли вазият - ўқув вазияти бўлиб, у машаққат билан ҳал қилинадиган масала туфайли юзага келади.

Мулоқот – кишиларнинг ўзаро муомалаларида ахборотлар алмашиш тавсифи.

Мулоқотнинг етакчи тури – ривожланишнинг маълум бир даврида атрофидаги кишилар билан муомалада етакчилик қиладиган мулоқот тури бўлиб, унинг натижасида шахснинг асосий сифатлари шаклланади.

Мулоқот кўникмаси – муомала қила олиш ва педагогик техника малака ва кўникмаси.

Мулоқот фаолияти – педагогнинг тарбияланувчилар, бошқа педагоглар, жамоатчилик вакиллари, ота-оналар билан мақсадга мувофиқ ўрнатган муносабатлари

Мунозара – 1) матбуотда, суҳбатда бирор баҳсли масалани муҳокама қилиш, баҳс; 2) муайян муаммо бўйича фикр алмашишга асосланган таълим услубиёти.

Низо (зиддият) – қарама-қарши қарашлар, фикрлар тўқнашуви, жиддий зиддият, қизғин баҳс.

Одат – кишининг маълум эътиқодлар, қадриятлар ёки ахлоқий меъёрлардан келиб чиқиб, амалга оширадиган онгли фаолияти.

Педагог – тарбиячи, ўқитувчи, дарс берувчи.

Педагогика – ёш авлод таълим ва тарбияси ҳақидаги фан.

Педагогик жараён – таълим масалалари, унинг тараққиётини ҳал қилишга қаратилган, махсус ташкил этилган педагог ва тарбияланувчиларнинг мақсадли ўзаро муносабатлари.

Педагогик масала – педагогик жараённинг асосий бирлиги, ўзига хос тизимидир. У воқеликни билиш ва қайта яратиш зарурияти билан боғлиқ тафаккур қилинадиган педагогик вазиятдир. Таълим қатнашчиларининг маълум бир мақсадини кўзлаган таълим ва тарбиядаги моддийлаштирилган вазиятдир.

Педагогик маҳорат – педагогик жараённи билиш, уни ташкил эта олиш, ҳаракатга келтира олиш (А.С. Макаренко), педагогик жараённинг юқори самарадорлигини белгиловчи шахснинг иш сифати ва хусусиятлари синтези.

Педагогик такт – ўқувчилар фаолиятининг турли доираларида улар билан мулоқотда бўлишнинг педагогик тамойили, ўлчови, ўқувчилар билан уларнинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, тўғри мулоқотда бўла олиш малакаси.

Педагогик техника – 1) ҳар бир таълим олувчига ва жамоага педагогик таъсир ўтказишда самарали қўллаш учун зарур бўлган малака ва кўникмалар мажмуаси; 2) ҳар бир таълим олувчи ва жамоанинг фаоллигини педагогик жиҳатдан таъминлаш учун зарур бўлган малака ва кўникмалар.

Педагогик технология – 1) олдиндан лойиҳалаштирилган педагогик жараённи амалиётда режали ва бир маромда татбиқ этиш ёки педагогик масалани ечишга қаратилган педагогнинг узлуксиз ўзаро боғланган ҳаракатлари тизими; 2) таълим ва тарбия услубиётларининг у ёки бу

тўпламини қўллаш билан боғлиқ бўлган педагогнинг узлуксиз, ўзаро шартланган ҳаракатлари тизими; 3) педагогнинг ютуқларига кафолат берадиган аниқ ишлаб чиқилган ва қатъий илмий лойиҳалаштирилган педагогик ҳаракат; 4) таълим шаклларини муқобиллаштиришга қаратилган ва техника ҳамда инсон омиллари, унинг ўзаро ҳамкорлиги асосида ўқитиш жараёни ва билимларни эгаллаш, яратиш, қўллаш ва белгилашнинг тизимли услубиёти.

Педагогнинг мулоқот маданияти – педагогнинг кишилар билан қисқа муддатда мулоқот ўрната олиши, улар билан мулоқот ўрнатишга бўлган доимий интилиши.

Педагог нуқтаи назари (ҳолати) – педагогнинг дунёга, педагогик воқеликка ва педагогик жараёнга бўлган ақлий ва ҳиссий муносабати.

Педагогик ҳаққонийлик – тарбиячининг ҳаққонийлик мезони, унинг маънавий тайёргарлик даражаси.

Психология – 1) шахснинг ҳақиқий борлиқни фаол акс эттириш жараёнини ўрганувчи фан; 2) маълум бир фаолият турининг ўзаро шартланган руҳий жараёнлар тўплами; 3) руҳият, табиат хусусияти, кўнгил хазинаси.

Рефлексия – такрорлаш, акс этиш, ўз ҳаракатлари ва ҳолатларини таҳлил қилиш.

Роль ижро этиш – қатнашувчиларнинг якка ва гуруҳ бўлиб турли ролларда (саҳнада) чиқиши, образга кириши.

Сардор – гуруҳ аъзоларига лозим бўлган вазиятларда сезиларли таъсир ўтказа оладиган шу гуруҳнинг етакчи аъзоси.

Суггестия – уқтириш, тўла ишонч ҳосил қилиш.

Суҳбат – кузатув чоғида етарли даражада аниқ бўлмаган зарур ахборотни олиш учун қўлланадиган тадқиқот услубиёти.

Тазйиқ ўтказиш – уятга қўйиш, айбдорлик ҳисси ёки кўнгли чўкканларнинг фикри, ҳиссиёти, интилиши ва майлини уларнинг онгидан халос қилиш.

Талқин қилиш – бирор ҳодиса ёки нарсани изоҳлаш, тушунтириш.

Такаббур – ўз манфаатларини юқори қўювчи, манман шахс.

Такт – мисли кўрилмаган тарзда ўзини тута билиш.

Тарбия – 1) шахснинг маънавий ва жисмоний ҳолатига мунтазам ва мақсадга мувофиқ таъсир этиш; 2) педагогик жараёнда таълим мақсадларини амалга ошириш учун педагог ва тарбияланувчиларнинг махсус ташкил этилган фаолияти.

Тафаккур – инсон ақлий фаолиятининг олий шакли, инсонларни ўраб олган дунёдаги ўзаро боғланган нарса ва ҳодисаларни билиш жараёни, муҳим ҳаётий жараёнларни ҳис қилиш ва муаммоларни ҳал қилиш, маълум бўлмаган воқеа-ҳодисаларни қидириш, келажакни кўра олиш. Тафаккур, тушунча, ҳукм, хулоса шаклларида намоён бўлади.

Темперамент – 1) шахснинг руҳий фаолияти динамикасининг турли жиҳатларини билдирадиган турғун шахсий хусусиятларининг қонуний

муносабатлари; 2) шахснинг динамик хусусиятлари: жадаллик, тезкорлик, даража, руҳий жараёнлар ва ҳолатлар ритми.

Технология – ишлаб чиқариш жараёнида ашёлар, материаллар, ярим тайёр маҳсулотларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш, ашёнинг ҳолати, хусусияти, шаклини ўзгартириш услубиётлари тўплами.

Услубиёт – бирор ишни ташкил қилишда мақсадга мувофиқ қўлланадиган услублар йиғиндиси.

Фаолият – 1) онгли мақсад билан бошқариладиган кишининг ички (руҳий), ташқи (жисмоний) фаоллиги; 2) атроф-муҳитнинг кишилар томонидан мақсадга мувофиқ қайта бунёд этилиши.

Хайрихоҳлик – кишиларга очиқ кўнгил бўлиш, илтифотли, марҳаматли бўлиш.

Шахс – 1) кишиларнинг ижтимоий хулқи, инсонлар орасида ўзини тутишини акс эттирадиган руҳий сифатлари мажмуини билдирувчи тушунча; 2) турли-туман сифатлар тизимидаги кишининг руҳий, маънавий моҳияти; 3) ижтимоий моҳият касб этган ва ўз-ўзини англаш қобилиятига эга бўлган киши.

Шахсий фазилат – шахс томонидан ўзининг ахлоқий-руҳий ва ишчанлик қобилиятининг ижтимоий аҳамиятини, жамиятдаги ўрнини англай олиши.

Эътиқод – шахс амал қиладиган билим, тамойил ва идеалларнинг ҳаққонийлигига қалбан ва асосли ишонч билан боғланган, унинг атроф-муҳитга ҳамда ўзининг хатти-ҳаракатларига бўлган субъектив муносабати.

Эстетик тарбия – гўзалликни ҳис қилиш, атроф-муҳитдаги гўзалликни пайқай олиш ва тушунишга бўлган қобилиятни тарбиялаш.

Эҳтиёж – шахснинг бирор нарса-ҳодисага муҳтожлиги ва кишининг руҳий қуввати ва фаоллиги манбаи ҳисобланадиган асосий хусусияти.

Ўйин – у фаолиятнинг шундай бир тури, у ижтимоий тажрибаларни ўзлаштиришга ва бунёд этишга, ўз хатти-ҳаракатларини такомиллаштиришга қаратилган бўлади.

Ўз-ўзини баҳолаш – кишининг ўз руҳий сифатларини, хулқини, ютуқлари ва муваффақиятсизликларини, қадр-қимматини, камчиликларини баҳолай олиши.

Ўз-ўзини тарбиялаш – 1) шахсга хос бўлган маданиятнинг шаклланишига ва ривожланишига қаратилган изчил ва онгли фаолияти; 2) шахснинг ўз жисмоний, руҳий ва ахлоқий сифатларини тинмай амалга ошириш.

Тарбиячининг инновацион фаолияти – ижтимоий-педагогик феномен бўлиб, ижодий имкониятни акс эттириш, кундалик фаолиятдан четга чиқишдир.

Ўқувчиларни касбга йўналтириш – ўқувчи ва ёшларга келажакда ўз касбларини аниқлаб олиш учун ёрдам кўрсатишга қаратилган ижтимоий-иқтисодий, руҳий, педагогик, тиббий-биологик ва ишлаб чиқариш – техникавий тадбирларнинг асосланган тизими.

Қаноат – маълум мақсадга эришиш йўлида ижобий туйғу билан боғланган шахснинг руҳий ҳолати.

Қизиқиш – шахс ҳаракатига сабаб бўладиган фаолият йўналишининг онгли шакли.

Ғайри ихтиёрийлик - ташқи ҳолат ёки шахсий кайфиятлар таъсирида дастлабки ишончларга мойил киши хулқининг хусусияти.

Ҳалоллик – шахсий ва ижтимоий мажбуриятларни, ахлоқий меъёрларни ростгўйлик билан сақлаш.

Ҳасад – ўзгаларнинг муваффақиятларини кўра олмасликдан келиб чиқадиган туйғу.

Яхлит педагогик жараён - тарбия ва таълим жараёнида тарбия беришнинг ўзаро сингиб кетган, яхлит ҳолга келган жараёни.

Фойдаланилган адабиётлар

1. **Каримов И.А.** Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.- Т.: Шарқ, 1997.- 64 б.
2. **Каримов И.А.** Юксак маънавият – енгилмас куч.-Т.: Маънавият, 2008.- 176 б.
3. **Абдулла Авлоний.** Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. - Т.: Ўқитувчи, 1992. – 160 б.
4. Академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида ўтказиладиган удумлар ва асосий тадбирлар тизими (1-китоб) – **Бобобеков Х, Давлетшин М.Г., Ишмуҳамедов Р.Ж. ва бошқалар**.- Т.: Фан, 1999. - 32 б.
5. Академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида ўтказиладиган удумлар ва асосий тадбирлар тизими (2-китоб) – **Бобобеков Х, Давлетшин М.Г., Ишмуҳамедов Р.Ж. ва бошқалар**.- Т.:Фан, 2005. - 90 б.
6. **Асомиддинова М.** Кийим-кечак номлари. -Т.: Фан, 1981.- 115 б.
7. Аҳлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. Т.: Фан, 1990. – 170 б.
8. **Иванов И.П**. Энциклопедия коллективно-творческих дел. - М.: Педагогика, 1989. - 208 б.
9. **Имомназаров М., Эшмухамедова М.** Миллий маънавиятимиз асослари: (Олий ўқув юртлари учун маъруза матнлари)//Таҳрир ҳайъати: Ҳ.С.Кароматов, Н.Иброҳимов ва б.; - Т. : Тошкент ислом университети, 2001.- 432 б.
10. **Ишмуҳамедов Р.Ж.** Ўқувчиларни тарбиялаш ва соғломлаштириш ишларида педагогик технология (ўзбек ва рус тилларида).- Т.,УДАП, 2004. – 233 б.
11. **Ишмуҳамедов Р.Ж.** Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари.- Т.: ТДПУ, 2004, 2008 (қайта нашр). - 44 б.
12. **Ишмуҳамедов Р.** Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари (2 китоб).—Т.: ТДПУ, 2009. – 108 б.
13. **Ишмуҳамедов Р.** Ўқув жараёнида интерфаол услублар ва педагогик технологияларни қўллаш услубияти. - Т.: РБИММ, 2008. – 68 б.
14. **Ишмуҳамедов Р.Ж, Абдуқодиров А., Пардаев А.** Директорнинг иш китоби (амалий тавсиялар). – Т.: Fan va texnologiya, 2007. - 122 б.
15. **Ишмуҳамедов Р.Ж, Абдуқодиров А., Пардаев А.** Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: Истеъдод, 2008.-180 б.
16. Маънавий юксалиш йўлида: (Тўплам) / **Тўпловчи М. Қаршибоев.** – Т.: Маънавият, 2008. – 144 б.
17. Маънавият дарслари //Тузувчи С. Нишонова - Т.:Ўқитувчи, 1994. – 320 б.
18. Маҳмудов Р. Дегонимни улусқа марғуб эт. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – 88 б.
19. **Мусурмонова О.** Ўқувчиларнинг маънавий маданиятини шакллантириш – Т: 1991.
20. **Натанзон Э.Ш.** Психологический анализ поступков ученика. М., 1991.- 126 б.
21. **Натанзон Э. Ш.** Приемы педагогического воздействия.- М, 2002. - 202 с.

22. **Натанзон Э.Ш.** Трудный школьник и педагогический коллектив: пособие для учителя // Натанзон Э.Ш. - М.: Просвещение, 1984. – 96 б.
23. Педагогика тарихидан хрестоматия /**Тузувчи О.Хасанбоева.** -Т.: Ўкитувчи, 1992. – 208 б.
24. Расмий ва норасмий учрашувлар одобномаси. – Т: Адолат, 1992. – 13 б.
25. **Рыбакова М.М.** Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе.- М.,1991.- 128 б.
26. Тарбиявий иш методикаси //Л.И.Рувинский таҳрири остида. – Т: Тарбиячи, 1991.
27. **Саттаров М.** Узбекские обычаи. – Т.: Маънавият, 2003. – 112 б.
28. **Фахр-ул-Банот Сиғбатуллоҳ қизи.** Оила сабоқлари. – Т: Ёзувчи, 1992. – 96 б.
29. Хикматнома. Тўплам //**Тўпловчи Н.Эшонқулов** – Т: Чўлпон, 1992. – 112 б.
30. Ўзбек педагогикаси антологияси. Т.: Тарбиячи, 1995.

МУНДАРИЖА

КИРИШ ... 3

I БОБ. ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР ТЕХНОЛОГИЯСИ ... 5

1-§. Тарбиявий ишлар ва уларни ташкил этиш ҳамда бошқаришнинг назарий аспектлари ... 5

2-§. Тарбиявий ишлар жараёнида қўлланиладиган педагогик таъсир этиш усуллар ... 14

2.1. Бузғунчи ғояларга ва ёвуз кучларга қарши курашда ишонтириш услубининг ўрни ... 17

2.2. Педагогик таъсирда тарбиячиларнинг маҳорати ... 19

2.3. Маънавий қўллаб-қувватлаш ва ўз кучига ишончни мустаҳкамлаш ... 20

3-§. Олий таълим муассасаларида тарбиявий жараён ва тарбиявий ишларни ташкил этиш ... 24

3.1. «Тарбиявий ишларни ташкил этиш» курсининг кундалик мавзулари ... 30

4-§. Тарбиявий технологиялар тренинглари тавсифномаси ... 34

4.1. Тренинг "Контакт"- жамоавий ҳикоя тузиш ... 35

4.2. "Контакт" – "Пиёла" тренинги (ўйин) ... 37

4.3. "Хоккей" (ўйини) тренинги ... 37

44. "Қадам - бақадам" тренинги ... 40

4.5. "Педагогиада" тренинги ... 41

4.6. "Панорама" тренинги ... 43

4.7. "Пинборд" техникаси ... 46

4.8. «SCORE» интерфаол услуби ... 47

4.9. Интерфаол услуби ҳақида маълумот ... 48

4.10. "Ахборот соати" услубиёти ... 49

4.11. «Муаммоли ўқувчи» тренинги ... 51

4.12. "Оғзаки журнал" тренинги ... 54

4.13. "Зарарли одатлар музейи" тренинги ... 57

4.14. «Саҳна» тренинги ... 59

4.15. «Ўйин» тренинги ... 60

II БОБ. ТАРБИЯЧИ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ ... 62

1-§. Тарбиячи ишларининг мазмуни ва шакллари ... 62

2-§. Тарбиячиларнинг касбий маҳоратлари ... 68

3-§. Ўқувчилар гуруҳи раҳбарининг хизмат вазифалари ... 69

4-§. Тарбиявий соат, ахборот соати ва тарбиявий тадбирларни кузатиш ва таҳлил қилиш мезонлари ... 70

III БОБ. ЖАМОАВИЙ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТ - ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ СИФАТИДА 71
IV БОБ. ТАДБИРЛАР ТЕХНОЛОГИЯСИ 78
1-§. «Рақслар базми» байрамини тайёрлаш ва ўтказиш тартиби 79
2-§. «Сусамбил » мамлакати 83
2.1. Сусамбил мамлакатининг пойтахти 91
3-§. «Меҳржон» байрами 93
4-§. Оммавий рақс 96
5-§. Таълим муассасаларида "Халқ сайли" байрамини тайёрлаш ва ўтказиш 99
6-§. "Бўлажак ватан посбонлари" ўйин-мусобақаси 104
7-§. Ўқувчиларни билиш фаолиятини такомиллаштиришга йўналтирилган тарбиявий ишлар 106
V БОБ. ПЕДАГОГИК ИХТИЛОФ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ДЕТЕРМИНАНТ (АНИҚЛОВЧИ)ЛАРИ 108
1-§. Ўзаро ихтилофларни бошқариш технологияси 112
2-§. «Зиддиятларни ечиш услубингиз» тренинги 113
VI БОБ. ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЎТКАЗИЛАДИГАН ТАРБИЯВИЙ АМАЛИЙ-УСЛУБИЙ СЕМИНАРНИ ЎТКАЗУВЧИ ТАРБИЯЧИЛАРГА УСЛУБИЙТАВСИЯЛАР 116
1-§. Таълим муассасаларида ўқув семинарини тайёрлаш ва ўтказиш 116
1.1. Тингловчиларни навбатдаги топшириқ билан қандай таништирилади? 120
1.2. Тренерларга маслаҳатлар 121
1.3. Тренингни ўтказиш услубиёти 122
2-§. Тарбиячи-тренерларни тайёрлаш дастури 127
2.1. Дастурнинг мазмуни 128
Муаллифлар ён дафтаридан 130
Ўқувчилар тарбиясига оид ҳикматлардан намуналар 131
Тарбияга оид педагогик атамаларнинг қисқача луғати 132
Фойдаланилган адабиётлар 138
Мундарижа 140

Равшан Жураевич ИШМУХАМЕДОВ
Абдуқаххор Абдувакильевич АБДУҚОДИРОВ
Абдунаби Холиқович ПАРДАЕВ

2010 йил 26 февралда чоп этишга рухсат берилди.
Бичими 60х84 1/16. «Таймс» ҳарфида терилди.
Шартли босма табоғи 8,0
Адади 2000, 13-буюртма
Босмахона манзили: Ўзбекистон Овози кўчаси, 32-уй

ТАРБИЯДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР

(таълим муассасалари тарбиячи-ўқитувчилари ва гуруҳ раҳбарлари учун амалий тавсиялар)